

ms

nov.

ISSN 0234-8160

Vikerkaar

11/1995

Keväty

Hernando Pessoa: Lissaboni uitleja päevik. **D. H. Lawrence'i** muuletused ja **Ene Mihkelsoni** lühilood. **Jaan Kaplinski:** Gilgameš - meie kaasaegne. **George Bataille:** kulutada või koguda? Raamat kui metaalne kunstiteos: **Paul-Eerik Rummo** ja **Tõnu Õnnepalu Hasso Krulli** "Swinburne'ist". **Priidu Beier** ja **Jüri Ehvest Mihkel Muti** teostest. **Cornelius Hasselblatt** soomlaste kaitseks. Biennaali "Ajaloo Vabrik" poolt ja vastu. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 10. aastakäik.
November 1995. Nr. 11

SISUKORD

Rainer Maria Rilke Püha Sebastian **1**

Ene Mihkelson Karjase surm **2**

Kummitus **3**

David Herbert Lawrence Luulet **8**

Fernando Pessoa

Rahutuse raamat **11**

Heie Treier Biennaali organiseerimise
retsept **55**

Jaan Kaplinski Gilgameš **59**

Georges Bataille Kulutuse mõiste **68**

Jevgeni Gornõi Mis on semiootika **82**

Tiit Hennoste Hüpped modernismi
poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest
Euroopa modernismi taustal.

17. loeng **87**

VAATENURK

Paul-Eerik Rummo Raamat nimega
"Swanburne" **95**

Tõru Õnnepalu Sõnade õnn ehk Kes
on kelle süles **97**

Mart Velsker Redutseeritud **99**

Priiču Beier Kolmkümmend päeva
koerte paradiisis **101**

Jüri Ehlvest Täiuslikult lame **104**

FOORUM

CorneliusHasselblatt

Kaastundeavaldus Valeria Ränikule
ehk soomlaste kaitseks **106**

Boris Buracinski **108**

Tom Gilhespy Ettevaatust,
kuraatorid! **110**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1995.

Esikaanel: Wojciech Prazmowski
"Postcard from Portugal".
Photo-objects. 1994.

Tagakaanel: Wojciech Prazmowski

RAINER MARIA RILKE

Püha Sebastian

Saksa keelest tõlkinud Linnar Priimägi

Seisab ta – ja Suure Tahte võim
lamajana püsti hoiab tema.
Eemal siit – kui imetades ema,
keerduv endasse kui pärjapõim.

Ning neid nooli tuleb: aina, aina –
nagu õied puhkeksid nad temas,
vabast otsast raudselt võbelemas.
Tema silmad kaevad tumedaina.

Vaid üksainus kord saab kurbus mahti
leegina, mis äkki nilpsab tahti,
lahvatada silme valuvilus –
kuni tühistena laseb lahti
nood ta pilk, kes surmavad, mis ilus.

ENE MIHKELSON

KARJASE SURM

Toimetaja istus keset lagedat tuba nelinurksel taburetil ning ma ei teadnud, kas ta toimetab väetit mind või on tal midagi ütelda mu esialgu veel kirjutamata novelli, luuletuse või romaani kohta.

Ta nägu oli peaaegu huvituseta ja siiski pisut karm nagu inimesel, kes taipab hetke tähtsust ja tähendust.

Ma polnud midagi veel küsinud – mul lihtsalt polnud selleks ainet –, kuid ka tema ei lausunud sõnagi, nagu oleksime sattunud sellesse ruumi juhuslikult. Vahest minul oli pisuke eelis temast kui toimetajast teadmise läbi, aga päris kindel ma selles ei olnud, nii et eelistasin olla jätkuvalt vait.

Mu tähelepanu äratas taburet, millel istus see võõras-tuttav mees, kelle identifitseerimise vastu kaotasin just tabureti tõttu täielikult huvi. Niisugused taburetid olid ühes maakooli internaadis, kus nelikümmend aastat tagasi koos oma hooldajaga elasin – sest vanemaid mul ju ei olnud –, eraldi korterit tol ajal ka mitte, nii et ühistaburetid, voodid ja söögilauad asendasid meile mõlemale puuduvat kodu.

Päris omaette olime ainult nädalalõppudel, kus tädiks nimetatul olid nii koka kui koristaja kohustused. Toidutegemisest ei taibanud ma midagi ega ilmutanud selleks ka mingeid kalduvusi, kuid koristamise peale olin osav küll. Pika köögis asuva söögilaua ääres oli julgesti üle kahekümne täpselt samasuguse, värvimata puust ja küla tisleri tehtud tabureti, millel istus nüüd see võõras meeski, ning ühel nädalalõpul tekkis mul tuhin harja ja seebiga saada kätte higist ja mustusest varjutatud istekohtade loomuliku puu muster.

Mäletan, et tol oktoobrikuu õhtul läks elekter ära ja me koristasime internaadiks kohandatud talumaja ruume petrooleumilampide valgel. Minu tööpaigaks sai köök, mis tänu mu õhinale lainetas seebisest veest, kuid enne südaööd olid taburetid kollakasvalged, rohkem isegi valged kui kollakad, ning mu käed rõhukast harjaga nühkimisest täis tuima magusat surinat.

Kõndisin läbi kõik talumaja vooditega täidetud ruumid, mis lõhnasid puhtusest, nagu ei oleks mälestustki nädala kestes padjasõdadest üleskerkivast tolmust. Eriti kaua peatusin köögis, kus seisid minu poolt seatud nõörsirges reas just nagu uuestisündinud istmete nelinurgad. Rampväsinud tädi jälgis mind tuimuseni nukra pilguga ega öelnud sõnagi.

Esmaspäeva-hommikus söögilauas ei märganud mu tööd keegi, sest vaevalt olime jõudnud pisut maitsta võileibu ja kohvi, kui tuli teade, et kolhoosi ammu tuntud tige pull oli end lahti kiskunud ning puskinud poolsurnuks karjase, kel oli metsiku looma üle seni siiski olnud pisutki taltsutatavat võimu. Karjase paljulapseline pere elas internaadihoone lähedal, nii et lahtisse veoautokasti kantavat meest jälgis terve väike maakool, enne kui algas sõit Rakvere haiglasse.

Et karjase koer oli jooksnud autole järele linna esimeste majadeni ning nälginud Tammiku veerel kõik need päevad, mis peremehel oli veel jäänud elada, sellest saime teada tagantjärele.

Pärast niisuguseid sündmusi ei mäletanud ma puhtaks küüritud taburette isegi. Ainult kord, kui poistega malet mängisin, tähendas neist üks, et taburettidega oleks vahepeal nagu midagi juhtunud, aga võib-olla see ainult näib talle nii, ja mina kaotasin selle ütluse peale selges võiduseisus partii, mis oli tol ajal ju loomulik, sest kõlbasin partneriks vaid siis, kui päris proffe polnud käepärast võtta.

Vaatasin vastasistuva mehe nelinurkse istme hallikaks tõmbunud jalgu ning taganesin seljataguse ukseni. Nüüd jälgis mees mind ilmse muigega, kuid et meie vahel ei olnud isegi kujuteldavat malelauda, päris lauda ennastki, sest ruum oli täiesti tühi, nagu kord juba viidatud, ei teinud ma dialoogi katsetki, ning siis naeris mees valgete hammaste välkudes imelikult vaikset omaette naeru.

Kummitus

Istusin Tallinnas Viiralti kohviku ees kõrvetava päikese käes ning jälgisin möödakäijaid. Äkki äratas mu tähelepanu minule pisut sarnane tüsedavõitu naine, kelle madalat häält arvasin olevat kusagil kuulnud. Kuid mitte tema, vaid ta kaaslane tõmbas endale pilku, sest toda pikka, just poisiliku uljuse tõttu naiselikuna mõjuvat olendit

tundsin nüüd kindlasti. Ja siiski vist päriselt mitte, kui nende kahe kooslus mind nii väga üllatas.

Mulle tuli meelde meie esimene kohtumine tolle pikaga, kerges joobes kohvikuseltskond ja tutvustamisjärgne teineteisele suunatud olek, millest ma esialgu ei osanud endale arugi anda. Oli meeldiv tajuda pisut nagu minust tagapool istuva naise huvitatud vaatamist, täpseid repliike ja reageeringuid, nii et mõnel hetkel ei saanud ma arugi, kas olin öelnud või ainult mõelnud seda, millega kohalolija valjuhäälsus täpselt haakus.

"Sa loed ju mu mõtteid," olin mingil käändel ütelnud ja uus kaaslane naeris rõõmsalt ja heledasti, toetades pea hetkeks mu käele. Kehalise kontakti intiimsuse fikseerisin küll otsekohe, sest olen pika füüsilise distantsiga inimene. Kuid siin oli see korraga põnevgi, nagu oleksin ühena kaks, ning uudsuse võlu näis väga loomulik, sest kuulun uudishimulike ja riskijulgete kilda.

Kuid selle lausega olen juba rohkem öelnud, kui taipasin siis ning mitu kuud hiljemgi.

Meid tutvustanud ühisel tuttavale oli ees 50. sünnipäev – ka sellest oli juttu – ning siinsamas, veinimõnuses olekus, kutsus ta meid kõiki seda sündmust tähistama. Tasakesi jõudis kõrvalistuja mulle ütelda, et võiksime järgmisel päeval sel ja sel kellaajal kohtuda, et arutada läbi, mida kinkida. Olin agarasti noogutades nõus.

Nii tegimegi. Mu uus tuttav jäi tublisti hiljaks, surus aga tööle kingitud uhke nelkidevihu mulle sülle ning hakkas seletama, et ta tundnud teatud tunnil, et rohkem ma oodata enam ei kärsi. Aeg klappis, sest just tol hetkel olin vaadanud kella, pörnitsenud läikivalt lauaplaadilt vastupeegelduvat ennast ning otsustanud, et aitab, ja olen tegelikult mulle võõra inimese suhtlemiskiiruste keerises kui pubekas, kes esialgu vaid sõbrannadesse julgeb armuda.

Aga siin ta nüüd oli ning tellis taas veini, nii et mul ununesid nii ootus ise kui pisut kainemad mõtted. Eneselegi ootamatult hakkasin värsketele tuttavale rääkima naisest, kes mind Tartus juba aastaid kirjadega pommitas, ja kui ta mind juba lausa tänaval jälitama hakkas, olin lubanud ta täiesti arutus vahkvihas ära tappa.

"Ma ei teadnudki, et olen niisuguseks jõhkruseks võimeline," ütlesin – ja see oli tõsi –, ning tajusin kõrvalistuja ülitähelepanelikku

kehahoidu, mis päädis neutraalses rahustavas lauses: "Jah, aga kes teab, mis on norm."

Õeldu hämmeldas veidi, kuid juba me arutasime, mida ja kuidas kinkida. Uuel tuttavol oli idee, et see võiks olla pool tapetud siga, mille tema pärast kintsule autogrammide kirjutamist kenasti ära pakib. Oli kevadine aeg ning mu peas vilksatas mõte, et peab ikka olema hull talumees küll, kes just nüüd siga veristab, kuid kava ise tundus intrigeerivalt pöörane. Olin nõus. Ja juba leppisime kokku, et tulen sünnipäeva hommikul tema poole – selleks tehti kohe aadressi konkretiseeriv skeemgi – ning siis olevat meil veel neli-viis tundi aega omavahel juttugi ajada, sest sünnipäev algas õhtul kell seitse.

Et pidin kohale sõitma teisest linnast, valisin siinsamas välja sobiva bussi, teadsin Tallinnasse jõudmise aegagi, ning uus kaaslane hüüatas heledalt: "Ma ootan!"

Aga juba koduteel hakkas mu süda imelikult valutama, sest kujutasin äkki elavalt ette, kuidas me viisipäraselt kombelises seltskonnas seda siga üle anname – haistsin toore roosaka liha lõhnagi – ja et kõne pidin pidama mina, olin juba ette kohmetu. Siiski: taganemine tundus kohatu ja looma kere ning peente parfüümide segu ikkagi miski, mida iga päev kogeda pole võimalik. Nii olin sünnipäeva hommikul varakult sõiduks valmis, tajudes kui esimest korda, kuidas jõnksatab mu füüsiline süda. Kui märkad südant kui südant, pole tervis enam päris see, olin kuulnud öeldavat, ning millegipärast mõtlesin murelikult, kuis on minuga.

Oli see alateadlik ohutunne või tõepoolest kehv orienteerumisoskus, kuid hilinesin õiget tänavat ja maja otsides pool tundi.

Laud oli kaetud kahele, perenaine elevel, korter peegliterohke ning õdus. Peeglid meeldivad mulle väga – ei tea isegi miks – ja nõnda kõndisin ma toast tuppa, poetades tahtmatu tähendusrikkusega: jah, need pinnad näitavad tõepoolest väga palju.

Me rääkisime kõigest ja mitte millestki, sest rohkem kui sõnad lummas mind hääl, iselaadne rahu ja lõtvus, nii et meelde jäi vaid vanadusüksindust puudutav fraas (sest lapsi naisel ei olnud), küsiv fraas, kas ma pean järglasi oluliseks vaid sellepärast, et oleks, kes kord teeklaasi ulataks.

"Ei," vastasin ausalt, lisades, et üksindus või sõprade rohkus sõltub eelkõige inimesest enesest.

Et sea kinkimine jääb ära, oli juba selgunud, seetõttu ehk ka mu enesetunde hõlpsus ja kergendatud olek. Esimest korda ei jälginud ma teist inimest kui teist, vaid lasin endal olla ümbritseva toaollusega peaaegu üks.

Sünnipäevale me tookord ei jõudnudki, kuigi roosid olid valmis ostetud. Naisel tuli ootamatult meelde, et ta vennal on ka tähtpäev ning tuleb sealt vähemasti läbi joosta. Teade jahmatas mind, sest pidasin võimatuks, et ta oli selle minuga kokku leppides unustanud. Siis kõndisin juba üksi toast tuppa ning püüdsin kujutleda erinevatest ilmakaartest sõltuvat valgust, nagu mul tavaliselt ikka esimest korda võõraste korterisse sattudes on kombeks. Sest nõnda võin ka eemal viibides mis tahes päevaajal meenutustes tagasi tulla. Iselaadne üksinduse leevendus ju seegi.

Siis jäin uniseks ja heitsin magama, et ärgata videvikus, kui uks klõpsus kinni.

"Tead, ma kohe tundsin, et ega sa sinna sünnipäevale nii väga minna ei tahagi," ütles naine mantlit seljast võttes.

"Tõepoolest, hilja juba," vastasin mina.

Siis rääkis naine meestest. Neid oli ta elus olnud neli, kuid et ta rääkis kiiresti, just nagu jookseksid sõnad üksteise sisse, ei eristanud ma neid omavahel, nii et tekkis kujutlus ühest ülimehest, kellelt naine eeldas võitlust ja võistlust: üks pidi kutsuma kahevõitlusele eneses peituvat teist või teised, kui tema ootas tugevamat, kellele toetuda.

Ja äkki ootamatult mulle tol hetkel arusaamatuks jääv lause: "Nii-sama kergesti, kui neil tõuseb, ka langeb."

Võpatasin, nagu oleks ülitundlikus õhus vihisunud mõõga haljas tera, lõiganud midagi pooleks. Naine ootas vist minultki mingit pihtimust, kuid et olen enesepaljastustes häbelik, jäi paus hõredaks ja täitus taas võõrustaja monoloogiga.

Nüüd oli kõneks telepaatia, tähendusrikkad äraaimamised, keegi vana paheline naine, kes teda nooruses kimbutanud (kuidas, see jäi mulle segaseks), kuid et teatavaid müstilisena tajutud olukordi on tulnud igal ette, sain ka mina vestlusest pisut rohkem haaratud.

Kuigi istusime väikese toa peaaegu eri nurkades, oli mul kohati

tunne, et tahan naist käega katsuda, lühendada meievahelist ruumi, ja see tõmbav tung tegi mulle korraga vägagi muret.

Võib-olla oli see naise enda liigterav ja räägitu fluidaalse ebamäärasusega vastuolus olev kontrollijapilk, mis sundis mind keskendumisele endale, nagu jälgiksin nähtamatut piiri, millest ei tohi üle astuda.

"Siin korteris kummitab," ütles tuttav võõras äkki ning seletas, kes kummitust lausa näinud, kes kuulnud kõhatusi ning haistnud hea tubaka lõhna.

"Tavaliselt seisab ta siin," – naine tõusis ja näitas kätte koha minu voodi ja ukse vahel, sest magamiskohad olid juba jaotatud – "vahel öösiti teeb muudki. Olen teda lausa sõimanud, et mis sa siit tahad ja jäta rahule, kuid midagi ei aita."

"Palu jumalalt eksiläinud hingele rahu," vastasin, sest uskusin vaime olemasolu sõltuvat nägijast. Ei vaevunud isegi vaidlema, sest kui naine usub, siis on see sama hea kui maailmaloomine või surnud aine elluäratus.

Niisiis, näidatud kohal ilmutab end väga armukade mees, kes on millegipärast ohtlik vaid naistele, nii et üpris sageli on isegi päris võõrad inimesed pidanud magama oma esimesi siin korteris veedetud öid perenaise enda magamistoas.

Ma isegi ei muianud.

Öösel tundsin, et keegi hingas kuklasse, seisis ukse ja voodi vahel, kui mina magasin näoga seina poole. Korraks tundsin isegi sõrmi kaelal ja kõril, kuid end ringi pööranult märkasin vaid lahti jäetud uksest paistvaid tuhme peegleid. Koridori teises otsas olev magamistoas uks seisis samuti pärani, peeglite võimenduses lendas sealt minuni ühe eksiläinud inimese hing kui lind. Veel vaatasin seinale projitseeritud ekraanilt pealt üht veretööd ja äsjatapetud võõra naise suunurkadest nirises verd, ta tahtis mulle nagu midagi ütelda, kui mind huvitas kohe-kohe kokku kukkuvat naise selja taga seisev mees. Igaks juhuks jätsin näod meelde, nii et mind ei üllatanudki, kui värske tuttav hommikul küsis, kuidas magasin ja kas ma ka midagi NÄGIN.

Eitasin, et samas keelduda fotode vaatamisest, sest olin päris kindel, et nägemuste visuaalne tagapõhi asub mõnel pildil nagu naise endagi peas.

Rohkem ma sinna korterisse ei sattunud. Ka naise endaga ei

kohtunud enam. Nüüd Viiralti kohviku esises põrgupalavuses jälgisin eemalt kunagi nii nautimisväärsena mõjunud poissnaise uljast olekut ja madalahäälset tädi. Üks neist oli tol ööl näidatud filmi kangelane, kuid mõlemaid uurides ei taibanud ma, kumb siis just.

Madal hääl sarnanes väga mu enese omaga, nagu olin seda kuulnud kostvat läbi ootamatult lindistatud maki kahinaist. Mõlemate teineteise süüvinud näod ei jätnud kahtlustki, et kummitavast mehest on lõpuks ometi saadud jagu.

DAVID HERBERT LAWRENCE

Inglise keelest tõlkinud Krista Mits

Klaver

Hämaras laulab üks naine, ta tasane hääl
see kannab mind tagasi aastate taha ja sääb
üks laps istus klaveri all, pea helide kuminat täis
end surund ema jalgade vastu, ema naervat näis.

Omaenese tahtmata on laulu meisterlik lumm
mind jällegi reetnud, süda valust on tumm,
kui meenub üks talvine pühade õhtu ja siis
soe tuba ja helisev klaver ja pühalik viis.

Ei olegi vaja sel lauljal tiibklaveri ees
appassionatas häält kirklikult tõsta, mu sees
on lapselik helgus ja kadunud mehemeel
neis ammustes mälestustes, kui laps ma tahaksin nutta veel.

Koolibri

Ma kujutan ette, et kunagi ammu
ürgaegses, tummas teises ilmas,
kui valitses too kohutav vaikus, mis ainult hingas ja sumises,
kihutasid koolibrid piki puiesteid.

Enne hinge tekkimist,
kui elu oli alles poolelutu Mateeria voog,
koorus munast see väike värvikirev olend,
ning sööstis vihinal hiiglaslike tuimade lihavate varte vahelt läbi.

Ma usun, et siis ei olnud veel lilli
tolles ilmas, kus koolibri lendas loomise
eel.

Ma usun, et ta läbistas tuimade lehtede rootse oma pika
nokaga.

Tõenäoliselt oli ta suur
nagu samblikud ja tillukesed sisalikud olevat kord suured olnud .
Tõenäoliselt oli ta hirmuäratav, vaheda nokaga koletis.

Meie näeme teda Ajapikksilma pööratud
fookuses.
Ja see on meie õnn.

Baieri emajuured

Ei ole emajuuri kõigis kodudes
mahedal septembrikuul, tüütul kurval mihklipäeval.

Baieri emajuured – suured ja tumedad, vaid tumedad,
Tõrvikuina tumestamas päevavalgust oma suitsuse sinaga otsekui
Pluto süngus
triipjate tõrvikutena, mille kumav tumedus siniseks
valgub tippudes, laotub heleda päeva paistel,
sini-suitsuse tumeduse tõrviklilled, Pluto tumesinised helgid,

Disi saalide mustad lambid, põlemas tumesiniselt,
kiirgamas tumedust, sinavat tumedust, otsekui Demeteri
kahvatud lambid

kiirgavad valgust,
juhtige mind, näidake teed.

Ulata mulle emajuur, anna mulle tõrvik,
juhtigu mind see sinine, haraline tõrviklill
üha pimenevaid treppe pidi alla, kus sinine pimeneb sinise
taustal,

just sinna, kuhu Persephone kaob, praegu, härmatanud septembris-
silmitusse riiki, kus pimedus luurab pimedust
ja Persephone ise pole muud kui hää
või nähtamatu pimedus, mähkunud veelgi sügavamasse pimedusse,
Pluto käte haardesse, läbitud tihke sünguse kirest,
keset tõrvikute pimedat hiilgust, pillamas pimedust
kadunud mõrsja ja ta peiu peale.

Surmalaev

I

Nüüd käes on sügis, varisevad viljad,
pikk teekond unustusse seisab ees.

Ja õunu potsub nagu hiigelkastepiisku,
et mõraneda, leida endast pääs.

Ja aeg on minna, jätta hüvasti
ka oma minaga ja leida oma
varisenud minast pääs.

II

Kas sul on valmis surmalaev, oo sõber?
Sa ehita siis surmalaev, sest vajad seda.

Karm pakane on ligi, tihedalt robiseb õunu,
äikesekõminal, kahutand maale.

Ja surma tunned õhus kui tuha lõhna!
Kas haistad seda?

Ja mõrases kehas ehmunud hing
kohkub tagasi, võpatab külmast,
mis puhub sisse kõigist pragudest.

III

Kuid kas võib inimene leida igavest rahu
palja pussi läbi?
Pistoda, pussi või kuuliga võib inimene lüüa
haava või mõra, kust elu lahkub.
Kuid kas see on rahu? Oo ütle, kas see on rahu?
Kindlasti mitte! Sest ei mõrv ega enesetapp
või iialgi rahu tuua.

IV

Oo räägime rahust, mida tunneme,
või tunda võime, sügavast ja armsast rahust,
kui suikund on vapper süda.
Aga kuidas me leiame igavest rahu?

V

Oo, ehita siis surmalaev, sest pikim
teekond unustusse seisab ees.

Ja tuleb surra, aeglast, piinarikast surma,
mis endist mina uuest lahutab.
Sest juba me kehad on varisend, kõvasti mõranend
ning juba me hinged on immitsemas
läbi julma haava.

Sest juba – otsekui piiritu ja sünge ookean –
me haavadesse hoovab lõpueelne uhk,
meid varsti lämmatab tulv.

Oo, ehita siis surmalaev, üks väike laevuke,
ja täida see toidu, kookide ja veiniga,
kaasa süngele tee alla unustusse.

VI

Tükkhaaval sureb keha ja siis arglik hing
alt kaotab pinna tumeda tulvavee tõustes.

Me sureme, sureme, me kõik sureme
ja miski ei peata meis tõusvat surmavee-tulva,
mis varsti voolab meist välja, maailma.

Me sureme, sureme, tükkhaaval surevad kehad,
me jõud jätab meid maha,
meie hing kükitab paljalt paduvihmade käes tulvavee kohal,
kükitab me elupuu viimastes okstes.

VII

Me sureme, sureme, ainus mis jääb
on tahtagi surra, ehitada laev, surmalaev,
mis viib meie hinge sellele pikimale reisile.

Laevuke aerude ja toiduga
ja tillukeste nõudega, täies lastis,
kandmaks lahkuvat hinge.

Lase nüüd vette see laevuke, nüüd kui keha sureb
ja elu lahku; lase välja see habras hing
haprale vapruselaevale, usu laevale,
toiduvarude ja tillukeste pannidega,
vahetusriietega,
süngele ulguveele,
lõpu ookeanile,

surma merele, kus purjetame
pimedas, sest juhtida me ei oska ja meil pole sadamat.

Ei ole sadamat, pole kuskile minna,
on ainult süvenev, üha tumenev pimedus,
tumenemas hääletul, kurinata tulvaveel,
pimedus sulamas pimedusse, ülal ja all,
ja ümberringi, täielik pimedus, pole enam mingit suunda.
Ning laevuke on siin ja ei ole ka.
Seda pole näha, pole millegi valgel näha.
See on kadunud, kadunud, ent
kuskil see ju siiski on.
Ei kuskil!

VIII

Ja kõik on kadunud, keha on kadunud,
ülени vajunud, kadunud, täiesti kadunud,
ülal ja all on sünkjas pimedus,
mille vahel väike laevuke
on ära kadunud.
On kadunud.

See on lõpp, see on unustus.

IX

Ent siiski, igavikus üks lõim
eraldub sellest pimedusest –
pikilõim,
mis kahkjalt suitsjas pimedas näib.

Kas see on kujutelm? Või ehk kahvatus
ülalpool suitseb?
Kuid oota, oota, seal ongi koit,
unust tagasituleku julm
elukoit.

Oota, oota, laevuke triivib juba
selles tuhkjal, surnukahvatul
koidu-tulvaveel.

Oota, oota, sest siis purskab kollast ja –
oo, kahkjast külma hing, mis ime! – roosiõhetust.
Roosiõhetust purskab, ja kõik algab otsast peale.

X

Tulvavesi alaneb ja keha – otsekui lihvitud merekarp –
kerkib imelise ja köitvana.

Ja laevuke lendab koju, kõheldes ja ekseldes
roosal tulvaveel
ning habras hing väljub, astub kotta,
täidab rahuga südame.

Süda lööb, on täidetud rahuga,
ka unustuses on rahu.

Ehita endale surmalaev, oo sõber!
Sest sa vajad seda.
Sest ees seisab teekond unustusse.

FERNANDO PESSOA

(Bernardo Soares)

RAHUTUSE RAAMAT

(Katkendid)

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

12

Ma kadestan – teadmata küll hästi, kas ma ikka päriselt kadestan – inimesi, kellest võiks kirjutada biograafia või kes võiksid selle ise kirjutada. Nendes laialihargnevates muljetes, mille vahel pole sidet – ja ma ei tahagi, et oleks – jutustan ma ükskõikselt oma faktideta autobiograafiat, oma eluta lugu. Need on mu pihtimused, ja kui ma neis midagi ei ütle, siis sellepärast, et mul pole midagi öelda.

Mida võidakski jutustada huvitavat või kasulikku? Seda, mis meiega on juhtunud, tähendab, mis on juhtunud kõigiga, või siis just seda, mis on juhtunud ainult meiega; esimesel juhul pole see uus ja teisel juhul jääb arusaamatuks. Kui ma kirjutan, mis ma tajun, siis sellega ma leevendan tajumise palavikku. See, mis ma pihin, ei paku huvi, sest miski ei paku huvi. Ma teen maastikke sellest, mis ma läbi elan. Ma annan oma tajudele puhkust. Ma mõistan suurepäraselt naisi, kes kurvastusest koovad pitsi, ja neid, kes heegeldavad sellepärast, et elu on olemas. Mu vana tädi ladius terved lõputud õhtud pasjanssi. Need pihtimused on minu pasjanss. Ma ei tõlgenda neid, nagu teeks keegi, kes tõmbab kaarte, et tulevikku teada saada. Ma ei kuulatle neid, sest pasjansis pole kaartidel, tõtt-öelda, mitte mingit väärtust. Ma kerin end lahti nagu värvilist lõngavihti, või siis mängin iseendaga seda lõngamängu, mida lapsed mängivad, punudes oma harali sõrmede vahele keerulisi kujundeid, mida nad käelt käele üle kannavad. Ma hoolitsen ainult selle eest, et põial ei vallandaks seda niiti, mida ta

hoiab. Siis ma keeran käsi ja ilmub uus kujund. Ja ma alustan otsast peale.

Elada on heegeldada võõrastest kavatsustest. Siiski, sel ajal, kui heegeldustöö edeneb, jääb meie mõte vabaks, ja kõik võimalik printsid võivad jalutada oma nõiduslikes parkides, sellel ajal, mis jääb vandlist heegelnõela kahe piste vahele heegeldustöö otsas. Asjade heegeldus... Lüngad... Eimiski...

Muide, mida ma võiksin välja kiskuda iseendast? Millest jutustada? Oma tajude õudustäratavast teravusest ja selle asjaolu enda sügavast mõistmisest, et ma elan neid tajusid... Vahe mõistus, mida kasutatakse mu hävitamiseks, ja unistamisvõime, mis januneb mu meelt lahutada... Surnud tahe ja refleksioon, mis teda äiutab, justkui see oleks tema täitsa elus laps. Heegeldamine, jah...

13

Ma eelistan proosat kui kunstivormi luulele ja seda kahel põhjusel, millest esimene on, et mul pole valikut, sest ma olen võimetu kirjutama värssides. Kuid teine on üldine ega taandu, nagu mulle tundub, vaid esimese peegelduseks või moonduseks. Nii et tasub selle üle arutada, sest see puudutab intiimsemat mõtet, mida võib omistada kunstiväärtusele.

Ma pean luulet vahepealseks valikuks, puhtakujuliseks üleminekuks muusikalt proosale. Samuti kui muusika on luule piiratud rütmiseadustega, mis toimivad, isegi kui nad pole riimvärsi ranged seadused, siiski kui barjäärid, sundused, automaatsed allasurumis- ja karistusabinõud. Proosas räägime me täie vabadusega. Me võime sinna sisse panna muusikalisi rütme ja sellest hoolimata mõelda. Me võime sinna kaasa haarata luulerütme ja ikkagi väljapoole jääda. Sissejuhtunud värsirütm ei häiri proosat; sisselipsanud proosarütm paneb värsi komistama.

Proosa hõlmab kogu kunsti – osalt sellepärast, et vaba kõne sisaldab kogu maailma, osalt sellepärast, et vaba kõne sisaldab kõiki mõtlemisvõimalusi. Proosaga anname me transponeerimise teel edasi mida tahes: värvi ja vormi, mida maalikunst saab anda vaid otseselt, ilma sisemise mõõtmeta; rütmi, mida muusika saab meile anda ainult

Fernando Pessoa

otseselt, ilma formaalse kehata ega ka selle teise kehata, mis on idee; arhitektuuri, mille arhitekt peab koostama jäikadest vormidest, mis on väljastpoolt ette antud ja mida meiesugused püstitavad rütmides, kõhklustes, lainetavas voolus ja vastuvoolus; reaalsuse, mille skulptor peab maailma jätma sellisena, nagu see on, ilma aurata ja muundumisetä; luule, lõppude lõpuks, kus luuletaja on justkui mingi tumeda ordu liikmena, olgugi vabatahtlikult, teatud hierarhia ja rituaali teener ja ori.

Ma usun tõesti, et ideaalses tsiviliseeritud ühiskonnas ei hakka olema muud kunsti kui proosa. Me jätame päikeseloojangud sinna- paika, püüdmata kunstis muud kui vaid väljendada neid verbaalselt ja panna nad sel moel värvide mõistetavasse muusikasse. Me ei hakka kehadest kujusid tegema, jättes neile, vaadatavaile ja kombatavaile, alles nende muutuva reljeefi ja pehme soojuse. Me hakkame tegema majasid lihtsalt neis elamiseks – sest lõppude lõpuks on see nende olemispõhjus. Poeasiat oleks vaja ainult selleks, et harjutada lapsi lähenema tulevikuproosale; sest luule on ilma igasuguse kahtluseta midagi lapsikut, mnemoonilist, külgmist ja esialgset.

Vähemad kunstid ise, või need, mida võiks nii kvalifitseerida, peegelduvad argliku kajana proosas. On olemas proosat, mis tantsib, mis laulab, mis deklameerib end ise. On olemas verbaalseid rütme, mis on tõelised tantsud, kus mõte võtab end läbipaistva ja täiusliku sensuaalsusega vääneldes alasti. Ja proosas on ka veel kannatavaid peensusi, kus suur näitleja Sõna muundab rütmiliselt iseenda keha- aineks kogu Kosmose puudutamatu saladuse.

16

Südame poolest võin ma ju küll kuuluda romantikute liini, kuid rahu leian ma vaid klassikuid lugedes. Isegi nende piiratus, mille kaudu väljendub nende selgus, toob mulle kes teab mis kergendust. Ma ammutan seal mingi rõõmsa mulje avarast elust, mis vaatleb tohutuid alasid ilma neid läbi käimata. Paganlikud jumalad ise puhkavad seal oma saladusest.

Üliuudishimulik tajude analüüs (mõnikord nendegi tajude, mida me usume endal olevat), südame ja maastiku identifitseerimine, iha

kasutamine tahtena ja püüdluse kasutamine mõttena – hulk asju, mis on mulle liiga tuttavad, et pakkuda mulle kellegi teise juures ette tulles uut maitset või lohutust. Niipea, kui ma neid tunnen, tahan ma tunda midagi muud. Ja kui ma loen klassikut, siis antaksegi mulle see midagi muud. (...)

Ma loen ja olengi vaba. Ma omandan objektiivsuse. Ma lakkan olemast mina, see hajus olend. Ja sellest, mis ma loen, saab mitte riie mu seljas, mida ma vaevalt eristan ja mis mõnikord mind rõhub, vaid hoopis välisilma tohutu valgus, päike, mis näeb meid kõiki, kuu, mis külvab tasasele maale varje, suured legendikud, mis viivad välja mere äärde, must metsaserv, mis hõljutab oma rohelist latvu seal väga kõrgel, aiatiikide tardunud rahu, kaetud teerajad, mis viinapuuväätide all laskuvad mööda orgude põgusaid nõlvu.

Ma loen nagu troonist loobudes. Ja nii nagu kuninga keebil ja kroonil pole millalgi muidu niisugust suurust kui siis, kui kuningas nad lahkudes maha vedelema jätab – samuti jätan mina esikute põrandamosaiikidele kõik igavuse ja unelma trofeed ja astun treppidest üles, rüütatud vaid oma pilgu hiilgusesse.

Ma loen nagu möödudes. Ja just klassikute, tasaste juures, nende juures, kes, kui nad kannatavadki, sellest sugugi ei räägi, tunnen ma end pühitsetavat teeliseks, salvitavat palveränduriks, olendiks, kes põhjuseta jälgib mitte mingile kavale alluvat maailma, Suure Pagen-duse Vürstiks, kes lahkudes viskas viimasele kerjusele almuseks oma meelete.

18

Ma ei tunne ühtegi lõbu, mis oleks väärt raamatute pakutavat; ja ma loen vähe. Raamatud on unelmate esitlused; ja mingit esitlust pole ju vaja, kui nendega niigi kohe loomulikult lobisema asutakse. Ma pole kunagi suutnud lugeda ainsatki raamatut täie andumuse ja eneseunustusega: igal sammul on mõistuse või kujutluse lakkamatu kommentaar tulnud jutulõnga katkestama. Mõne minuti pärast olen juba mina ise raamatu kirjutaja – ja seda, mis ma olen kirjutanud, pole kuskil. (...)

Ma loen ja andun, mitte lugemisele, vaid iseendale.

33-34

Mõteldes olen ma loonud endale kuristiku ja varju. Ma olen ennast paljundanud end süvendades. Kõige tühisem episood – valguse muutus, mõne lehe keerlev kukkumine; mõni koltunud kroonleht, mis pudeneb; mõni hääel teiselt poolt müüri; või selle inimese sammud, kes räägib teise inimesega, kes tõenäoliselt teda kuulab; praakil värav, kust paistab vana aed; õu, mis avab oma arkaade keset kuuvalgel kõssitavaid maju – kõik need asjad, mis mulle ei kuulu, haaravad mu tundliku mõtiskelu resonantsi ja igatsuse sidemetesse. Kõigis neis tajudes olen ma teine, muu, ma uuenen valuliselt muljes, mida ei määratle iha.

Ma elan muljeid, mis mulle ei kuulu, ma laiendan end loobumistes, ma olen teine samamoodi, kui ma olen mina.

Ma olen loonud endas erinevaid tegelasi. Ma loon neid tegelasi lakkamatult. Iga mu unelm osutub möödapääsmatult, niipea kui ta on unistatud, kehastunuks kelleski teises, kes hakkab teda unistama – tema ja mitte mina.

Et end luua, olen ma enda lõhkunud. Ma olen enda sedavõrd eksterioriseerinud iseenda sees, et enda sisemuses ma eksisteeringi veel vaid väliselt. Ma olen elav lava, kust käivad läbi erinevad näitlejad, mängides erinevaid tükke.

36

Amiel on öelnud, et maastik on hingeseisund, kuid see lause on keskpärase unistaja tühine leid. Alates hetkest, kui maastik on maastik, lakkab ta olemast hingeseisund. Objektiviseerida on luua, ja keegi ei ütleks, et juba valmis luuletus on kellegi seisund, kes mõtleb sellest teha ühe luuletuse. Näha, see on võib-olla näha und, aga kui me nimetame seda nägemiseks ja mitte unistamiseks, siis, tähendab, me eristame nägemisakti une nägemise aktist.

Muide, mis kasu võib olla verbaalse psühholoogia spekulatsioonidest? Sõltumatult minu isikust kasvab rohi, vihm sajab rohule, mis kasvab, ja päike kuldab rohuvälja, mis on kasvanud või mis hakkab kasvama; mäed kerkivad juba õige ammu, ja tuul puhub samamoodi kui siis, kui Homeros (isegi kui teda kunagi olemas pole olnud) seda

kuulata võis. Täpsem oleks olnud öelda, et hingeseisund on maastik; lause oleks sel moel olnud parem, kandmata endas mingi teooria valet, kandes aga pigem ühe metafoori tõde.

Need juhuslikult kirja pandud paar sõna dikteeris mulle linna lai ala, nähtuna universaalses päikesevalguses São Pedro de Alcantara terrassilt. Iga kord, kui ma silmitsen nii mõnda suurt avarust ja vabastan end sellest meeter-seitsmekümnesest pikkusest ja seitsmekümne ühest kilost, mis moodustavad mu füüsilise isiku – on mul varuks heldelt metafüüsiline naeratus kõigi nende jaoks, kes unistavad, et unelm on unelm, ja ma armastan absoluutse välispidisuse tõtt koos vaimu õilsa voorusega.

Taamal on Tejo üksainus taevasina järv, ja lõunakalda künkad näivad kuuluvat mingile madaldatud Šveitsile. Üks väike laev (must auru-kaubalaev) lahkub Poço de Bispo poolt sadamast ja suundub jõesuudmesse, mida ma siit näha ei saa. Et kõik jumalad hoiaksid mulle alles – kuni tunnini, mil kaob mu praegune kuju – selle selge, solaarse arusaamise välisest reaalsusest, mu enda tähtsusetuse instinkti, lohutuse sellest, et olen nii väike ja võin mõelda olla õnnelik.

39 **Õlakehitus**

Meil on kombeks värvida neid ideid, mis meil on tundmatu kohta, nende arusaamadega, mis meil on tuntust: kui me kutsume surma uneks, siis sellepärast, et väliselt sarnaneb ta unele; kui me nimetame surma uueks eluks, siis sellepärast, et ta paistab olevat midagi elust erinevat. Nii, mängides nende väikeste arusaamatustega, mis meil on reaalsusega, me ehitamegi üles oma uskumused, oma lootused – ja me elame kookideks ristitud leivakoorukestest, nagu vaesed lapsed, kes mängivad, et nad on õnnelikud.

Kuid nii käib kogu eluga: vähemasti selle erilise elusüsteemiga, mida üldiselt kutsutakse tsivilisatsiooniks. Tsivilisatsioon seisneb selles, et mingile asjale antakse nimi, mis sellele ei sobi, ja seejärel unistatakse selle tulemuse juures. Ja nimi, mis on vale, ja unelm, mis on tõsi, loovad tõepoolest uue reaalsuse. Objekt muutubki teistsuguseks, sest meie oleme ta teistsuguseks teinud. Me toodame käsitöön-

duslikult reaalsusi. Tooraine jääb alati samaks, kuid vorm, mille annab kunst, ei lase tal tegelikult samaks jääda. Männipuust laud on küll mänd, aga samamoodi on ta laud. Me istume laua taga ja mitte männitüve ääres. Armastus on suguintinkt; kõigest hoolimata ei armasta me oma suguintinktiga, vaid lähtudes hoopis teise tunde hüpoteesist. Ja see hüpotees ongi iseendast juba teine tunne.

Ma ei tea, kas see oli õrn valgusefekt, ähmane heli, mälestus mingist lõhnast või mingi välise mõju sõrmede alt kõlav muusika, mis tõi mulle, sellal kui ma ise läksin mööda tänavat, pähe need mõlgutused, mida ma praegu kiirustamata üles tähendan, ise lohakalt kohvikulaua ääres istudes. Ma ei tea eriti isegi, kuhu ma need mõtted välja viin või kuhu ma oleksin tahtnud nad välja viia. Päev koosneb kergest udust, niiskest ja soojast, kurvast, aga mitte kurjakuulutavast; põhjuseta üksluisest. Ma tunnen valuliselt ühte tunnet, mille nime ma ei tea; ma tunnen, et mul puudub üks argument, ma ei tea isegi, mille kohta; mu närvides pole tahet. Ma tunnen end kurvana ülalpool teadvust. Kui ma kirjutan neid, tõtt-öelda vaevu korrastatud ridu, siis mitte selleks, et öelda kõike seda; isegi mitte selleks, et öelda mida tahes – vaid ainult selleks, et anda tegevust oma hajevilolekule. Ma vean vähehaaval selle nüri pliitsiga (mille teritamiseks mul ei jätku sentimentaalsust) aeglasti ja pehmeid jooni sellele valgele paberile, mida kasutatakse võileibade pakkimiseks ja mis mulle selles kohvikus toodi, sest paremat pole mulle vajagi ja milline tahes käib küll, peaasi, et oleks valge. Ja ma loen ennast rahuldatuks. Nõjatun mugavalt seljatoele. On päevaloojang, üksluine ja vihmata, mornis ja ebamäärases valguses... Ja ma lakkan kirjutamast, lihtsalt sellepärast, et ma lakkan kirjutamast.

41

Ja kõigi oma unelmate majesteetlikult kõrguselt – ma olen, palun väga, abi-arveametnik Lissaboni linnas.

Kuid kontrast ei rõhu mind – ta vabastab; tema iroonia ongi mu veri. See, mis peaks mind alandama, on nimelt lipp, mille ma lahti rullin; ja naer, mida ma peaksin naerma iseenda üle, on trompet, millega ma tervitan ja loon koitu, kus ma sigitan iseennast.

Milline öine au on olla suur, olles eimiski! Milline tume majesteetlikkus on senitundmatul hiilgusel... Ja ma tunnen äkki seda, mida on peent ja ülevat mungal oma kõrbes, maailmast eraldunud eremiidil, kes tajub Kristuse substantsi oma täieliku eraldatuse kivides ja grottides.

Ja istudes oma laua taga selles toas, olen ma vähem vilets, väike nimetu ametnik, ja ma kirjutan sõnu, mis on nagu mu hinge õnnistus, loobumissõrmus mu evangeelses sõrmes, ekstaatilise põlguse tardunud juveel.

101

Elada on olla teine. Ja pole võimalik tunda, tundes täna seda, mida on tuntud eile: tunda täna sama asja, mis eile – see ei tähenda mitte tunda, vaid meelde tuletada, mis eile on tuntud –, see tähendab olla täna selle elav laip, mis eile oli elu, nüüdseks kadunud.

Kustutada pildilt kõik, päev-päevalt, leida end igal koidikul uuena, tunnete igaveses taasneitsilikkuses – see ja ainult see väärib olemise vaeva, või omamise vaeva, et olla see või omada seda, mis me ebatäiuslikult oleme.

See koidik on esimene maailmas. Mitte kunagi veel pole see roosakas, tasapisi kollase, siis sooja valge poole kalduv toon just niiviisi asetunud nende läänepoolsete nõlvade majade nägudele, mille tuhanded aknasilmad piidlevad vaikides aina kasvavat valgust. Mitte kunagi veel pole olnud niisugust tundi ega sellist valgust ega seda olemist, mis on minu olemine. See, mis on homme, on teine, ja seda, mida ma siis näen, näevad juba ümbermuudetud, uue nägemisega täidetud silmad.

Linna müürilised künkad! Hiigelarhitektuur, mida järsud küljed laiendavad ja koos hoiavad, ehitiste erinevalt kokku kuhjatud korrustikud, mille vahele valgus koob varje ja hõõguvaid laiike – te olete täna, te olete mina, ainult sellepärast, et ma teid näen, ja ma armastan teid – mina, reelinguservale nõjatuv reisija, kui laev möödub teisest laevast, jättes oma kiiluvette tundmatuid kahetsusi.

See taevas seal põhja pool Tejot oli halvaendeliselt must ja selle taustal eristusid teravalt kajakate valged tiivad nende heitlikul lennul. Päeval polnud ometi äikest veel aimata. Kogu see ähvardav vihmamass oli tuprunud teise kalda kohale ja mõnest sajupiisast veel niiske All-linn oli täis lahkete sära maast kuni taevani, kus põhjakaare sina ähmastas veel mõni valge kiudpilv. Kevadjahedusse oli veel natuke külma torgatud. Niisugusel hetkel, tühjal, kaalutul, meeldib mulle suunata tahtlikult oma mõtte teatavasse meditatsiooni, mis ei kujuta endast küll midagi kindlat, aga mis oma hajameelse läbipaistvusega tabab ometi mingi külma üksinduse sellest nii läbipaistvast, kuigi musta tagapõhjaga päevast, ja mõned tajuvälgatused ilmutavad kontrastselt, justkui need kajakad, kõigi asjade saladust sügavas pimeduses.

Aga siis, vastupidi mu intiimsele ja täiesti kirjanduslikule kavatsusele, tuletab must taevakaar linnast lõunas mulle meelde – olgu see mälestus siis tõsi või vale – hoopis ühte teist, võibolla mõnes teises elus nähtud taevast kusagil Põhjas, nukraste kõrkjastikku peitunud jõe ääres, kus pole näha vähimatki linna. Ilma et ma teaksin, kuidas, rullub mu kujutluses lahti see metspartide maa, ja sealjuures näen ma teda laiuvat siinsamas ja väga selgesti, justkui mõnes veidras unenäos.

Ääretud roostikud jõgede kallastel, küttide ja ängistuse maa: tema kamar tungib mudaste neemedena hallikaskollasesse vette, moodustades sogaseid lahesoppe, ankrupaiku tillukestele paatidele, või avaneb siin-seal kraaviks, kus vesi läikleb põhjaturbal rohe-mustade kõrkjavarte vahel, mis sulgevad läbipäasu.

See ahistus seal tuleb tollest hallist ja elutust taevast, mida viirutavad veidi tumedamad pilved. Ma ei tunne tuult, aga ma tean, et ta puhub, ja teine kallas on tegelikult pikk saar, mille taga võib aimata – ah kui lai ja tühi on see jõgi! – veel teist, tõelist kallast, mis kaob ühetasasesse kaugusse.

Mitte keegi ei jõua sinna, ei nüüd ega kunagi. Isegi kui ma suudaksin, aja ja ruumi seadustega vastuollu minnes, pageda maailmast tollesse maastikku, siis mitte kunagi ei järgneks mulle sinna mitte keegi. Ma ootaksin asjata midagi, teadmatagi, mida ma just ootan, ja

lõppude lõpuks oleks vaid öö aeglane laskumine ja kõik ümberringi läheks tasapisi sama värvi nende kõige mustemate pilvedega, mis sulavad aegamisi kaduvasse taevasse.

Ja äkki ma tunnen tolle maa külma. Ta tungib mu ihusse, tulles mu enda luudest. Ma hingam sügavalt ja ärkan. Inimene, kes möödub minust Võidukaare all, vaatab mind umbusklikult, nagu miski häiriks teda. Mustad pilved teisel pool jõge on vajunud veel madalamale lõunakalda kohale.

190

Ma satun alati segadusse, kui ma olen millegagi valmis jõudnud. Segadusse ja ängistus. Mu täiusevaist peaks mind keelama millegagi valmis saamast; ta peaks keelama mul alustamisegi. Aga seal see on: ajaviiteks teen ma pattu ja toimin. Ja see, mis ma saavutan, pole minu puhul mitte mu tahtejõu resultaat, vaid hoopis tahtejõuetuse tulemus. Ma alustan, sest mul pole jõudu mõelda; ma lõpetan, sest mul pole julgust katkestada. See raamat on mu viletsuse raamat.

Põhjus, miks ma katkestan mõttekäigu nii sageli mingi maastikutüki, mis asetub mingil moel mu impressioonide skeemi, olgu see skeem siis tegelik või eeldatav – see põhjus pole muud, kui et too maastik on mulle ukseks, mille kaudu ma välja pääsen, et põgeneda oma loomisvõimetuse taipamise eest. Keset neid kohtumisi iseendaga, mis moodustavad selle raamatu kõneluse, tunnen ma äkilist vajadust rääkida kellegi teisega ja pöördun lainetava valguse poole, mis, nagu praegugi, on viiliti linna katustele langedes need otsekuu märjaks kastnud; pöördun selle tasase liikumise poole puude võrades, mis ülalinna järsakutel kõõludes tunduvad ometi olevat päris ligidal ja mida näib ähvardavat mingi tumm varing; nende ülestikku üksteise kohale kleebitud plakatite poole, mille mustri moodustavad nõlva mööda ronivad majad, kirjatähtede asemel aknad, kuhu juba raugenud päike määrab natuke märga ja kuldset liimi.

Milleks ikkagi kirjutada, kui ma ei kirjuta paremini? Aga mis minust saaks, kui ma ei kirjutaks seda natukestki, mis mul kirjutada õnnestub, kuigi ma seda tehes langen endast hoopis madalamale? Ma olen ideaali plebei, sest ma püüan teda realiseerida; ma ei julge taluda

vaikust, justkui mõni inimene, kes kardab pimedat tuba. Ma olen nagu need, kes hindavad enam medalit kui jõupingutust ja kes naudivad karusmantlis mõnuledes oma ausära.

Kirjutada on minu jaoks sama hea kui ennast alandada; aga ma ei saa sellest hoiduda. Kirjutamine on nagu droog, mis on mulle vastik, aga mida ma ikkagi võtan, pahe, mida ma põlgan, aga mille kütkes ma elan. On tarvilikke mürke ja leidub teisi, vägagi peeneid, mis on kokku segatud hinge ainetest, meie unenägude varesesoppidest korjatud rohtudest, hauanõlvadelt leitud mustadest liblikatest, nende puude pikkadest lehtedest, mille oksad õõtsuvad hinge allilmavete kaikuvate pervede kohal.

Kirjutamine, jah, see on enda kaotamine, aga kõik raiskavad ennast, sest elada ongi sama mis ennast kaotada. Kuid siiski, mina raiskan ennast rõõmutult, mitte nagu jõgi, mis kaob oma suudmes – milleks ta ongi sündinud, salaja ja kellegi teadmata –, vaid nagu loik, mille meretõus on liivale jätnud ja mille tasapisi maasse imbuv vesi ei pöördu kunagi tagasi merre.

192

Ma sündisin ajal, kui enamik noori inimesi oli kaotanud usu jumalasse, ja seda samal põhjusel, miks nende vanemad olid uskunud – teadmata isegi, miks. Ja kuivõrd inimvaim kaldub täiesti loomupäraselt kritseerima, sest mõtlemise asemel ta tunneb, siis valis enamus neist noortest Inimkonna kui Jumala õigusjärglase. Mina kuulun siiski sellesse inimliiki, kes jääb alati selle servale, kuhu nad kuuluvad, ja kes ei näe ainult seda hulka, mille osa nad on, vaid ka neid suuri alasid, mis jäävad väljapoole. Sellepärast ma ei hüljanudki Jumalat nii täielikult kui nemad ja sellesama pärast pole ma kunagi võtnud omaks ideed Inimkonnast. Ma arvestasin, et Jumal, olgugi ebatõenäoline, võib siiski olemas olla; et ta võib seega teha nii, et teda peab kummardatama; kuid mis puutub Inimkonda, lihtlabasesse bioloogilisse mõistesse, mis ei tähenda muud kui inimlooma liiki, siis pole see enam väärt kummardamist kui ükskõik milline teine loomaliik. See Inimkonna kultus koos oma Vabaduse ja Võrdsuse riitustega on mulle

alati tundunud nende muistsete kultuste elluäratamisena, kus loomad olid jumalateks või siis olid jumalatel loomade pead.

Nõnda siis, oskamata uskuda Jumalasse ja võimata uskuda lihtsalt ühte loomade summasse, jäin ma, nagu mõned teisedki hulkade serval asuvad, sellesse eemalviibimisse, mida nimetatakse tavapäraselt Dekadentsiks. Dekadents, see on ebateadlikkuse täielik kaotamine; sest ebateadlikkus on elu alus. Kui ta suudaks mõelda, siis süda peatuks.

Kas meile (harvadele minutaolistele), kes me elame, oskamata elada, jääbki muud eluviisi kui loobumine, või muud saatust kui vaatlemine? Teadmata, mis on usuline elu, sest keegi ei usu mõistlikkusest; suutmata uskuda sellesse inimese abstraktsiooni ja oskamata iseendagagi midagi peale hakata – peame me leppima, et hinge omamise motiiviks jääb meile elu esteetiline kontemplatsioon. Nõnda, võõrad kõigi maailmade pühalikkusele, ükskõiksed jumaliku ja hoolimatud inimliku vastu, andume me tühiselt eesmärgitule tajule, kultiveerides seda teatavat peenendatud epikuurlust, mis vastab meie ajastunud närvikavale.

Pannes teadusest tähele vaid tema keskset arusaama, mis ütleb, et kõik on allutatud vankumatutele seadustele, mille vastu me ei saa iseseisvalt reageerida, sest meie reaktsioongi tuleneb nende seaduste toimest; ja täheldades, kuivõrd täiuslikult on see arusaam kooskõlas ühe teise, hoopis iidsemaga, nimelt arusaamaga asjade jumalikest saatuslikkusest – loobume me igasugusest jõupingutusest, nii nagu nõrgad loobuvad atleetide harjutustest, ja kummardume tajude raamatu kohale, pannes sellesse kogu elatud eruditsiooni hoolikuse.

Midagi tõsiselt võtmata ning silmas pidades, et ainus asi, mida me võime võtta kui kindlat, on meie tajud, otsime me neist pelgupaika ja uurime neid justkui suuri tundmatuid maid. Ja kui me pühendume visalt mitte ainult esteetilisele vaatlusele, vaid ka selle vaatluse viiside ja tulemuste väljendamisele – siis see proosa või luule, mida me kirjutame, ei hooli mitte sugugi kelle tahes vaimu veenmisest või kelle tahes tahte mõjutamisest, ja see proosa või luule pole muud kui iseendale valjusti ettelugemine, et anda vaid täielik objektiivsus lugemise subjektiivsele mõnule.

Me teame hästi, et mis tahes looming saab olla vaid ebatäiuslik, et kõigist meie kontemplatsioonidest kõige ebakindlam on see, mida me

kirjutame. Kuid kõik on ebatäiuslik ja pole olemas nii ilusat loojangut, et see ei võiks enam ilusam olla, ega ühtegi meid uinutavat tuuleõhku, mis ei võiks veelgi enam rahu tuua. Nõnda siis, vaadeldes ühesuguse vaikse selgusega nii mägesid kui kujusid, nautides päevi ja raamatuid, ning eelkõige unistades kõike, et pöörata kõik iseenda intiimseimaks aineks, koostame me ka kirjeldusi ja analüüse, mis, kord valmis, saavad meile enestele võõrasteks asjadeks, mida me võime maitsta, justkui saabuksid nad meile ühes päevaloodega.

See pole arusaam, mida jagavad pessimistid, nagu too Vigny, kelle jaoks elu oli vangla, kus ta viitis aega korvipunumisega. Olla pessimist sisaldab endas seda, et asju võetakse traagiliselt, ja selline hoiak on ühekorraga nii liialduslik kui ebamugav. Meil pole muidugi mingit väärtuskriteeriumi selle loomingu jaoks, mida me produtseerime. Me produtseerime teda tõepoolest meelelahutuseks, kuid sugugi mitte nagu vang, kes punub korve, et lahutada meelt saatusest, vaid lihtsalt nagu tütarlaps, kes heegeldab ajaviiteks padjapitsi, ja ongi kõik.

Ma võtan elu kui võõrastemaja, kus ma pean peatuma seni, kuni saabub sügaviku tilisang. Ma ei tea, kuhu ta mu viib, sest ma ei tea midagi. Ma võiksin ju võtta seda võõrastemaja kui vanglat, kuivõrd ma olen sunnitud ootama tema seinte vahel; ma võiksin ju võtta teda kui meeldivat seltsimaja, kuivõrd ma kohtan siin inimesi. Siiski pole ma ei kärsitu ega labaselt himukas. Ma lasen omasoodu olla neil, kes oma tuppä suletuna lebavad jõuetult voodis, kus nende ootus ei tunne iial und; ma lasen omasoodu tegutseda neil, kes lobisevad salongides, kust hääled ja muusika mu kõrvu kostavad ja mind meeldivalt puudutavad. Ma istun ukسلävel ja joovastan oma silmi ja kõrvu maastiku värvide ja helidega, ja ma ümisen iseendale neid ebamääraseid laule, mida ma oodates ise komponeerin.

Õö laskub kord ja tilisang jõuab päralt meie kõigi jaoks. Ma maitsen tuulepuhangut, mida mulle maitsta antakse, ja hinge, mis on antud mulle selle maitsmiseks, ja ma ei uuri ega küsi enam. Kui see, mis ma kirjutan külaliste raamatusse, võib kord teiste poolt loetuna neil teistel meelt lahutada nende siinviibimise ajal, siis on hea. Kui nad seda ei loe või kui nad ei leia sellest mingit mõnu – siis on samuti hea.

Ma tean, et ma olen ärganud ja et ma magan veel. Mu endine, elamisväsimumest roidunud keha ütleb mulle, et on veel üpris vara. Eemalt tunnen end pisut haiglasena. Rõhun ennast, ma ei tea isegi, miks...

Olen tardunud sellesse klaari, massiivselt kehatusse uimasusse une ja ärkveloleku vahel, unenäku, mis on ainult unenäo vari. Mu tähelepanu hõljub kahe maailma vahel ja pimedana näeb ta ookeani sügavust samal ajal taeva sügavusega; ja need sügavused segunevad, tungivad teineteisesse, ja ma ei tea enam, kus ma olen, ega sedagi, mida ma unes näen.

Varje täis tuul puhub surnud kavatsuste tuhka selle peale, mis minus on ärkvelolevat. Tundmatust taevalaotusest langeb tühimusest leigunud kaste. Tohutu ja loid ängistus käsutab mu hinge seestpoolt ja muudab mind mingil moel, nagu tuulehoog muudab puulatvade kontuuri.

Mu umbses ja tõvelises toas on see hetk, mis väljas käib koidiku eel, lihtsalt mingi võbin hämaruses. Mu seisund on üleni ähmane ja vaibunud... Milleks see päev siis veel tõusma peab? Mind vaevab teadmine, et ta hakkab tõusma, justkui peaks mingi minupoolne jõupingutus ta esile tooma.

Tumeda aeglusega ma rahunen. Ma tuimun. Ma voolan õhus, pooleldi ärkvel, pooleldi magav, ja juba ilmubki üks hoopis teistsorti reaalsus, ja keset seda ilmun mina kes teab kust mujalt...

Ta ilmub – kuid ilma et ta kustutaks seda lähemat, mu toa reaalsust –, see imelik mets. Mu võrdselt haaravas tähelepanus elutsevad need kaks reaalsust koos, justkui kaks suitsu, mis omavahel segunevad.

Kui selge ja terav ta on, nii omas ilmas kui teises, selles läbipaistvas maastikus!

Ja kes siis on see naine, kes minuga samal hetkel rüütab oma vaatesse selle kauge laane? Miks ma pean, silmapilgukski, seda endalt küsima? Ma isegi ei tunne, et ma tahaksin seda teada...

Mu ähmane tuba on tume klaas, läbi mille ma näen – teadlikuna

tema olemasolust – seda maastikku... ja seda maastikku ma tunnen juba ammust aega; nii et juba ammust aega hulgun ma koos selle tundmatu naisega, rännates muus reaalsuses, läbi selle maastiku irreaalsuse. Ma tunnen enda sügavuses ajastute ajastuid, mis ma olen tundnud, neid puid ja neid lilli, neid kõrvalisi radu ja seda eemalolevat ennast, kes seal hulgub, iidne ja silmanähtav mu pilgu all, mis, teades mind asuvat siin toas, rüütab end nägemise hämarusega...

Selles metsas, kus ma end kaugelt näen ja tunnen, liigutab laisk õhupuhang mingit suitsuvina ja see suitsuvina on tume ja selge nägemus tollest toast, kus ma olen praegu, koos selle ähmaste mööblite ja aknakardinatega, ja selle öise tardumusega. Siis see puhang vaibub ja maastik saab üleni ja ainult iseendaks, selle teise maailma kaugeks maastikuks...

Teinekord on see väike tuba vaid udukübe tolle nii erineva maa silmapiiril... Ja on hetki, kui see maapind, mida me seal kaugel tallame, on see nähtav tuba...

Ma unistan ja kaotan end käest, olles kahetiselt nii ise kui ka see naine. Tohtu laiskus on tume tuli, mis mind õgib... Hiiglaslik ja passiivne iha on võltselu, mis mind rõhub...

Oo tuhm õnn... Oo igavene peatus teederistil! Ma unelen ja mu erksalt kuulatava vaimu taga uneleb keegi koos minuga... Ja võib-olla olen ma vaid uni, mida näeb see keegi, keda olemas ei ole...

Väljas on koidik nii kaugel! ja need metsad on nii lähedal mu teiste silmade ees!

Ja mina, kes ma sellest metsast kaugel olles ta peaaegu unustama kipun, tunnen ta järel suurimat igatsust just siis, kui ma seal hulgun, ja nutan teda taga ja püüdlen kõige rohkem taas tema poole just siis, kui ma temas käin...

Puud! lilled! laantesse kaduvad rajad!

Me kõndisime seedrite ja juudapuude all, aeg-ajalt teineteist käsi-varrest toetades, ja kummalegi meist ei tulnud pähegi elada. Meie ihu oli ähmane hõng ja meie elu ühe allika sosistav kaja. Me ulatasime teineteisele käe ja meie ebakindlad pilgud küsisid: mis õieti oleks olla meeleline, mis see õieti oleks, teha ihuliselt teoks armastuse illusioon...

Meie pargis oli kõige erinevama iluga lilli – kokkurullitud õieleh-

tedega roose; liiliaid, mille valgesse imbus kollast; moone, mis oleksidki peitu jäänud, kui nende purpurrüüd poleks neid välja andnud; pisut kõrvaleheidetud kannikesi sakris metsaservade ääres; tibatillukesi meespäid; viljatuid kameeliaid, lõhnatuid... Ja kõrge rohu kohal piidlevate imestunud silmadena jälgisid meid üksildased päevalilled, pärani lahti.

Meie hing, kogu nägemine, silitas sammalde nähtavat jahedust, ja palmidest möödumise juures tabas meid õbluke aimus teistest paikadest... Ja me tundsimme sellest meeldetuletusest kõris pitsitust, sest kuigi me olime siin, ja nii õnnelikud kui me olimegi, polnud me ei siin ega õnnelikud...

Sõlmilisi sajandeid kandvad tammed panid meid komistama oma juurte surnud tundlatel... Taimed ajasid end äkki sirgu... Ja läbi lähedaste puude paistis lehtlate vaikusel rippuvate viinamarjakobarate tuhm läige...

Meie unelm elada kõndis tiivulisena meie ees, ja meil oli tema jaoks varuks ühesugune eemalviibiv naeratus, sündinud kummagi hinges, ilma et me oleksime teineteist vaadanud, ilma et kumbki oleks teisest teadnud midagi peale selle käsivarre, mis toetus teise käsivarre tähelepanelikule ja tundlikule eemalolekule.

Meie elul polnud sisemust. Me olime väljaspool ja me olime teised. Me ei tundnud endid, ja oli, nagu me oleksime ilmunud oma hingedesse teekonnalt läbi uneluste...

Me olime unustanud aja, ja määratu ruum oli vähenenud meie vaimus. Kas nende siinsamas kasvavate puude taga, nende kaugete viinapuutunnelite taga, nende küngaste taga horisondil – kas seal on üldse midagi reaalselt, midagi, mis vääriks seda pärani, ainult olemasolevatele asjadele kingitavat pilku... ?

Korrapäraselt langevad tilgad meie ebatäiuslikkuse veekellas märkisid mõeldamatuid tunde... Miski ei tasu vaeva, oo mu kauge armsam, miski, kui ehk ainult see teadmine, kui hea on teada, et miski ei tasu vaeva...

Puude tardunud liikumine; purskkaevude ärev rahu; taimemahla peidetud tuksumise määratlematu rütm; asjade laisk videvik, mis näib tulevat nende sisemusest ja mingi ainuüksi vaimse nõusoleku peale ulatavat oma käe kaugele kurvastusele, mis on siiski nii lähedal

hingele, vaikusele taeva taustal; lehtede kukkumine, rütmiline, kasutu: uneleva üksinduse piisad, millega kogu maastik on täitnud meie kõrvad ja nukrutseb meis, justkui mälestus mingist kodumaast – kõik see meie ümber, vöö, mille pigistus järele annab.

Me elasime seal kaugel, ajas, mis ei osanud otsa saada; ruumis, mille mõõtmisest ei tasunud unistadagi. Voolamine väljaspool Aega, avarus, mis ei tundnud reaalsuse ruumilisi tavaid... Kui palju tunde, oo mu kasutu tüdimuse-seltsiline, kui palju õnneliku rahunemise tunde pakkus meile nende tundide järeleaimatud kujutis seal maal... ! Tuhaks saanud vaimu tunnid, kosmilise nostalgia päevad, välise maastiku seesmised sajandid... Ja me ei küsinud mitte kunagi, milleks see kõik, nautides veendumust, et kõik see on mitte millekski.

Seal kaugel me teadsime – tänu aimusele, mis kindla peale polnud küll meie oma –, et see tapetud maailm, kus me oleksime kahekesi – kui ta ongi olemas, siis on ta kuskil hoopis sealpool seda äärmist joont, millega mägede kontuur sulab ähmaseks lainetuseks, ja et selle joone taga pole mitte midagi. Ja selle kahetise teadmise vastuolu muutiski seal kaugel elatud hetked sama hämaraks kui mõne ebauskliku inimese keldri, ja meie taju nendest hetkedest sama veidraks kui mõne mauri linna silueti, mis sügisesse loojangutaevasse lõikub...

Tundmatu mere kaldalained kaikusid meie kuulmise horisondil, lakkudes randu, mida me iial näha ei võinud; ja meil polnud muud rõõmu kui kuulutada nii teraselt, et me lõpuks nägime iseendas seda ookeani, kahtlemata kirjatud laevadest, mis seal seilasid, järgides hoopis midagi muud kui kasulikke eesmärke ja maa pealt tulnud käskusid.

Me märkasime äkki – nii nagu võid järsku märgata, et elad –, et õhk on täis lindude laulu, et justkui mõni sitsiriidesse imbunud ammune parfüüm imbus lehtede sahin meisse hoopis enam kui meie endi taju sellest sahinast.

Nii andis see kõik – lindude sädin, puude kahisemine ja igavesti kestva mere monotoonne, ununemakippuv kohin – nagu mingi oreooli meie elule, kuna me seda elu sugugi ei tundnud ega teadnud. Me magasime terved päevad täiesti ärkvel olles, õnnelikud, et me pole miski, et meil pole ei ihasid ega lootusi; õnnelikud, et oleme unusta-

nud armastuse värvid ja vihkamise maitse. Me uskusime, et oleme surematud...

Me elasime seal tunde, mida täitis vaid teise juuresolek, tema elamine samades tundides, mis iseenesest polnud muud kui tühjad ebatäiuslikkused, olles seeläbi ühtlasi nii täiuslikud, nii hästi diagonaalis elu täisnurkse täpsusega... Keiserliku tagandamise tunnid, vile-dakskulunud purpurisse rüütatud tunnid, ühest teisest maailmast siia maailma kukkunud tunnid, aina upsakamad endale kuuluvate hävitatud ängistuste üle...

Ja meil oli valus kõike seda nautida, meile tegi see haiget... Sest hoolimata oma tasasest eksiilihõngust, tuletas see maastik meile meelde, et me kuulume reaalsesse maailma, ta oli üleni läbi imbutunud mingi ähmase tühimuse rōskest pidulikkusest, liialdatud ja perverssest, nagu võib olla mõne senitundmatu impeeriumi allakäik...

Koit meie toa kardinatel on valguse vari. Meie huultel, minu teada kahvatutel, on teineteise jaoks elada-tahtmatuse maitse.

Meie neutraalse toa õhk on raske nagu vaip. Meie uneleval tähelepanul kõige selle saladuse vastu on pehmed voldid, ta on slepp, mis libiseb mööda maad mingile videvikutseremooniale.

Ühelgi ihal meis pole olemasoluõigustust. Meie tähelepanu on vaid mõttetud, mille loovutab meile meie tiivuline loidus.

Ma ei tea, mis varjusalviga on võitnud meie keha ideegi. Väsimus, mis meid vaevab, on väsimuse vari. Ta tuleb väga kaugel, nagu see mõtegi, et meie elu võiks kusagil olemas olla...

Kummalgi meist pole ei arvestatavat nime ega eksistentsi. Kui me võiksimme olla nii kärarikkad, et suudaksime end kujutleda naermas, siis naeraksime me kindlasti selle üle, kuidas võib meid elavaks pidada. Teki leigunud jahedus paitab meie jalgu (nii minu kui tõenäoliselt ka sinu), millest kumbki tunneb teise alastust.

Eemaldume, mu armsam, elust, selle reeglitest ja illusioonidest. Jätame endaksolemise tahtmisegi... Ärme tõmba sõrmest võlusõrmust, mille keeramine manab esile vaikuse haldjad, öö vaimud ja unustuse gnoomid...

Ja sel hetkel, kui me hakkasime kavatsema temast rääkida, ilmus ta meie silme ette, see arvurikas mets, aga nüüd juba rahutumana tänu meie rahutusele ja endisest kurvemana meie kurvastusest. Nagu

Igor Savtšenko,
Valgevene
" ...Mõistagi, aga
see ei tähenda,
et viimast kohtupäeva
Foto, 1990/93.

Vytautas Stanionis
"Seirjai elamiku"
passifoto,
40,5x58 cm,
1946/1992.

... pöördumise, ke ei ole osutatud,
see Catherine Cygan nel

ca. Catherine 190/95

varisev udu põgeneb meie mõtte reaalsest maailmast tema ees, ja ma taastan oma omandiõiguse iseenda üle oma ekslevas unes, mida raamib see saladuslik mets.

Lilled, lilled, mis ma elasin seal! Lilled, mida tõlkis nägemine, andes neile nende nime, tundes nad ära, ja mille lõhna korjas meie hing, mitte neist enestest, vaid nende nimede meloodiast... Lilled, mille nimed, korratuna pikkades ridades, moodustasid helilõhnade orkestreid... Puud, mille roheline mõnu pani varju ja jahedust sellesse viisi, kuidas neid kutsuti... Puuviljad, mille nimi oli nagu suruda hambad nende liha hinge... Varjud, mis olid muistse õnneaja reliikviad... Lagendikud, täiesti heledad ja valged lagendikud, mis olid kõikjal ligiduses tukkiva maastiku avalamad naeratused... Oo värvilised tunnid...! Hetkelilled, minutpuud, oo ruumi tardunud aeg, ruumi surnud aeg, kaetud lilledest ja lillede lõhnast ja lillede nimede lõhnast!

Unelev hullus selles nägemusvaikuses!...

Meie elu oli kogu elu... Meie armastus oli armastuse lõhn... Me elasime võimatuid tunde, mis olid täis meie kohalolekut meis enestes... Kõike seda, sest me teadsime, kogu lihaga oma lihast, et me pole tōsi...

Me olime ebaisikulised, tühjad iseendast, midagi muud ja halvasti määratletud... Me olime see maastik, mis lahustus oma eneseteadvuses... Ja samuti kui oli kaks maastikku korraga – tōsi, aga ka illusioon –, samuti olime meiegi kuidagi tumedalt kaks, ja kumbki meist ei teadnud täpselt, kas teine pole mitte ta ise ja kas see ebamäärane teine tõeliselt elabki...

Kui me ilmusime äkki tiikide tardumuse ette, oli meil tahtmine nutta... Sel maastikul seal olid silmad pisaratest märjad, pärani, liikumatud silmad, täis loendamatu olemistüdimust... Täis, jah, tüdimust olla, olla kohustatud midagi olema, tōsi või illusioon – ja see tüdimus leidis oma kodumaa ja oma hääle tiikide tummas eksiilis... Me astusime ikka edasi, seda teadmata või tahtmata, ja ikka tundus, et me viivitame nende tiikide kaldal, nii palju jäi neisse meist, elutsema neisse, sümboliseeruma neis, kaduma neis...

Ja milline värskendus, milline jube õnn, et seal polnud mitte kedagi! Meidki, kes me seal kõndisime, polnud seal... Me polnud mitte miski. Meie omanduses polnud mingit elu, mida surmal oleks tarvitsenud

tappa. Me olime nii õblukesed, nii nõrgad, et tuleviku hingus oli jätnud meid alles meie tarbetusele ja et tund möödus meist paitades, nii nagu tuulehoog paitab palmipuu latva.

Meil polnud ei ajajärku ega eesmärki. Asjade ja olendite kõik otstarbed olid jäänud sellesse äraoleku paradiisi, kuhu oli tardunud – et panna meid tajuma, et me teda tajume – tüvede krobeline hing, lehtede meie poole sirutatud hing, lillede neitsilik hing, puuviljade kumer hing...

Nii me siis surime oma elu, olles nii ametis selle eraldi suremisega, et me ei näinudki, et me oleme üksainus olend, et kumbki meist on teise illusioon ja et kumbki on iseenda sisemuses üksnes oma olemise kaja...

Kärbes sumiseb, ähmane ja tilluke...

Ebamäärased hääled koidavad mu vaimus, selged ja laialipillatud, ja täidavad päeva puhkemisega selle taju, mis mul on meie toast... Meie toast? Meie – missuguse paari jaoks, sest ma olen ju üks? Ma ei tea enam. Kõik varjutub ja järele ei jää muud, kui udu-reaalsus, seegi poolpõgenenud, kuhu ähmastub mu ebakindlus ja kus suigub mu oopiumidest äiutatud endamõistmine...

Hommik tungib esile, justkui langemine Tunni kahvatult tipult...

Ja ongi ära põlenud meie elu koldes, mu arm, need meie uneluste halupuud...

Loobume lootuse illusioonist, sest ta petab meid; armastusest, sest ta jätab meid maha; elust, sest ta küllastab meid, kustutamata nälga; ja isegi surmast, sest ta toob meile rohkem, kui me tahame, ja vähem, kui me loodame.

Jätame omaenda tühimuse illusiooni, oo Looritatu, sest ta vananeb iseenesest ja ta ei julge minna oma meeleheite lõpuni.

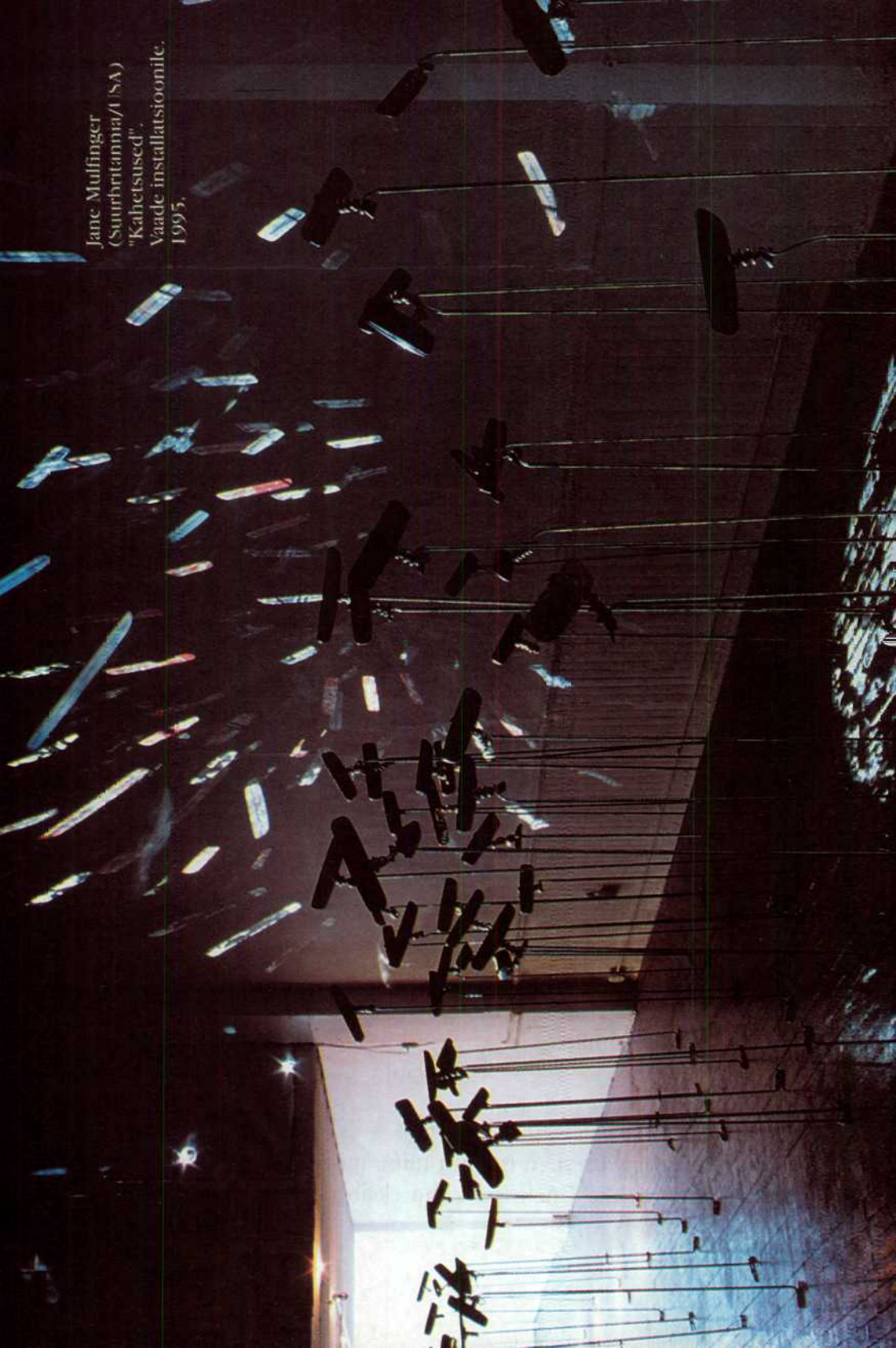
Mitte nutta, mitte vihata, mitte ihaldada...

Katame, oo Vaikiv, peene surilinaga oma Ebatäiuslikkuse kanges-tunud profiili, surnud näo...

293

Mõned töötavad igavusest: niisamuti mina mõnikord kirjutan, sest mul pole midagi öelda. Unelusse, kuhu eksib täiesti loomupäraselt

Jane Mulfinger
(Suurbritannia/USA)
"Kahetsused",
Vaade installatsioonile,
1995.

De studio
"Rükipirukas"
Väide Installatsioonile.
1993/95

inimene, kes ei mõtle – mina eksin sinna kirjutades, sest ma oskan uneleda proosas. Ja on küllalt siiraid tundeid, küllalt legitiimseid emotsioone, mis ma saavutan otse sellest asjaolust endast, et ma ei tunne midagi.

On hetki, kui end elamas-tundmise tühjus saavutab juba millegi positiivse paksuse. Suurte teoinimeste ehk teisisõnu pühakute puhul – sest nad tegutsevad kogu oma tundejõuga ja mitte ainult osaga sellest – juhib see salajane tunne, et elu pole miski, lõpmatusesse. Nad ehivad end öö ja tähtede vanikutega, need vaikuse ja üksinduse võitnud. Suurte tegevusetuseinimeste puhul, kelle hulka ma endki alandlikult arvan, juhib seesama tunne lõpmata väikesesse; tajusid venitatakse nagu mingit kummi, et näha avausi nende lõdvas ja teeseldud ühtsuses.

Ja vahetevahel armastavad nii ühed kui teised und, täpselt niisamuti kui tavaline inimene, kes ei oska ei tegutseda ega mitte tegutseda, olles vaid inimese kui liigi eksistentsi lihtne peegeldus. Uni on ühinemine Jumalaga, Nirvaana, ükskõik kuidas seda ka ei defineeritaks; uni on tajude aeglane lahtiharutamine, kasutatagu siis teda atomistliku hingeteadusena või magatagu teda tahtemuusikana, monotoonsuse aeglase anagrammina.

Ma kirjutan, viivitades sõnade juures nagu vitriinide ees, kus ma midagi ei näe, ja järele ei jää mulle muud kui poolmõtted, vaevu-väljendused, justkui kangad, millest ma olen vilksamisi märganud vaid värvi – jääb juhuslikult silma hakanud kes teab mis asjade harmoonia. Ma kirjutan end äiutades nagu hull ema, kes äiutab oma surnud last.

Ühel ilusal päeval ma leidsin end sellest maailmast siin – ma ei tea, millal just – ja enne seda, nähtavasti tollest hetkest saadik, kui ma sündisin, elasin ma midagi tundmata. Kui ma küsisin, kus ma olen, siis hakkasid kõik mind tüssama, rääkides ainult üksteisele risti vastu. Kui ma küsisin, mis ma pean tegama, tahtsid kõik mind eksitada, vastates igaüks midagi isesugust. Kui ma siis, teadmata, kuhu minna, jäin tee peale seisma, olid kõik üllatunud, et ma ei hakka kohe astuma mööda seda rada, millest keegi ei teadnud, kuhu ta viib, või et miks ma tulnud teed tagasi ei lähe – kuigi ristteel ärgates ei teadnud ma isegi, kust ma tulin. Ma nägin, et ma olen laval ja ei tea midagi sellest

rollist, mida teised kohe retsiteerima asusid, teadmata sellest enam. Ma nägin, et ma olen riietatud paažiks, aga keegi ei andnud mulle mu kuningannat – mille pärast ma kohe häbenema pidin. Ma nägin, et ma hoian käes läkitust, mille ma pean edasi toimetama, ja kui ma neile ütlesin, et leht on tühi, siis nad naersid mu üle. Ja ma ei tea tänini, kas nad naersid mu üle sellepärast, et lehed on alati tühjad, või hoopis sellepärast, et läkitused tuleb alati ise ära arvata.

Viimaks istusin ma teeristile maha, justkui kolde äärde, mida mul kunagi pole olnud. Ja kord üksi, hakkasin ma sellest valest, mis mulle antud oli, paberlaevukesi voltima. Keegi ei tahtnud mind uskuda, isegi mitte valetajana, ja mul polnud ka tiiki, et oma õigust tõestada.

Lind-sõnad, eksisõnad, seosetud metafoorid, mida ebamäärane ängistus aheldab varjude külge... Jäljed õnnelikumatest hetkedest, mida on kohatud kes teab mis alleede sügavuses... Kustunud lamp, mille kuld hiilgab pimeduses tänu mälestusele kadunud valgusest... Mitte tuulde, vaid paljale maapinnale kukkuvad sõnad, mis pudenevad sõrmede lõdveneavast haardest, justkui kuivanud lehed, mis kukuvad neile sõrmedele mingilt puult, mis nähtamatuna sirutub lõpmatusesse... Igatsus iial nägemata aedade tiigivee järele... Heldimus selle vastu, mis ma kunagi pole olnud...

Elada! Elada! Ja siiski ma küsin endalt veel, kas ma Proserpina voodis magaksingi hästi...

335

Leinamarss Baieri kuningale Ludwig II-le

Täna, laisemalt kui iial varem, astus Surm mu lävele. Aeglasemalt kui kunagi enne laotas ta laiali oma vaibad, oma siidkangad, unustuse ja lohutuse damasti, mis tal meile pakkuda on. Tal oli nende jaoks varuks ülistav naeratus ja talle ei teinud muret, et ma seda märgata võisin. Aga sel hetkel, kui ma ahvatlusele järele andsin, ütles ta mulle, et mitte miski pole müüa. Ta oli tulnud, et äratada minus himu selle vastu, mis tal näidata oli: kuid selle kaudu, mis ta näitab, äratada himu iseenda vastu. Ja rääkides oma vaipadest, ütles ta mulle, et just sellistesse vajuvad sammud tema kauges palees; siidkangaste juures, et neisse ei rüütata mitte kedagi teist tema varjulossis; damasti kohta,

Esther Jacobsen

bruden har løpet av sommeren hatt en rekke kjente artister på sin underholderliste, og neste uke avsluttes sesongen med besøk av Lars Andreas Larsen som skal fortelle smått og stort om litt av hvert. Det blir torsdag 12. og fredag 13. august.

På Tønsbergs Bridge- og sommerbarometer av 29 ble sluttresultatets fem beste par: 1) A. Christensen - T. 180, 2) G. Flåten - R. Nilse 3) S. Eide - Th. Løstegaard 4) V. Thoren - E. Rynnin 5) E. Beckstrøm - S. B. strøm 63.

Anh Thi Tan og Joar Petter Tanem, Nesbru. (Foto: Fame Studio, Teie)

Åse Helen Stadheim og Trond Kjørnerød. (Foto: Fame Studio, Teie)

Vibeke Tandberg og Tor Søvold. (Foto: Paul B. Lunå)

Bente Borgundvåg, Ulsteinvik, og Per-Gunnar Berg, Stokke. (Foto: Lillvar Jøns-son, Hareid)

Anita Nilsen, Nøtterøy, og Johan Azby, Mjølby. (Foto: Fame Studio, Teie)

Bente Michelsen og Taral Nomeland. (Foto: Fame Studio, Teie)

Vibeke Tandberg
Foto: Paul B. Lend.
1993

Vibeke Tandberg.
Väljalöige ajalehest
"Tønsbergs Blad".
4. august 1993.

et veel ilusamad kui see on need, mis katavad keepidena tema koja altareid.

Selle sünnipärase kiindumuse, mis köidab mind mu palja koduläve külge, sõlmis ta lahti üheainsa pehme liigutusega. "Su koldes pole tuld, ütles ta mulle: milleks sa tahad siis kollet? Su majas, ütles ta, pole leiba: milleks sulle siis lauda vaja on? Su elu, lausus ta veel, ei tea, mis on sõbra lähedalolek: mis mõttes võib see elu sulle siis meeldida?"

"Mina, ütles ta, olen kustunud kollete tuli, tühjade laudade leib, üksildaste ja mõistmisest ilmajäetute andunud seltsiline. Au ja kuulust, mida siin ilmas väheks jääb, on küllaga minu hämara riigi hiilguses. Minu valduses ei väsi armastus iial, sest ta ei kannata omamissoovi pärast; ta ei tee haiget, sest ta ei lase iial lahti, olemata iial kinni võtnud. Minu käsi paitab inimeste mõtlemaid päid, ja nad unustavad; ma näen, kuidas mu rinnale naalduvad need, kes asjata loodavad, ja viimaks leiavad nad kinnitust.

"Armastus, mida tuntakse minu vastu, ei tea, mis on hävitav kirg; ega armukadedus, mis eksiteele viib; ega unustus, mis tuhmistab. Armastada mind, see on justkui suveöö, kus kerjused magavad tähtede all, meenutades kive teepervel. Minu tummadele huultele ei tõuse selline laul, mida ümisedavad sireenid, ega selline viis, mida laulavad allikad ja puud; kuid minu vaikus võtab oma rüppe ja minu rahu paitab justkui mõnest tasasest tuulest sündinud suigatus.

"Mis siis ometi, küsis ta minult, seob sind elu külge? Armastus ei nõua sind taga, au ja kuulsus ei otsi sind, võim ei oska mitte kuidagi sind üles leida. Maja, mille sa pärisid, oli juba varemetes. Maadelt, mis sulle jäeti, oli öökülm kõrvetanud tõusmed ja põud hävitanud saagilubaduse. Oma aia kaevusid pole sa kunagi näinud teisiti kui kuivana. Juba siis, kui sa oma tiike veel näinudki polnud, katsid nende põhju surnud lehelademed. Umbrohi lokkas puude all, ummistades teerajad, mida su jalg, muide, iial astunud polnud.

"Kuid minu riigis, kus ainsana valitseb öö, on lohutus sinu päralt, sest seal pole sul lootust; unustus saab sulle, sest sul pole soove; sa pärid puhkuse, sest sul pole elu."

Ja ta näitas mulle, mil määral on viljatu lootus parematele päevadele, kui sünnist saati pole kaasa antud hinge, mis oleks võimeline tundma nende päevade andisid. Ta näitas mulle, et unelm ei saa meid

lohutada, sest kui ärkame, rõhub elu meid veel enam. Ta näitas, et uni ei anna puhkust, sest tondid kummitavad seal: asjade varjud, meie tegude jäänused, meie ihade surnud looted, elamisehuku vrakid.

Ja seda rääkides oli ta, aeglasemalt kui iial enne, kokku rullinud oma vaibad, mis ahvatlesid mu pilku, oma siidriided, mille võimuses oli mu hing, oma altarite damasti, kuhu langesid vaid mu pisarad.

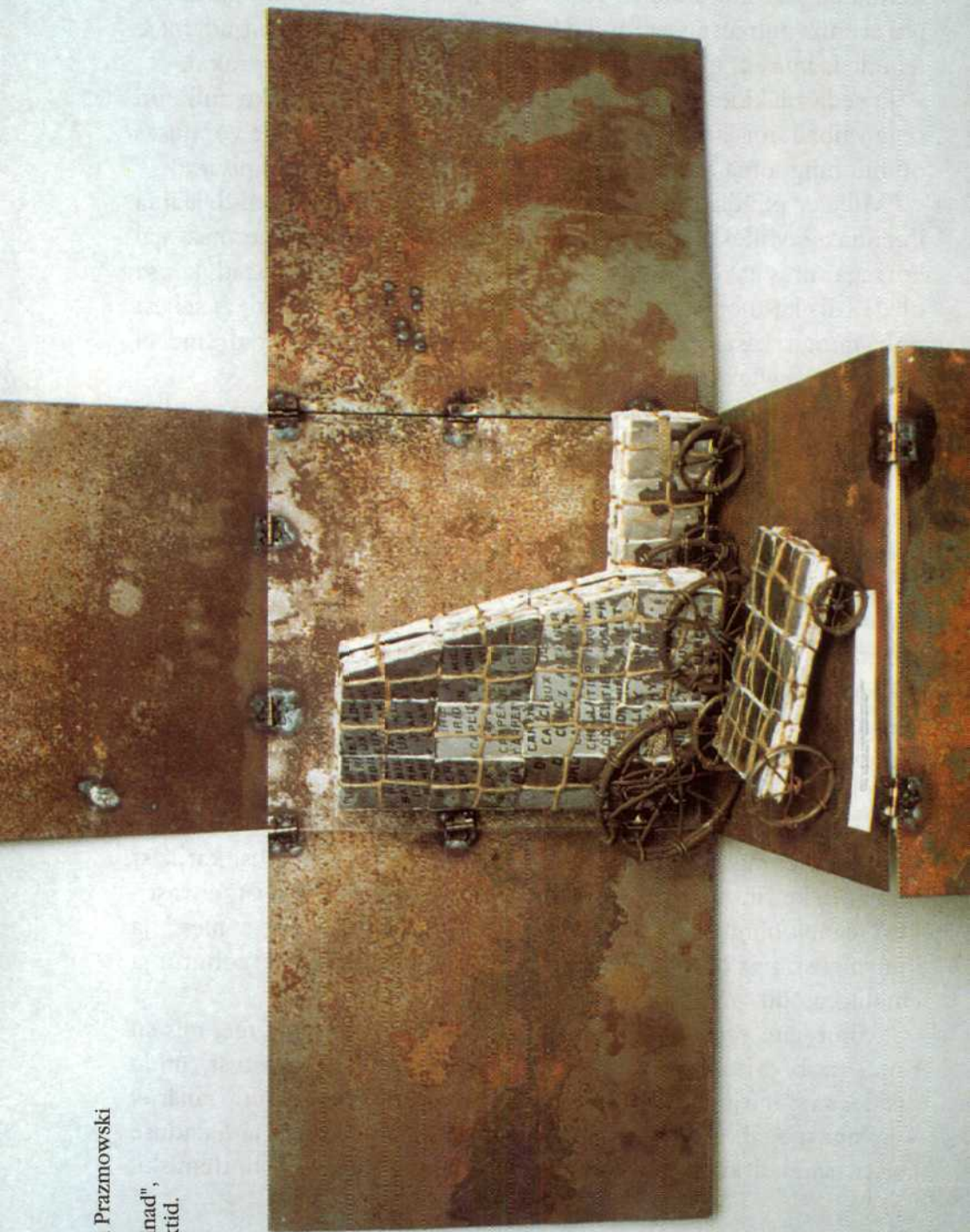
"Milleks püüda olla nagu teised, kui sa oled mõistetud jääma iseendaks? Milleks hakatagi naerma, kui su lõbusus on naermise ajal korraga siiras ja võlts, tulles vaid sellest, et hetkeks sa unustad, kes sa oled? Mis kasu on sulle nutust, kui sa tunned ju väga hästi, et sellest pole mingit kasu, ja nutad rohkem sellepärast, et pisarad sind ei lohuta, kui selleks, et nad sind lohutaksid?"

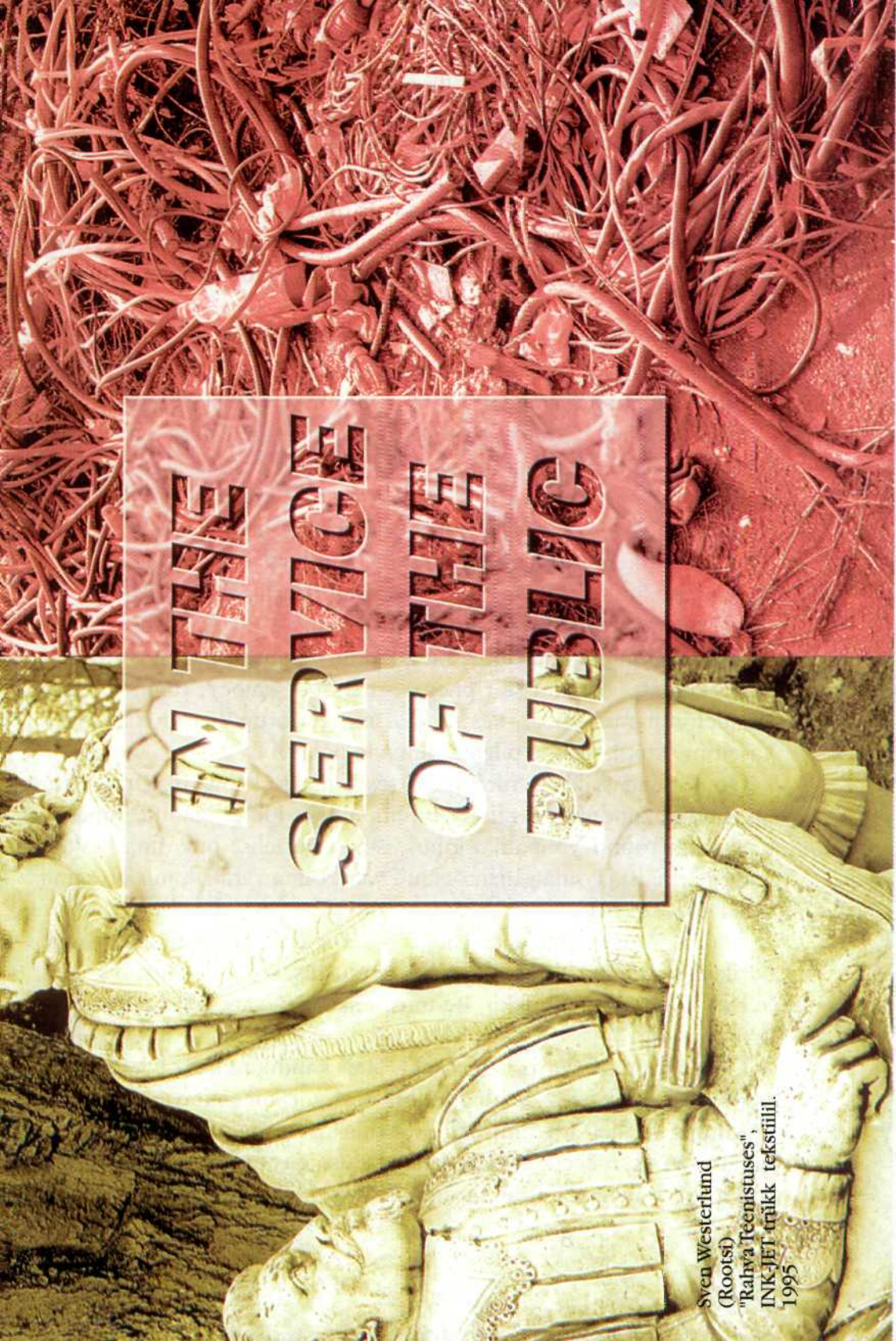
"Kui sa oled naerdes õnnelik, siis on sinu naer minu võit; sest kui sa oled õnnelik sellepärast, et ei mäleta enam, kes sa oled – kui palju õnnelikum oleksid sa siis minuga, seal, kus sa ei mäleta enam midagi? Kui sa suudad korralikult välja puhata ja isegi magada ilma unenägu-deta, millist puhkust saaksid sa tunda siis veel minu voodis, kus uni on ainsagi nägemuseta? Kui sa tõused hetkeks kõrgemale, sest näed Ilu, unustades sellega elu ja iseenda, kui palju kõrgemale tõuseksid sa siis minu palees, mille õine ilu ei ole vaieldav, ei vanane ega allu ühelegi võrdlusele; minu saalides, kus ükski tuuleõhk ei liiguta drapeeringsid, õrnemgi tolm ei kata kõrgeid seljatugesid, mingi päike ei pleegita vähehaaval kangaid ega sameteid, ja ühegi aja möödumine ei pane kolletama müüride tühja vaelevust?"

"Anna järele mu õrnusele, mis pole võimeline muutuma; alistu mu armastusele, mis ei suuda lakata! Joo minu iial kuivamatust karikast ülimat nektarit, mis ei põhjusta ei iiveldust ega kibestumist, ei vastikust ega joobumist. Ja silmitse minu lossi aknast mitte merd ja kuuvalgust, mis on ilusad asjad, niisiis ebatäiuslikud; vaid tohutut ja emalikku ööd, põhjatu kuristiku jagamatut hiilgust!"

"Minu käte vahel sa unustad viimaks sellegi valurikka tee, mis su sinna toob. Minu rinna najal ei tunne sa sedagi armastust, mida otsides sa sinna jõuad! Võta sisse oma koht minu kõrval, minu aujärjel – ja sinust saab igaveseks troonilt tõugatamatu, Graali ja Saladuse keiser, sa elad koos jumalate ja saatustega, kui sa oled mittemiski,

Wojciech Prądmowski
(Poola)
"Sõjamasinad",
fotoobjektid.
1992

IN THE SERVICE OF THE PUBLIC

Sven Westerlund
(Roots)
"Rahva Teenistuses",
INK-JET trükk tekstiilil.
1995

nagu nemad, kui sul pole ei siin- ega sealpoolest, kui sa ei tunne ei vajadust, liiga ega puudust, ega isegi lihtlabast küllastust.

"Minust saab sinu emalik kaasa, sinu taasleitud kaksikõde. Ja kui kord kõik su ängistused on minuga abiellu heitnud, kui kord on mulle hoitud kõik see, mis sa otsisid ilma seda omamata, siis kaotad sa enda minu müstilisse ainesse, minu salatud olemisse, minu rüppe, kus kõik asjad kustuvad, kuhu tulevad end uputama hinged ja kus haihtuvad jumaladki."

Oo Lahtiütlemise ja Loobumise Kuningas, Surma ja Huku Keiser, elav unenägu, kes sa hiilgavana tallad eksiradu, selle maailma teede ja varemete poolt pagendatu!

Oo Meeleheite Kuningas keset kuuvaldusi, valurikas isand oma palees, mis talle sugugi rahuldust ei paku, isand ausäras ja rongkäikudes, mis ometi ei suuda elu olematuks muuta!

Oo Kuningas, kes sa oled välja sammunud haudade vahelt ja kes sa oled tulnud keset kuuvalget ööd jutustama oma elu teistele eludele, sa varisenud liiliate paaž, vandlikülmuse keiserlik heerold!

Oo pikkade õitsivalvamiste Karjuskuningas, oo Ängistuste rändrüütel, kes sa auta ja daamita hulgid kuu valguses, mis maanteedelt vastu kumab; jäärakuisse ripnevate metsade senjäär; tumm profiil, silmiletõmmatud kübar, kes sa käid mööda orupõhjasid; sa külade vääririmõistetud, alevite pilgatu, linnade põlatu!

Oo Kuningas, kelle Surm pühitses Omaks, kahvatu ja mõttetud, unustatud, tundmatu valitseja tuhmunud kivide ja iganud sametite seas oma troonil Võimaliku lõpus, oma ebatõelise õukonna keskel, varjude ringis, ja oma väljamõeldud vahtkonna vahi all, mis on sama saladuslik kui tühi.

Paažid, tooge – neitsid, tooge – teenrid ja teenijannad, tooge karikad, kandikud ja vanikud selleks pidustuseks, mille kutsub kokku Surm! Kandke kõik kokku, ise mustis sametrõivais, mirdipärgadega kroonitud.

Olgu alraun teie karikate põhjas, ... teie kandikutel, ja olgu vanikud punutud kannikestest, kurbadest lilledest, mis meenutavad kurbust.

Kuningas läheb ära õhtusöögile Surma juurde, tema iidse paleesse järve ääres, mägede keskel, kaugel elust ja eemal maailmast.

Ärevusepuhang läbib paleetiibu.

Ja vaata, sealt ta tulebki, saatjaks surm, keda keegi ei näe ja (?), kes iial ei saabu.

Heeroldid, puhuge pasunaid! Ja antagu au!

Sinu armastus uneldud asjade vastu oli vaid su põlgus elatud asjade vastu.

Neitsi-Kuningas, kes sa põlgasid ära armastuse,

Vari-Kuningas, kes sa põlgasid ära valguse,

Unelm-Kuningas, kes sa ei tahtnud elust osa saada!

Simblite ja trummide kurdis põrinas kuulutab Vari su Keisriks! Keset loojangut hiilgab sinu trooniteekond sinna, kus isandana valitseb Surm.

Sind on pärjatud tundmatut tooni salalilledega, mõeldamatu vanikuga, mis sobib sulle justkui langenud jumalale.

...sinu purpurne unenäoriitus, Surma hiilgav eestuba,

Kuristikku imepärased hetäärid.

Puhuge, heeroldid, lossimüüridelt ja tervitage seda vägevast koitu!

Surma Kuningas tuleb ära oma kuningriiki!

Oo te sügavikulilled, oo te mustad roosid, kuuvalguse nelgid, punase hõõguse liblikad, täis sära!

427

Ja täna, mõeldes sellele, mis on olnud mu elu, tunnen ma end elusa loomana, keda veetakse korviga ühest linnalähedasest raudteejaamast teise. See on totter pilt, aga ometi on mu elu, mida ta kujutab, veel tottram. Neil korvidel on tavaliselt kaks ovaalset kaant, mis emmast-kummast servast tasakesi üles kerkivad, kui loom liigutab. Kuid korvi kandva inimese käsi, mis kergelt kaante vahekohtale toetub, ei lase nii nõrgal oleval teha midagi enam kui sirutada kohmakalt oma kasutuid käppasid, justkui jõuetuks jäänud liblikas oma tiibu.

Mul läks meelest ära, et ma rääkisin iseendast, kirjeldades korvi. Ma näen seda korvi selgesti, samuti kui prisket, päevituse all valget käsivart, mis teda kannab. Rohkem mul teenijannast näha ei õnnestu kui seda kätt ja selle karvaudet. Korruga ma ei suudagi ennast enam mugavalt tunda kusagil mujal kui selles jahedas õhus, keset neid püst- ja põikvitsu, millest korve punutakse, ja kus ma liigutan, väike

loomake, kahe peatuse vahel, mida ma vägagi hästi tähele panen. Nende peatuste vahel ma puhkan millelgi, mis paistab olevat pink, ja ma kuulen, kuidas nad väljas räägivad minu korvist. Ma rahunen ja suigatan, tukkudes nii kuni järgmise peatuseni, kus mind uuesti üles tõstetakse.

478

Metafüüsika on mulle alati tundunud latentse hullumeelsuse jätkuna. Kui me tunneksime tõde, siis me näeksime teda, ja kõik muu on vaid süsteem ja keerutamine. Kui me järele mõtleksime, piisaks meile universumi mõistetamatuse konstateerimisest; tahta teda mõista on olla vähem kui inimene, sest olla inimene, tähendab teada, et universumit mõista ei saa.

Mulle ulatatakse usk nagu hästi kinniseotud pakk tundmatul kandikul. Tahetakse, et ma võtaksin ta vastu, aga ilma et ma teda lahti teeksin. Mulle ulatatakse teadus nagu nuga vaagnal, et ma lõikaksin lahti lehekülgi ühes raamatus, kus kõik leheküljed on valged. Mulle ulatatakse kahtlus nagu tolmu karbi põhjas; aga milleks mulle tuua seda karpi, kui ta sisaldab ainult tolmu?

Kuna ma ei tea, siis ma kirjutan; ja ma kasutan suuri sõnu, nii võõraid Tõele, vastavalt oma tundeseisundi vajadustele. Kui see seisund on selge, fataalne, siis räägin ma muidugi jumalaist ja majutan sel viisil oma tunde arusaamasse mitmuslikust maailmast. Kui mu tundeseisund on sügavam, siis räägin ma muidugi Jumalast ja ajan oma seisundi sel moel ainulisse teadvusesse. Kui see tunne on mõte, siis räägin ma muidugi Saatuses ja surun ta nii väljapääsutusse nurka.

Mõnikord nõuab lihtsalt lause rütm jumalaid ja mitte Jumalat; mõnikord sunnivad sõna "jumalad" kolm silpi end ise peale, ja verbaalselt muudan ma siis universumit; teinekord jälle käib peale mõni siseriim oma nõudmistega, mõni rütmihäire, mõni tundeõpatus – ja polüteism ja monoteism peavad teineteist kordamööda välja vahetama, vastavalt minu eelistusele. Jumalad eksisteerivad sõltuvalt stiili nõuetest.

Inimest on defineeritud üsna tihti ja enamasti on seda tehtud vastandades teda loomale. Nii leidubki inimese definitsioonides tihtipeale väljenditüüp "inimene on ... loom", kus inimese kohta käib siis mõni adjektiiv; või jälle "inimene on loom, kes..." – ja järgneb vastav selgitus. "Inimene on haige loom," ütleb Rousseau ja osaliselt on see õige. "Inimene on arukas loom," ütleb Kirik ja osaliselt on see õige. "Inimene on loom, kes tarvitab tööriistu," ütleb Carlyle, ja osaliselt on õige seegi. Kuid need definitsioonid, ja teised taolised, on alati ebataielikud ja marginaalsed. Põhjus on lihtne: pole kerge eristada inimest loomadest ja pole mingit kindlat kriteeriumi nende vahel vahe tegemiseks. Inimelu möödub samasuguses sisimas ebateadlikkuses kui loomadegi elu. Needsamad sügavad seadused, mis juhivad väljastpoolt loomade instinkte, juhivad, samamoodi väljastpoolt, ka inimese mõistust, mis näib olevat vaid kujunev instinkt, sama ebateadlik kui mis tahes instinkt, ja vähem täiuslik, kuivõrd veel välja kujunemata.

"Kõik tuleb mõttetusest," öeldakse kreeka Antoloogias. Ja kõik tuleb tõepoolest mõttetusest. Väljaspool matemaatikat – mis tegeleb surnud numbrite ja tühjade valemitega ja võib seetõttu olla täiuslikult loogiline – on teadus vaid laste mäng õhtuvidevikus, justkui tahetaks kinni võtta lindude varjud või peatada rohu varjude kõikumine tuules.

Ja see on huvitav, seda on imelik näha, et kui ongi raske leida sõnu, mis eristaksid inimest loomadest, siis see-eest on kerge leida moodust, kuidas eristada kõrgemat inimest harilikust inimesest.

Ma pole kunagi unustanud seda bioloog Haeckeli lauset, mida ma lugesin oma mõistuse lapsepõlves, ajajärgul, kui armastatakse lugeda populaarteaduslikke teoseid ja rünnakuid religiooni vastu. Lause on (enam-vähem) selline: "Kõrgem inimene" (ma usun, et ta tsiteerib mõnd Kanti või Goethet) "on palju kaugemal tavalisest inimesest, kui see on ahvist." Ma pole seda lauset kunagi unustanud, sest see on õige. Minu – kes ma olen vaid tühi-tähi nende astmestikus, kes mõtlevad, – ja mõne kolkatalupoja vahel on vähimagi kahtluseta palju suurem distantis kui see, mis eristab seda talupoega, ma ei ütle isegi mitte ahvist, vaid kassist või koerast. Keegi meist, kassist minuni, ei juhi

tegelikult elu, mis talle peale on pandud, või saatust, mis talle on antud; me kõik tuletume ma ei tea millest, meie, kellegi teise tehtud liigutuste varjud, kehastunud mõjud, tundmisvõimest tingitud tagajärjed. Kuid talupoja ja minu vahel on üks kvalitatiivne erinevus, mis tuleb abstraktse mõtte ja huvitu tunde olemasolust minu juures, sellal kui kassi ja tema vahel on, selles, mis puutub vaimu, vaid mõõdu erinevus.

Ülem inimene erineb alamast inimesest ja oma vendadest loomadest lihtsalt oma iroonia kvaliteedilt. See on esimene märk, et teadvus on saanud teadlikuks iseendast. Ja iroonia läbib kaks staadiumi: selle, mille märkis ära Sokrates, öeldes "ma tean ainult, et ma midagi ei tea", ja selle, mille tähistas Sanches¹, öeldes "ma ei tea isegi seda, kas ma ei tea mitte midagi". Esimene etapp jõuab sellesse punkti, kus me kahtleme endas dogmaatilisel, ja iga kõrgem inimene jõuab sellesse etappi. Teine jõuab sinna punkti, kus me kahtleme nii iseendas kui oma kahtluses, ja üsna vähe inimesi on sinnani jõudnud selle lühikese, aga juba nii pika ajaga, mille jooksul inimkond on näinud päikese ja öö vaheldumist maa mitmekesisel pinnal.

Ennast tunda on ennast petta, ja oraakel, kes nõudis "tunne iseennast", pani ette raskema ülesande kui Heraklese tööd, tumedama mõistatuse kui on Sfinksi mõistatus. Olla teadlikult endale tundmatu, seal on tee. Ja teadlikult end mitte tunda ongi iroonia aktiivne kasutamine. Ma ei tea midagi suuremat ega midagi kohasemat tõeliselt suurele inimesele kui nende viiside kannatlik ja ekspressiivne analüüs, kuidas me endid ei tunne; täpne arvepidamine meie teadvuse ebateadlikkuste üle; autonoomsete varjude metafüüsika, illusiooni-kaotuse videvikust sündinud poeesia.

Aga ikka tuleb midagi, mis uuendab jälle meie illusiooni, meie analüüs näeb oma tera nürinevat, tõde, kuigi võlts, ootab meid ikka järgmisel tänavanurgal. Ja see kulutabki meid, rohkem veel kui elu, kui ta meid kulutab, ja rohkem kui meie teadmise elust ja meie mõtisklus elu üle, mis kulutavad meid lakkamatult.

Ma tõusen toolilt, kus ma hajameelselt lauale nõjatudes lõbustasin end nende seosetute muljete jutustamisega. Ma ajan end sirgu, ma ajan oma keha sirgu tema enda sees, ja ma lähen akna juurde, mis

1 Sanches – 16. saj. portugali filosoof.

avaneb katuste kohale ja kust ma võin näha linna algavas vaikuses aeglaselt une poole minemas. Kuu, suur ja täiesti valgelt valge, seab kurvvalt nähtavale kõik need hoolikalt varjatud erinevused, mis eristavad üht fassaadi teisest. Ja kuu näib heitvat oma jäävalget valgust kogu maailma saladusele. Ta tundub näitavat kõike, ja ometi on need vaid võltsi valguse lõigutud varjud, petlikud intervallid, absurdsed denivellatsioonid, nähtava seosetused. Tühine tuuleõhk, ja saladus tundub veel ääretum. Abstraktne mõtlemine ajab mul südame läikima. Ma ei kirjuta enam kunagi ühtegi lehekülge, mis mind ilmutaks või mis ilmutaks mida tahes. Kõhn pilv hõljub ähmaselt kuu kohal nagu kate. Ma olen teadmatu nagu need katused. Ma olen sattunud nagu kogu loodus.

FERNANDO PESSOA (1888–1935) "Rahutuse raamat" (*Livro do Desassossego*) kujutab endast midagi päevikutaolist, mida Pessoa kirjutas üle kahekümne aasta, peaaegu kuni surmani. Õigemini, see on küll päevik, aga siiski mitte Pessoa enda päevik, vaid seda kirjutab Bernardo Soares, tagasihoidlik arveametnik, kes töötab Lissaboni all-linnas Rua dos Douradores'il (Kullasseppade tänaval) peremees Vasquesi kangaäris. Niisiis on vormaliselt pigem tegemist romaaniga (romaaniprojektiga). Pessoa eluajal ilmus sellest vaid üksikuid lõike ajakirjades, ja käsikiri, mis kujutas endast võrdlemisi korrastamata paberilasu, lebas nelikümmend aastat kuskil kohvris, enne kui ta välja toodi ja alles 1982. aastal esmakordselt avaldati. Selleks ajaks oli Pessoaast saanud juba "suurim portugali kirjanik peale renessanssi", kuid oma surmatunnil oli ta laiemele publikule veel täiesti tundmata.

Bernardo Soares on niisiis üks *heteronüümidest* (Pessoa enda termin), kes kirjutas Pessoa teoseid. Teistega (Ricardo Reis, Alberto Caeiro, Alvaro de Campos ja muidugi ka Fernando Pessoa) on eesti lugeja saanud tutvust teha tänu Ain Kaalepile, kes 1973. aastal avaldas Loomingu Raamatukogus valiku Pessoa luulet pealkirja all "Autopsühhograafia" (nr 1/2).

Pessoa "heteronüümsust" on seostatud ka tema bilingvaalsusega: ta sai inglise hariduse ja on kirjutanud luulet ka inglise keeles.

Õieti, nagu kirjutab Pessoa ise ühes kirjas, on Bernardo Soares "semi-heteronüüm": "kui tema kuju polegi minu kuju, siis ta sellest ka ei erine, või õigemini ta on lihtsalt mutilatsioon: see olen mina miinus ratsionaalsus ja afektiivsus."

Nii et Soaresi mõtteavaldused on siiski Soaresi mõtteavaldused – võib vist öelda nii, et need on mõtted, mida Pessoa *ka* on mõelnud. Näiteks kui Soares ütleb, et ta ei suuda kirjutada luulet, siis Pessoa looming suurelt jaolt luulest koosnebki. Aga teisest küljest, võib ju Pessoa *ka* mõelda, et ta ei suuda kirjutada luulet...

Niisiis, sellele mõnevõrra mutileeritud "endale" on nimeks pandud Bernardo

Soares ja see Bernardo Soares on pandud istuma ühe Lissaboni akna alla, et ta vaataks.

See, mis Soares näeb ja kirjeldab, pole kirjandus- või mõttelooliselt muidugi päris eraldiseisev oma ajas. On viidatud Valéryle (Monsieur Teste) ja Rilkele.

Rääkides Pessoaast ja tema tegelastest-heteronüümideist ei tohi unustada veel ühte tähtsat tegelast, kelleks on Lissaboni linn. Antonio Tabucchi sõnul saab Lissabonist tänu Pessoaale samasugune sümbol-linn, nagu on Kafka Praha, Joyce'i Dublin ja Borges'i Buenos Aires. Selleks on Lissabonil, tuleb tunnistada, olemas ka kõik "looduslikud eeldused": all- ja ülalinna järsk dramaatiline vastandus, rohkesti kadunud hiilgeaegadest pärit unarul renessanss- ja barokkarhitektuuri, Tejo jõe lai suue, ookeani füüsiline ja vaimne lähedus ("Kaks Indiat!")...

Livro do Desassossego täielik väljaanne (kirjastus Atica, 1982) koosneb 520 nummerdatud lõigust (siinses tõlkes on kasutatud sama numeratsiooni), mis moodustavad kaks köidet, kokku ligi 600 lehekülge.

Käesolev valik on tõlgitud prantsuse keelest (*Le Livre de l'intranquillité*, Christian Bourgois' kirjastus, 1988). Loodetavasti ei ole sellest tulenevad ebatäpsused suured, kuivõrd jõudumööda on prantsuse tõlget ka portugali originaaliga kõrvutatud ja Françoise Laye tõlge paistab olevat väga originaaltruu: tõlkija väidab, et on säilitanud ka algteksti ähmasused. Portugali keel ja prantsuse keel on lõpuks ju ka kaunis lähedased.

Nagu lugeja märkab, on Pessoa käsikiri mõne sõna osas jäänudki mõistatuseks. (...) tähistab väljajätet tõlkes.

Loodan, et see kaudtõlge ei jää ainsaks *Livro do Desassossego* tutvustuseks eesti keeles ja kavatsen sellele ka ise tulevikus (loodetavasti juba rohkem otsetõlkelist) lisa pakkuda.

Tõlkija

HEIE TREIER

V

BIENNAALI ORGANISEERIMISE RETSEPT

Biennaali korraldamine on nii Eestis kui ka rahvusvahelises praktikas tähendanud reeglina riiklik-institutsionaalset taset. Luuakse orgkomitee, selle käsutusse antakse vastavad finantsid. Seejärel saab grupp inimesi, kes on töö omavahel ära jaganud, korraldamise eest palka. Biennaal kui näitusevorm on enamasti ametlik sündmus ning selle energia on suunatud sageli kolossaalsusele, seniste hierarhiate kinnitamisele ja uute talentide esitamisele.

Tänavu suvel (22.–25. juulil) toimunud esimene Saaremaa biennaal tõendas ehk ühte väidet kolmest: erand kinnitab reeglit, Eestis valitseb demokraatlik riigikord, ikka veel kestab institutsionaalne kriis – igatahes selgus, et alternatiivselt korraldatud suurüritus võib anda viljakamaid tulemusi kui kõik "vanad" ja väsinud riiklikud biennaalid-triennaalid kokku, mis osutuvad sageli väheinspireerivaiks. Pealegi, Saaremaa biennaali eesmärk polnud vanade hierarhiate raamimine ja klaasimine, vaid püüd istutada eesti kunsti põllule mingeid uusi kultuure.

Kuna Saaremaa biennaali tekkelugu selgitab nii mõndagi, väärrib see ka tähelepanu. Mis võis küll motiveerida kaht fotograafi/kuraatorit/teoreetikut Eve ja Peeter Linnapit võtma oma vastutusele niivõrd riskantset projekti (riskantset nii materiaalses kui vaimses mõttes) – tuua Eestisse kokku eri maadest pärit väga valitud kunstnikke ja teoreetikuid – kui korraldajatel polnud esialgu toetuda mitte ühelegi institutsioonile, neil polnud isegi telefoni?

Olles varem üsna tulemuslikult rännanud Euroopa riikides ning sihipäraselt investeerinud mitte mikrolaineahjudesse, vaid teadmistesse ja inimsuhetesse mõningate kunstimaailma tipptegelastega, suhtusid Linnapid sellesse, mida nad Eesti kunstielus nägid, üsna kriitiliselt. Nad leidsid, et suur osa eesti kunstist tegeleb üksnes välise vormi, st esteetikaküsimustega, saamata sisuliselt aru sellest, mis

kaasaegses lääne kunstis üldse toimub. Nad leidsid, et eesti kunst on midagi väärt alles siis, kui ta on konverteeritav teistesse kultuuridesse (analoogiliselt valuuta konverteeritavusele). Ja kui muusikud suhtlevad vabalt maailma tippudega, tuues neid järjest siia esinema, siis miks kunstis peab olema nii alalhoidlik, et piirduakse vaid ajast ja arust soome minimalistide eksponeerimisega. Nad leidsid, et praegusel ajastul on õigus ka praegusele kunstile.

Niisiis taheti korraldada rahvusvaheline sündmus, mis oleks saja-protsendiliselt mitteformaalne ja looks uue taustsüsteemi eesti kunsti hindamiseks. Teemaks valiti ajalugu, ajalookirjutus ja selle kriitiline analüüs, nii et tegemist oleks universaalse, mitte üksnes Ida-Euroopa probleemiga – "Fabrique d'Histoire", mis tähendab nii ajaloo vabrikut kui kangast. Kuidas pääseda ajaloo terrorist? Mida hakata pihta valedest kubiseva ajalootõlgendusega, mida meile koolis on õpetatud? Millised tulevad uued ajalood, mida hakatakse alles kirjutama? Kas need on ilma valedeta? Kuidas üldse produtseeritakse ajalugu(sid)? Jne. Foucault on sellest kirjutanud. Biennaali pealkiri oli ühtaegu teoreetiline ja pragmaatiline selles mõttes, et lisaks analüüsimisele pidi ka sündmus ise (kunsti)ajalugu tegema ning olema nagu õpik selle kohta, kuidas eestlased võiksid olla ja on suutelised oleviku ajalugu oma kasuks tööle panema.

Kuna Linnapid ei esindanud ühtegi institutsiooni peale Kaasaegse Foto Keskuse aadressiga nende endi kodus, siis saigi nende kodust enam kui pooleks aastaks kommunikatsioonibüroo. Mitteametlikku ja mittepalgalist meeskonda kuulusid vahelduva eduga nende endi sugulased, TKÜ üliõpilased, sõbrad ja tuttavad, abi saadi ka mõnelt institutsioonilt, lisaks aitas John Stathatos Londonist ning Jan-Eric Lundström Stockholmist. Järgmiseks sammuks oli finantside hankimine nii kodu- kui välismaistelt fondidelt. Selleks tuli palju energiat kulutada ankeetide täitmisele, kuid tulemuseks oli usaldus ning biennaal arvati suurprojektide Ida-Ida (Avatud Eesti Fond) ja Ars Baltica raamesse. Lisaks sellele sai enamik kunstnikke toetust ka omaenda riigi fondidest või saatkondadest.

Eve ja Peeter valisid biennaali toimumiskohaks Saaremaa (nii nagu 1992. a fotofestivaligi puhul), sest Saaremaal on nende arvates veel säilinud elutervet rikkumatust, seal on hea karma ja pealegi asub

Kuressaares loss. Need kõik on väärtused, mida saab konverteerida teistesse kultuuridesse. Nii tegid nad biennaali organiseerimise enda jaoks raskemaks, sest kogu aeg tuli sõita Tallinna ja Saaremaa vahet ning teadagi pole Kuressaares mugavusi, mida tänapäeva väliskülalised peavad endastmõistetavaks. Samal ajal tegi Peeter tohutult tööd, et luua Eestis mõistvat sotsiaalset keskkonda. Ta tegeles intervjuude andmisega eesti ajakirjandusele, omaenda näituse eksponeerimisega ja esinemisega Moskvast, väljavalitud kunstnike ja teoreetikute testimisega, rahvusvahelise side pidamisega, enesetäiendusega ja üliõpilaste koolitamisega TKÜ-s. Viimase tulemuseks oli biennaali üliõpilasnäitus "Ajaloo artell", kus heal tasemel osales 11 noorimat kunstnikku. Artellist kasvas paar kuud hiljem välja uudne galerii eesotsas Marko Laimre, Lennart Männi, Piret Räni ja teistega.

Kuid fenomen oli see, et info biennaali toimumisest levis kaudseid kanaleid pidi välismaal ja oma üllatuseks hakkas Peeter peagi saama fakse, kus küsiti toimuva kohta teavet. Eestis muutus biennaal popiks alles vahetult enne selle algust.

Taktikaliselt otsustati raha paigutamise prioriteediks võtta biennaali kataloog (mis jääb alles ka tulevikuks) ning näitus Kuressaare lossis. Selle arvel kannatas muidugi sümposiumi läbiviimine (võimatu helitehnika!) ja toitlustamine. Ning ohverdada tuli mugavusi. Võimatu on teeselda, et biennaal kulges otsast lõpuni perfektselt, kuid ta pidi inspireerima ja see oli peamine.

Saaremaale tuli kokku andekaid inimesi üle kogu maailma. Osa nendest olid tõesti "suured nimed". Christian Boltanski andis oma nõusoleku olla eksponeeritud, seega viibis ta Kuressaares mentaalselt ja kujunes terve näituse võtmefiguuriks. Tegelesid ju paljud biennaali kunstnikud "keskmise inimese", dokumentatsiooni, elu/surma temaga. Eesti ajakirjanduses juba korduvalt esinenud Thomas McEvilley "Artforumist" pidas maha kaks kolmetunnist loengut. Tema oli üks biennaali võtmefiguure selles mõttes, et ta sõdib Ameerikas ja mujalgi formalistliku kunstiteooria vastu. Kokku esines aga kunstnikke 14 maalt, paljud neist töötasid fotoga. Seati küsimärgi alla sellised õilsad kinnismõisted nagu perekond, laulatus, muuseum, mälu; aga ka sõda jne. Nimetades mõningaid esinejaid: E. Prazmovski Poolast, Igor Savtšenko Valgevenest, Anne Testut Prantsusmaalt, Vibeke Tandberg

Norrast, Mart Viljus, Jüri Ojaver, Peeter Laurits ja Herkki-Erich Merila, Mati Karmin Eestist, Paul Rodgers (Eestis elav inglane), Susan Trangmar Inglismaalt, Vytautas Stanionis Leedust jne jne.

Näitust saatval sümposiumil paljastati ajalookirjutuse sisemisi hoobasid – iga esineja tegi seda oma teemast lähtuvalt. J.-E. Lundström rõhutas fotograafia mõju ajalookirjutusele, Kaija Kaitavuori aga reprobe tähtsust kunstiajaloo tegemisel. Hasso Krull kaitses "väikest fotograafiat" ning Helena Demakova rääkis monumentidest jne. Samas oli Mette Sandbye skeptiline postmodernistliku kõikehõlmava skeptitsismi suhtes (eks näituselgi demonstreerisid paljud kunstnikud mitte-millesegi-uskumist, kahtlemist kui meetodit). Ettekanded publitseeritakse ka eesti keeles ja on kättesaadavad neile, kes ingliskeelseid loenguid ei jõudnud jälgida.

Biennaalist sai rahvusvaheline meediasündmus. Eestis filmiti kokku 4 telesaadet ning avaldati rekordiline arv artikleid, ka poleemilisi. Peeter Linnapi mõningad sõjakalt väljendatud seisukohad leidsid aruteludes defineerimist kui modernism (ootamatult, üleöö sõimusõnaks muutunud termin). Siiski peab tunnistama, et korraldajad tulid kaelamurdva ülesandega toime. Ja kui Peeter otsis kord mingeid tablette, ei vajanud ta neid mitte allaneelamiseks, vaid pildistamiseks ning oma loengu illustreerimiseks. Järgmine Saaremaa biennaal võtab vaatluse alla mõisted *territorium*, *anastamine* ja *avastamine*.

JAAN KAPLINSKI

GILGAMEŠ – ÜKS MEIST

Esimesi kordi kohtame Gilgameši nime sumeri tekstides III aastatuhande esimesel poolel eKr., viimast korda nimetab teda süüria kristlik kirjanik Theodoros Bar-Konai 11. sajandil. Nii kaua elas Gilgameš inimeste mälus. Vahepeale jääb ligi tuhandeaastane lünk, mis lõpeb, kui George Smith kaevab Ninive varemetest 19. sajandi lõpul välja Assüüria kuningate raamatukogu jäänused. Mesopotaamia vägimees ärkab uuesti ellu.

Kaks Euraasia suurt kultuuriipiirkonda – Kaug-Ida ja Euroopa erinevad oma suhtumises minevikku, uue ja vana vahel. Kaug-Idas on uus ikka kasvand välja vanast nagu oks puust, vana – puu on jäänd alles. Läänes on uue tulek tihti, isegi enamasti tähendand vana hävimist, ka hävitamist. See kehtib ka islamimaailma kohta: Aleksandria raamatukogu põletasid nii kristlased kui muslimid. Nii elab kristlane ja muslim eelmiste kultuuride varemetel ja peab eelmiste kultuuride kummitustega veel võitlustki. Kristlus vajab paganaid, muslimid paganaid ja kristlasi, et vastandus püsiks.

Hiinas elavad veel Konfutsiuse otsest järeltulijad, on säilind Konfutsiuse haud ja tema vanker. Konfutsius oli

Aristotelese kaasaegne. Hiinlased kasutavad tänapäevalgi umbes samu kirjamärke kui Konfutsius. Läänemaailmas on analoogsetest märkidest ammu loobutud. Need olid mesopotaamia kiilkiri ja egiptuse hieroglüüfid. Mõlemad unustati põhjalikult ligemale kaheks tuhandeks aastaks, enne kui neid mõõdund sajandil taas lugema õpiti. Hiinas ja Jaapanis ei ole unustatud jumalaid, keda kummardati ja kellele ohverdati Konfutsiuse ajal ja enne teda. Läänemaailmas mäletati vaid kreeka jumalaid, teised tuli samamoodi välja kaevata ja nende nimed savitahvlitelt või steelidelt dešifreerida.

Kuna Gilgameši eepos on mulle oluline teos, olen mõelnd, et Lääne kultuuri kaugus Gilgamešist mõõdab midagi olulist temas, vahest selle unustuse ja ahenemise kogu ulatust, mis Läänemaailma tabas juba hellenistlikul ajal ja jõudis haripunkti keskajal. Pendel oli jõudnud kõige kaugemale, renessansi ajal hakkas ta tagasi liikuma. Siis rehabiliteeriti antiikaeg, Lääne kultuur sai tagasi osa oma minevikust ja asus seda taas assimileerima. Teiste kultuuride aktsepteerimiseni jõuti hiljem, valgustusajal ja romantismiajal, kui Herder esitab arusaamad, mis saavad aluseks

Põhiosa artiklist on varem ilmunud soome keeles: J. Kaplinski, *Ensimmäinen meistä: Gilgameš*. Rmt-s: Kirjojen kirja. Toim. J. Salokannel. Helsinki: Otava, 1995. Lk 13–24.

kultuurirelativismile ja huvile teiste kultuuride vaimuloomingu vastu. Siis on aeg küps ka Gilgameši tagasitulekuks.

Gilgameši teatakse, aga ei tunta. Ta on tulnd tagasi elavate maailma nagu kummitus, kel pole kodu ega omakseid, kel pole õiget paika tänapäeva kirjanduses, kus ometi elavad ja on leidnd omale sõpru ja sugulasi sellised antiiksangarid nagu Odysseus, Hektor või Oidipus. Gilgameši-kompleksi meil ei ole ja meie keelde on raske tõlkida mitmeid sõnu, mis akkadi keeles märkisid templipreestritare, kes teenisid jumalaid, andudes meestele. Meie maailm erinebki muistse Mesopotaamia omast väga oluliselt sellega, et meil on seks kaotand oma pühaduse. Meie kultuuris on preestritar ja prostituut vastandid nagu pimedus ja valgus. Babülonis see nii ei olnud. Mõnel puhul oli seksuaalakt siin rituaalne akt. Aastarituaali keskmes oli *hieros gamos* – püha abielu, kuninga ja preestrinna seksuaalakt, millega algas uus aasta ja uus elu.

Jumalate ema Aruru, inimeste looja, voolib savist mehe Enkidu. Enkidu on metsik inimene, tema keha katavad karvad, ta sööb gasellidega koos rohtu ja käib loomadega vee ääres joomas. Seal näeb teda jahimees ja ehmatab. Enkidu teeb jahimehele ka tüli, ajab täis püünisaugud ja juhib loomad eemale. Jahimehe isa saadab ta Gilgameši juurde. Gilgameš ütleb talle, et ta võtaks kaasa lõbunaise Šamhati ja laseks tollel Enkidu võrgutada – nii saaks metsikust olevusest päris inimene. Sedasi tehaksegi: kui Enkidu on koos loomadega tulnud joomakohale, tuleb Šamhat tema juurde ja võrgutab tema. Kui ta on seitse päeva ja ööd rahuldand naisega oma

kirge ja üles tõuseb, põgenevad tema eest gasellid. Ta ei ole enam loom, ta jalad ei jookse enam nii kiiresti kui varem, kuid mõistus on teravam. Šamhat viib ta linna, söödad inimeste toiduga, mis Enkidu veel enam inimeseks teeb. Ta vaatab ennast, paneb end inimeste riidesse ja laseb viia Gilgameši juurde. Mehed võitlevad omavahel, aga kuna kumbki teisest üle ei ole, ei selgu ka võitjat. Enkidu noomib Gilgameši mürgeldamise ja meeste liigse tagasundimise eest. Meestest saavad sõbrad ja nad leiavad, et peaksid koos tegema vägitöö. Gilgameš tahaks minna kaugele mägedesse ja tappa sealsete seedrimetsade valitseja koletise Humbaba, et nii jäädvustada oma nimi. Enkidu, kes on loomadega ringi uites mägimetsi näind, püüab teda ümber veenda, sest Humbaba on liiga kohutav, kuid lõpuks jääb peale Gilgameši soov. Teineteise julgustusel ja jumal Šamaši abil saavad nad Humbabast jagu ja tapavad ta. Humbaba hukkamine on nendele "kõige kurja minemakihutamine maailmast". Humbaba oli omamoodi metshaldjas, seedrimetsa valvur, ja pärast tema surma ei takista keegi vägi-meestel raiuda puid: Gilgameš raiub, Enkidu juurib kände, raiutud puud viiakse Eufрати kaldale, küllap selleks, et nad allajõge Urukisse toimetada ja linna edasi ehitada.

See eepose esimene pool on kahe mehe arenguromaan. Vastavat žanrit me kreeka-rooma kirjandusest ei leia, Gilgameši lugu on selgelt esimene selline teos maailmakirjanduses. See on lugu sellest, kuidas noorest taltsutamatast ja egoistlikust linnavalitsejast ja metsikust rohtlaasukast saavad tsiviliseeritud

inimesed, kes sellesama tsivilisatsiooni nimel võtavad endale missiooni, asuvad võitlusse, et kurjust maailmast kaotada. Harva on kirjutatud kirjanduses nii selgelt toodud välja opositsioon *natura* – *cultura*, millele on palju tähelepanu pühendand Claude Lévi-Strauss ja teised semiootikud. Enkidu on alguses osa *naturast*, loodusest. Ta on karvane, sööb rohtu ja käib ringi koos loomadega. Tal on väledad jalad, aga vähe taipu.

Gilgameši saatuses saab oluliseks sõprus, see, et ta leiab kedagi endaväärset, kellega koos korda saata suuri tegusid. Mitmes kohas eeposes rõhutatakse seda, et ainult kahekesi see ongi võimalik. Üksi ei suuda inimene palju:

Üks on vaid üks...

(...)

kaks lõvipoega koos on lõvist üle.

Niisiis on tsiviliseerumine sotsialiseerumine. Inimene saab päris inimeseks inimlikes suhetes teistega – armastuses, sõpruses.

Lähis-Ida semiitidel on kultuurile vastanduva looduse kehastus kõrb. Kõrbe läheb oma sõbra surma nutma lõvinahka riietatud Gilgameš, kõrbe aeti linnarahva pattudega koormatud patuoinas, kõrbes elasid kiskjad, pahad vaimud ja ühiskonnast lahkunud inimesed. Näiteks Ristija Johannes, "hüüdjä hääl kõrbes", kes kandis kaamelikarvust kuube ja sõi rohutirtse ja metsmett. Kõrbe läks hulgana kristlikke erakuid, sõna *eremiit* ise tähendab esmalt kõrbeelanikku.

Meile kõige tuttavamas Lähis-Ida kirjandusteoses, Piiblis, ei ole metsal mingit olulist tähtsust. Lood Iisraeli laste ajaloost ning Jeesusest ja tema jüngritest on sündind ka hiljem kui lood Gilgame-

šist. Gilgameš oli algselt sumeri vägilane ja muistsel sumeri ajal oli mägedes palju rohkem suuri metsi. Nii nagu kõrbes elas ka mägedes kurje loomi ja inimesi. Kõrberahvad ja mägirahvad olid linnadele, kas või Gilgameši Urukile, pidev oht ja mõnel korral mägilased isegi vallutasid Sumeri ja Akkadi. Linn- ja tasandikuelanikule võis mägimets tõesti olla hirmuäratav paik ja metsast jagusaamine tõesti vägilase-väärne töö.

Ontogenees on fülogeneesi kordus. See kehtib ka Gilgameši ja Enkidu arenemise kohta, milles kordub inimsoo arenemine, liikumine loodusest kultuuri poole. Huvitav on, et kui Euroopas loodusele lähemaks peetakse naist, siis Enkidu loost võiks arvata, et Mesopotaamias oli pigem vastupidi. Enkidu tsiviliseerija on lõbunaine Šamhat, kes õpetab teda armastama, riietuma, sööma ja jooma inimese kombel. Palju metsikut ja ohjeldamatut on ka Gilgamešis, kes siis tsiviliseerub naise kasvatatud Enkidu ja oma ema Ninsuni abiga. Vahel on sumeri müüdi loogika taotlend ka lihtsalt sümmeetriat: kuna Enkidu ei ole naisest sündind, tal ei ole old ema, kes tsiviliseeriks-sotsialiseeriks, peab seda tegema keegi teine naine. Sünnituse asemele astub seksuaalakt, muu, mida Šamhat Enkidule õpetab, on sama, mis see, mida ema õpetab lapsele. Tsivilisatsioon on linn, müüridega piiratud Uruk, ja ühiskond – linnarahvas. Vägilaste teod on tehtud linnarahva heaks. Enne kui Gilgameš ja Enkidu lähevad hukkama Humbabat, peavad nad linnavanematega nõu. Sel kombel tegutsevad mõlemad mehed oma rahva ja laiemalt inimsoo sihtide saavutamiseks, täidavad inimsoo missiooni, mis on looduse

võitmine ja kultuuristamine, halva ära-
kaotamine maailmast.

See, et halba kehastab loodus, mägi-
mets kuskil praeguses Liibanonis või
Kurdistanis, on väga inimlik suhtumi-
ne. Veel äsja nimetati Amasoonia metsi
"rohelisteks põrguks". Väikesi Enkidusid
ja Gilgamešše, kes võivad metsakolli,
raiuvad põlispuid ja raadavad metsa
põlluks, kohtame muinasjuttudes ja ro-
maanides viimase ajani välja. Suhtumi-
ne metsa on ambivalentne nii praegu
Põhjalas kui muistses Mesopotaamias.
Ka Gilgameši eeposes väljendub see am-
bivalentsus – mets, mida minnakse võit-
ma ja raiuma, on ühtaegu kohutav ja
ilus. Eeposest leiame vist esimese lüüri-
lise metsakirjelduse maailmakirjandu-
ses:

*Seisma jäid, kaevad metsa,
nad seedrite kõrgust näevad,
ja näevad metsas sihte,
Kus Humbaba hulkudes radu on tal-
land –
on sirged need kujad ja mõnusad
teed.*

*Näevad seedrite mäge, jumalate elu-
aset, Irnini trooni.*

*Mäe jalal seedritel kohevad kroonid,
hea nende vari, see rõõmu on täis,
täis kibuvitsu, täis astelpõõsaid,
kasvavad seedrid ja oleandrid.*

Mets on loodus, millest inimene on
välja kasvanud, milles ta on veetnud
oma lapsepõlve, nagu Enkidu, ja mida
ta nüüd on asund hävitama. See aga
tähendab, et inimene asub looma uut
maailma, tsiviliseeritud maailma. Sel
kombel ta asub võistlema jumalatega,
kes on seadnud maailmakorra. See
maailmakord kuulub kokku loodusega.
Jumala pilguga vaadates on inimeselgi

osa selles maailmakorras, inimene ei
vastandu ehk loodusele. Ja kippudes
looduse kallale ohustab inimene maai-
makorda. Ja kui on nii, sekkuvad juma-
lad. Mesopotaamia jumalad erinevad
juutide jumalast Jahvest, kes on inimese
ja oma valitud rahva patroon ja tegeleb
kogu aja tema asjadega.

Ellil, Šamaš, Eia ja teised mesopota-
amia jumalad võivad vahel inimesi aidata
või tülitada, eriti käib see muidugi Ištari
kohta, kes on nii armastuse ja viljakuse
kui sõja ja tüli jumalatar. Üldiselt tege-
levad nad oma majapidamisega ja aja-
vad inimeste asju alles siis, kui maa peal
kisa liiga suureks läheb või maailma-
kord ohus on.

Ištari ja Gilgameši konflikt eskalee-
rub. Ištar, kelle Gilgameš ära tõukas,
saab isa Anu ja ema Antu nõusse. Isa
loob hiidsõnni, kes saadetakse taevast
alla Uruki linna, kus ta kõvasti pahan-
dust teeb. Gilgameš ja Enkidu otsusta-
vad sõnni tappa ja nii ka sünnib. Ištarile
on see veel suurem solvang ja nüüd saab
ka jumalate mõõt täis. Enkidu näeb
unes – üldse on eeposes palju unenägu-
de kirjeldusi ja tõlgendusi –, kuidas ju-
malad Anu, Ellil ja Šamaš peavad nõu,
kuidas karistada mehi, kes tapsid Hum-
baba ja taevassõnni ning raiusid seed-
reid. Jumalad otsustavad, et Enkidu
peab surema.

Mesopotaamia mõtlemine on siin
analoogne kreeka omale: *hybrisele*, jul-
tumusele, peab järgnema *nemesis*, kät-
temaks. Kui akkadi eeposes, kõige
hilisemas meieni jõudnud Gilgameši
loo variandis, jääb eriti tugevasti kõla-
ma Ištari solvumise motiiv, on muistses
eepilises poeemis "Gilgameš elavate
mäel" keskne Enlili (akkadi Ellil) viha

Gilgameši ja tema kaaslaste peale, kes tapsid Huvava (akkadi Humbaba). Huvava oli Enlil pannud seedrimetsa valvama ja tema tapmise eest paneb jumal Enkidu peale seitse needust.

Jumalad on teind surmaotsuse. Enkidu teab seda ja valmistub surmaks. Ta on voodis haige kaksteist päeva ja sureb siis. Gilgameš on meeleheitel ja itkeb oma sõbra. Ahastuses laseb ta valmistada sõbra kuju ja läheb ise mööda ilma uitma. Jumal Šamaši küsimusele, kuhu ta läheb, vastab Gilgameš kaunites ridades:

*Kõik need aastad olen maganud
maha –
nähku silmad nüüd päikest, saagu
valgusest täis.
Pimedus kaob, kui on piisavalt
val-*

gust,

kas kunagi koolnu näeb päikese sära?

Gilgameši ahastus kasvab üle täielikuks eksistentsiaalseks kriisiks, totaalseks mässuks seatud maailmakorra vastu. Ta tunneb, et ei suuda leppida surmaga, sellega, et suri Enkidu ja temagi peab surema, ei suuda leppida sellega, mida nimetatakse "inimese osaks", kuigi jumalad teda keelitavad mõistusele tulema ja leppima. Eeposes kasutatakse väljendit "inimese osa" nii une kui surma kohta. Gilgameš aga ei taltu. Ta tahab minna otsima surematust, igavest elu. Seda ei ole inimesele antud maailmas, nii peab ta minema teisele poole, sinna kaugele, kus elab muistne vägiline Utnapišti, kes kunagi jumalate juhatuse järgi ehitas endale laeva ja sellega pääses veeuputusest. Utnapišti sai surematuks ja võeti vastu jumalate hulka. Tee teisele poole, inimeste maailmast

välja, viib Mashu mägede juurest, millele toetub taevavõlv. Mägedes on värv, kust päike – Šamaš laskub allilma, et sealtkaudu hommikuks jälle itta jõuda. Värvavat valvavad kohutavad inim-skorpionid. Gilgameš võtab oma julguse kokku ja palub neil lasta tal minna päikese teed allilma. Valvurid ei taha seda algul teha, pärast aga lubavad tal minna. Tee allilmas on pikk, kaksteist penikoormat, mis Gilgamešil tuleb läbi käia pilkases pimeduses, kaheteistkümnendal hakkab paistma valgus ja ta jõuab välja teisele poole. Seal näeb ta kõigepealt imelist aeda, kus kivist puud kannavad kivist vilja. Siis jõuab ta "jumalate kõrtsinaise" Siduri juurde, kes on ehmund ja üllatund, nähes surelikku inimest. Gilgameš peab seletama, mis teda vaevab ja kuhu ta on teel:

*Kartma lõin surma, ei leia ma elu,
just nagu röövel hulgun rohtlas,
sõbra saatust lasub mu peal –
kaugele rändudel ekslen rohtlas!
Kuidas ma vaikind, kuidas rahule
jääksin –
mu armas sõber mullaks muutus!
Kas ei peaks minagi maha heitma,
et tõusmata jääda igavesti?*

Gilgameš läheb otsima igavest elu.

Siduri leiab, et see on mõttetu:

*Gilgameš, kuhu sa tormad?
Elu, mida otsid, sa ei leia!
Siis kui jumalad inimest tegid,
surma nad määrasid inimesele,
elu nad jätsid enda kätte.
Sina ent, Gilgameš, kõhtu täida,
päeval ja öösel ole sa lõbus,
pidu sa pea iga päev,
päeval ja öösel mängi ja tantsi!
Heledad olgu sinu riided,
juuksed puhtad, veega end loputa,*

embustega rõõmusta kaasat...

Selline pessimistlik hedonism Gilgameši ei lohuta. Ta läheb otsima uputuse üle elanud Utnapištit. Utnapišti püüab algul teda lohutada filosoofilise arutlusega sellest, et surm kuulub "inimese osa" juurde:

*Ega me igaveseks ehita maja,
ega me igaveseks pitsereid pane
(...)*

*Pilku, mis kannataks Päiksesse
vaadata,
pole muistsest ajast veel kellelgi
olnud.*

*Magaja ja surnu teineteise moodi:
eks nad mõlemad kujuta surma.*

Gilgameš aga ei anna järele. Ta pärrib Utnapištit, kuidas see elu leidis ja jumalate hulka võeti. Selle peale räägib Utnapišti loo veeuputusest, mis on väga lähedane Piibli omale. Lugu Noast ja tema laevast on selgelt Paabeli päritolu: isegi selline detail nagu linnu lendulaskmine pärast uputust on Utnapišti loos olemas. Utnapišti pakub Gilgamešile mõistu mitut võimalust igavest elu ja noorust leida, kuid see ei saa pakkumistest aru. Ta kastab eluvette vaid oma vanad riided, mis muutuvad uueks, seeasemel et sinna kasta iseend. Viimaks juhatab Utnapišti talle veepõhjas oleva lille, mille puudutus annab igavese elu. Gilgameš sukeldub veepõhja ja toob sealt välja lille. Tagasiteel koju aga jätab ta lille kaldale, et ise suprema minna. Lillelõhna peale tuleb madu, tassib lille oma urgu ja heidab sealsamas kesta. Nii sai madu võime vana nahka maha heita, inimesed aga jäid sellest ilma. Kurvalt jõuab Gilgameš tagasi Urukisse. Ta oli väga lähedal sellele, mida otsis, kuid lõpuks jäi otsitust ikka ilma.

Eepos lõpeb meie arusaama järgi veidi kummaliselt: Gilgameš tuleb Urukisse, vaatab linnamüüre ja mõtleb, kas need ei ole muinasaja seitsme targa laotud. Samadest Uruki müüridest on juttu ka eepose proloogis. Ring on täis, Gilgameši heitlused ja otsingud on toond ta tagasi kodulinna. Lahenduseks on seda aga vähe: Gilgameš on küsind nii suured küsimused, et neid ei saa unustada. Eepos lõpeb, aga vastuseta küsimus jääb lugeja mõttesse kumisema nagu gongi hää, mis kaua ei vaibu. See, mida otsis ja küsis Gilgameš, on kõige olulisem, mis inimesel üldse otsida ja küsida on. Selles mõttes on Gilgameši eepos esimene kirjandusteos, mis avab kõige järjekindlamalt inimese osa, inimese elujärje – *conditio humana* paradokslikkuse ja valulisuse. Kui Gilgamešile püütakse selgeks teha, et *conditio humana* on leppimine surelikkusega, elu tagasihoidlikkude mõnudega ja oma tegude ning nime püsimisega, siis Gilgameš tõestab tegelikult, et *conditio humana*'sse kuulub ka leppimatus selle sama *conditio humana*'ga. Ehk teisiti, inimese loomusesse kuulub see, et ta ei lepi oma loomusega, ta tahab olla keegi teine, tahab olla enam kui inimene. Nii kannab inimene endas rahuldamatuse valu, kannatust, lahendamatu küsimust, millele on otsind vastust usk, filosoofia ja kunstid.

Inimese paradoksaalsus, rahuldamatust ja valu on põlised, nad väljenduvad juba müütides, kuid seal teistsuguses, meile vahel raskesti mõistetavas keeles. Gilgameši eepos on üks esimesi, väga võimalik, et päris esimene teos, kus sellest kõigest räägitakse sellises keeles, mis on meile väikese pingutusega mõis-

tetav. Eepos juurdub veel mütoloogias, ammutab vanadest sumeri mütoloogilistest poemidest, kuid kirjandusteosena ei ole ta enam mütoloogiline eepos. Võiksime öelda, et Gilgameš on esimene ilukirjanduse kangelane maailmas ja eepos esimene ilukirjanduslik suurteos. Võiksime siis rääkida Gilgameši-eelsest ja Gilgameši-järgsest kirjandusest ja sellest, et eepos ühendab endas õnnestunult eri maailmad. Ühelt poolt elab temas veel müütide võlumaailm, tema tegelaste käitumist juhib vahel kummaline, otsekui unenäoline loogika, mis meile vahel on mõistmatu, kuigi lumav. Teiselt poolt on eeposes palju sellist, mida kohtame *mutatis mutandis* Koguja raamatus, antiiktragöödiates, Hamleti monoloogis, Goethe "Faustis" ja omal kombel ka Cervantese "Don Quijotes". Gilgameš on läänemaailmas kogu aeg elanud. Selles mõttes on ta ka esimene läänemaine inimene, selle lõpmatusse pürgiva rahutu vaimu kandja, mida Oswald Spengler nimetas faustlikuks.

Mind on Gilgameši eeposes võlund mitu asja. Üks neist on kindlasti eepose suurepärase ülesehitus, peategelase arengu loogiline esitamine. Gilgameš läbib mitu elustaadiumi. Alguses on ta noor talitsematu egoist, keda huvitab ainult nauding, siis saab temast Enkidu (ja sealtkaudu lõbunaise Šamhati) mõjul vägimees, kes tahab teha suuri tegusid rahva kasuks ja iseenda kuulsuseks. Siis on ta ahastav inimene, kes otsib vastust elu põhiküsimusele. Teine eepose väärtus on minu meelest see, et seal ei anta sellele küsimusele mingeid banaalseid vastuseid. Sellest banaalsusest ei ole päris vaba ka näiteks Hiioi raamat, kus

kannatavat inimest lohutatakse piltidega Jumala vägevusest, kes on loond jõehobu, kelle luud on kui vasktorud ja kondid kui raudpoomid. Kui rahuldavaid ja tõelisi vastuseid suurtele küsimustele ei ole, ei lepi Gilgameš poolikutega, ei lepi labase usklikkusega ega hedonistlikute lohutustega, mida pakub kõrtsinaine Siduri.

Selles mõttes on Gilgameš ausam kui paljud tema järeltulijad meie päevadeni välja, kes on leppind poolikute ja pealiskaudsete vastustega elu põhiküsimustele. Gilgameš otsekui manitseks meid: et leida vastust või et veenduda kas või selles, et vastust ei ole, peab igaüks ise käima läbi oma tee, elama läbi elu põhietapid siin maailmas ja siis jõudma selle maailma ja elu piiride taha või vähemalt piirideni, et näha ja kogeda seda, mida nägemata ja kogemata mõista ei saa.

Eepose väärtus on seegi, et temas ühineb religioosne ja kunstiline üheks tervikuks. Religioossele teosele võime enamasti ette heita sedasama liiga kerget valmisolekut anda vastuseid raskele küsimustele ja liiga suurt kindlust oma õigsuses. Kunstiteostele võime enamasti ette heita seda, et nad ei tegele elu kõige olulisemate küsimustega, kalduvad piskasjadesse või tegelevad iseenda loodud probleemidega. Gilgameši eepos suudab mõlemaid ohtusid vältida. Võrreldes "Iliase" või "Odüsseiaga" on akkadi eepos keskendunud olulisemale, eksistentsiaalsemale. Siin kohtame samuti võitlust ja seiklusi, kuid need on allutatud inimese eluküsimustele, *conditio humana* poeetilisele vaatlusele.

Kui tulla päris poetika juurde, siis

conditio humana poeetilisele vaatlusele.

Kui tulla päris poetika juurde, siis rahuldab "Gilgameši" lüüriline intensiivsus mind enam kui juba nimetatud kreeka eeposte "eepiline" naturalism. Gilgameši itk pärast Enkidu surma on suur luule, mis liigutab lugejat üle aegade:

(...) *antiloop, su ema*
ja onager, su isa (...)
sabaga loomad sind kasvatasid
ja lojused rohtlas sulle aasad andsid!
Enkidu, su rajad seedrite metsas
nutku su järel päevad ja ööd,
nutku vanemad kindlas Urukis,
nutku see, kes kätt meile järele

siru-

tas,

nutku metsaste mägede astangud,
mida mööda me sinuga märke
tõusime,
nutku aasad nagu lihane ema,
nutku vaiku küpressid ja seedrid,
kelle vahelt me hiilisime vihaga,
nutku pantrid, leopardid ja tiigrid,
kaljukitsed ja ilvesed, lõvid ja tarvad,
põdrad ja hirved, tõprad ja rohtla
loomad,
nutku tõtlik Eulaios, mille kaldal

käisi-

me,

nutku valge Eufrat, kus täitsime
lähk-

reid...

Omaette võlu annavad eeposele tema fragmentaarsus ja interpreteerimisraskused. Palju ridu ja sõnu on kustund, mõned on halvasti loetavad, nii et iga uurija ja tõlkija peab tegema valiku, mis varianti eelistada. Enamasti on tõlkijad ka täitnud lünki oma arusaamise ja in-

tuitsiooni järgi. Neile on muidugi suur abi sellest, et eeposes on palju kordusi. Nii räägib Gilgameš sama juttu – et ta ei saa rahu, sest ta sõber on saand mul-laks – ilmselt inimeskorpionidele, kõrtsinaisele Sidurile, laevamees Uršanabile ja Utnapištile. Fragmentaarne on tekst aga nüüdki. Mõned luuletajad, kes on avaldand oma versioonid "Gilgamešist", on täitnud lünki vabamini, lisades päris oma loomingut nagu venelane Nikolai Gumiljov sajandi alguses.

Nii on eepos väljakutse tõlkijale ja lugejale, sisaldab palju võimalusi. Sellisena kuulub ta koos teiste fragmentaarselt säilind tekstidega otseku omaette žanrisse ja leidub luuletajad, kes sellisest fragmentaarsusest on oma uusloomingus inspiratsiooni saand. Usun aga, et inspiratsiooniallikana on Gilgameši eepos veel suuresti avastamata. Teos on nii rikas, et temast võivad leida palju kirjanikud, filosoofid, teoloogid ja dramaturgid ning igaüks, kelle huvide ja maailma piirid ei lange kokku NATO või Euroopa Liidu piiridega. Kui tutvume Gilgamešiga, avastame, et ta on meile hoopis lähedasem, kui oleksime arvand, ta on üks meist, vahest esimene uue aja inimene.

Eestikeelset Gilgamešši andis oodata. Oleks olnd loomulik, kui selle oleks tõlkind Uku Masing – luuletaja ja semitist, kes oskas akkadi keele kõrval ka sumeri keelt. Paraku ei suutnud Eestis kitsikuses ja kimbutatuna elav Masing enam suuremaid tõlketöid teha, mõnedki neist on jäänd pooleli ja olemasolevatega on palju probleeme: autori keel on ikka enam kaugenend sellest, mida meie lugeja mõista ja aktsepteerida võiks. Nii jäi Gilgameš teistele tõlki-

kallal norida, mida võiks ehk teha mõni semiidi filoloogias pädevam inimene.

Muidugi oleks raamatule oodand pikemat filoloogilis-kultuuriloolist kommentaari, kuid sellistelegi ei ole meie aeg enam helde. Kabur on esitand eepose kirjapildis, mis mulle on veidi harjumatu. Nagu eespool nimetatud, olen omaks võtnud vanade tekstide tõlked, kus lüngad on eraldi märgitud. Sellisel tekstil, nagu muinaskreeka torsodel, on oma võlu. Aga muidugi on oma võlu ka lümkadeta esitatud tekstil.

Mind häiris raamatus kõige enam Tõnis Vindi kaasautorlus. Kui Kabur on oma lisanduste ja valikute esitamisel diskreetne, siis Vint tuleb välja oma isikliku arusaamisega sumeri-akkadi mütoloogiast. See võib olla huvitav ja anda midagi juurde Vindi loomingu mõistmisele, mitte aga tegeliku eepose mõistmisele. Oleksin ise näind eepose

illustreerijana kedagi, kes oleks siin kasutanud peamiselt reproduktsioone originaalkunstist, millele oleks võind lisada asjatundlikke kommentaare nagu tekstilegi. Vindi häda on see, et ta elab omaenese mütologiseeritud maailmas, millel on väga kaheldavad seosed nii meie tõelusega kui nende müütidega, kust ta oma inspiratsiooni saab. Oleks tore, kui Vint oma mütoloogiast ja mõtetest raamatu kokku paneks. Nüüd võib aga vaene lugeja arvata, et Vindi ettekujutused sumeri jumalatest, nende märkidest ja "väravatest" ongi üldiselt aktsepteeritud tõde selle ammuhääd bund maailma kohta. Nii see paraku ei ole. Minu meelest on tegelik sumeri mütoloogia ja kirjandus hoopis huvitavam kui selle kunstilised matkimised ja tõlgendamised. Kahju on, et raamatus on viimaseid eelistatud esimestele.

GEORGES BATAILLE

KULUTUSE MÕISTE

1. Klassikalise kasulikkuse- mõiste ebapiisavus

Iga kord, kui mingi vaidluse mõte sõltub sõna *kasulikkus* põhilisest tähendusest – st iga kord, kui puudutatakse inimühiskondade elu üht olemuslikku küsimust – võib kinnitada, et millised ka poleks osalevad isikud ja esitatavad seisukohad, see vaidlus on paratamatult võlts ja põhiküsimusest hiilatakse kõrvale. Pole tõepoolest olemas ühtki korrektset vahendit, mis praegusi lahkuskisuvaid arusaamu arvestades võimaldaks defineerida seda, mis on inimestele kasulik. Seda lünka märgib küllaldaselt tõsiasia, et pidevalt tuleb kõige õigustamatul viisil tagasi pöörduda printsiipide juurde, mida püütakse paigutada väljapoole kasulikkust ja naudingut: *au* ja *kohustust* kombineeritakse silmakirjalikult rahaliste huvidega, ja *vaim* – rääkimata Jumalast – maskeerib mõnede isikute intellektuaalset korratust, kes keelduvad aktsepteerimast suletud süsteemi.

Ometi ei häiri need elementaarsed raskused igapäevast praktikat ja tava-teadvus suudab klassikalisele kasulikkusemõistele (materიაalseks nimetatavale kasule) vastandada vaid verbaal-

seid reservatsioone. Teoreetiliselt on kasu eesmärgiks nauding – kuid üksnes mõõdukas vormis, kuna metsikut naudingut peetakse *patoloogiliseks* – ning ta piirdub ühelt poolt hüvede omandamise (praktiliselt tootmise) ja säilitamisega, teiselt poolt aga inimeste taastootmise ja säilitamisega (tõsi, siia lisandub võitlus valuga, mille tähtsusest piisab, näitamaks aluseks toodava naudinguprintsiibi negatiivset iseloomu). Selle lameda ja talumatu eksistentsikäsituseliga seotud kvantitatiivsete ettekujutuste seerias tekitab tõsiseid lahk-arvamisi üksnes paljunemise küsimus, kuna elusolendite hulga liigne kasv ähvardab kahandada individuaalset osa. Põhijoontes kätkeb aga iga sotsiaalse tegevuse kohta tehtav üldistus printsiipi, et üksikpingutus on väärtuslik vaid siis, kui ta on taandatav tootmise ja säilitamise põhilistele vajadustele. Nauding – olgu see kunst, lubatav kombelõtvus või mäng – vähendatakse *käibivates* intellektuaalsetes ettekujutustes järeleandmiseks, st abistava rolliga meelelahutuseks. Elu kõige hinnalisem osa on see, mis endast kujutab sotsiaalse tootmistevõime tingimust – mõnes käsituses koguni kahetsusväärset tingimust.

Esmakordselt ilmunud ajakirjas *La critique social*, nr 7, jaanuar 1933.

Tõsi, kui tegemist on noore inimesega, kes on võimeline arutult raiskama ja hävitama, lükkab isiklik kogemus selle viletsa maailmavaate alati ümber. Kuid isegi juhul, kui ta end täiesti hoolimatult pillab ja hävitab, ei taipa ta selgemagi teadvuse korral, miks – või peab ennast haigeks. Ta ei suuda oma käitumist *utilitaarselt* õigustada ja talle ei tulegi mõtet, et inimühiskond samuti kui temagi võiks olla *huvitatud* suurtest kadudest ja katastroofidest, mida *vastavalt kindlale vajadusele* kutsuvad esile rahutud depressioonid, ängistavad kriisid ja viimati teatav orgiastiline seisund.

Vastuolu käibivate ühiskondlike arusaamade ja ühiskonna tegelike vajaduste vahel meenutab rusuvaimal viisil seda, kuidas kitsarinnaline isa seisab vastu oma ülalpeetava poja vajaduste rahuldamisele. Too kitsarinnalisus teeb pojalt oma tahte väljendamise võimatuks. Isa poolpahatahtlik eestkoste puudutab ta kõrterit, riietust, toitu ja äärmistel puhkudel ka teatavaid leevendavaid meelelahutusi. Kuid tal pole isegi õigust rääkida, mis temas tekitab palavikku: ta peab teesklema, et tema puhul ei tule kõne alla mitte ükski *õudus*. Ses mõttes on kurb tõdeda, et *enese teadlik inimkond on jäänud alaealiseks*: ta tunnistab küll oma õigust ratsionaalselt omandada, säilitada või tarbida, kuid välistab *mittetootliku kulutuse* printsiibi.

Tõsi, see välistus on pinnapealne ega takista praktilist tegevust rohkem kui isa keelud poega, kes tema eemal olles kohe andub salajastele lõbudele. Inimkond võib küll omal kulul rõõmsasti lubada kujutelmade väljendamist, mis on laenatud lamedast rahulolust ja isa-

likust pimestusest. Tegelikus elus käitub ta sellegipoolest viisil, mis lubab rahuldada ta relvitukstegevalt metsikuid vajadusi, ja jääb koguni mulje, et ta suudabki kesta üksnes õuduse piiril. Harva suudab inimene täielikult alluda ametlikele või selle poole kalduvaile kaalutlusile, ning harva alistub ta ka nende külgetõmbele, kes oma elu pühendavad valitseva võimu hävitamisele; kuid samavõrd raske on uskuda, et rahulik ja temaga sobiv maailm võiks talle saada enamaks kui mõnusaks illusiooniks.

Raskused, mida me kohtame, arendades teistsugust käsitust kui see, mis põhineb isa-poja suhete orjalikul mudelil, ei ole seega ületamatud. Võib mõõnda, et enamus kasutab petlikke ja ähmaseid kujutelmi, mis on ajalooliselt paratamatud, kuna ta ei saagi tegutseda ilma minimaalse veata (tarvitades seda nagu droogi) ja igal juhul keeldub end ära tundmast inimliku ebajärjekindluse loodud labürindis. Rahvastiku harimatu või väheharitud osa jaoks tähendab äärmine lihtsusust ainust võimalust vältida agressiivse jõu kahanemist. Kuid oleks kergemeelne pidada tunnetuse piiriks neid viletsaid, vaeseid tingimusi, milles tekivad sellised lihtsusustatud kujutelmad. Ja kui vähem meelevaldne kontseptsioon tõesti jääbki esoteeriliseks, kui ta vahetutes oludes põrkub vastu haiglast vastumeelsust, siis peab ütleva, et see vastumeelsus on ühe põlvkonna häbi, kus mässajad kardavad iseendi sõnade kõma. Niisiis on võimatu sellega arvestada.

2. Kao printsiip

Inimese tegevus ei ole täielikult taandatav tootmise ja säilitamise protsessidele. Tarbimine tuleb jagada kaheks selgelt erinevaks osaks. Esimese, taandatava osa moodustab hädavajalik miinimum, et säilitada antud ühiskonnas indiviidide elu ja jätkata tootmistegevust: niisiis on tegu lihtsalt viimase põhitingimusega. Teise osa moodustavad mittetootlikeks nimetatavad kulutused: luksus, leinad, sõjad, kultused, uhkete monumentide ehitamine, mängud, vaatemängud, kunstid, perversne (st genitaalsetest eesmärgipärasusest eemaldunud) seksuaalne tegevus – need kõik on aktiveedid, mis vähemasti primitiivseis tingimuses on iseene eesmärgiks. Üksnes nende, mittetootlike vormide jaoks tulekski reserveerida *kulutuse* nimi, välistades tarbimisviisid, mis on ainult tootmise vaheastmeks. Ehkki alati on võimalik loetletud vormide seast ühtesid teistele vastandada, moodustavad nad terviku, kus kõigile on iseloomulik rõhu asetamine *kaole*, mis peab olema võimalikult suur, et tegevus omandaks tõelise tähenduse.

See kao ehk tingimatu kulutuse printsiip on täiesti vastandlik arvebilansi põhimõttele (kus kulutuse korvab regulaarselt omandatud vara), mis on sõna kitsamas tähenduses ainsana *ratsionaalne*. Sellest hoolimata võib teda tõestada mõnede argikogemusest võetud näidetegega:

1. Pole küllalt, kui kalliskivid on kaunid ja hiilgavad, sest siis võiks nad ju

asendada võltsitutegega: selleks et teemantkaelakee omandaks lummava iseloomu, tuleb ohverdada vara, eelistades ehtsat kaelakeed. See tõsiasi tuleb sühstada kalliskivide sümboolse väärtusega, mis psühhoanalüüsis on üldine. Kui teemandil on unenäos väljaheite tähendus, pole see lihtsalt kontrastil põhinev assotsiatsioon: mitteteadvuses on nii kalliskivid kui väljaheited neetud materjal, mis voolab välja haavandist – nad on inimese enese osad, mis on määratud avalikuks ohverduseks (sobides luksuslikeks, sugulise armastusega laetud kinkideks). Kalliskivide funktsionaalne iseloom eeldab nende suurt materiaalist väärtust ja seletab ainsana seda, miks nii vähe hinnatakse kõige kaunimaidki imitatsioone, nii et need on peaaegu kasutamiskõlbmatud.

2. Kultused nõuavad *ohvriloomade* ja -inimeste verist pillamist. Sõna etümoloogilises tähenduses pole ohverdus (sacrifice) muud kui *pühade* asjade loomine (la production de choses sacrées).¹ Juba esimene pilk näitab, et pühi asju moodustab kao operatsioon: iseäranis kristluse edu on seletatav Jumala poja häbistava ristilöömise teemaga, milles inimlik ängistus jõuab piiramatule kao ja languse kujutelmani.

3. Mitmesuguste võistlismängude puhul tekib kadu üldiselt komplekssetes tingimustes. Kulutatakse märkimisväärsed summasid, et pidada ülal võistluspaiku, loomi, masinaid või inimesi. Energiat pillatakse nii palju kui võimalik, püüdes esile kutsuda hämmastust –

1 Prantsuse sõnade etümoloogiline sugulus on ladinapärase. Ladina sõnad *sacer* 'püha' ja *sacrifico* 'ohverdama' on samatüvelised. Ühtlasi tähendab *sacer* ka neetut, jälki, jõledat. "Neetud osa" on niisiis ühtlasi "püha osa". *Tlk.*

igal juhul võrratult suurema intensiivsusega kui tootmisettevõtetes. Surmaohtu ei kõrvaldata, vaid see on, vastupidi, tugevaks alateadlikuks külgetõmbeobjektiks. Teiselt poolt on võistlused mõnikord avaliku auhinnajagamise paik. Selle juures viibivad tohutud rahvahulgad: sagedasti vallanduvad kirred vähemagi mõõdutundeta ja pööraste rahasummade kaotamine kihlvedude vormis *on osa toimuvast*. Tõsi, see raharinglus toob kasu väiksele professionaalsete mängijate hulga, kuid sellegipoolest võib temas näha võistluse vallandatud kirgede reaalselt *laengut*, ja paljudele kihlveo sõlmijatele tekitab ta nende sissetulekuga võrreldes ebaproportsionaalselt suuri kaotusi; sageli ulatab kaotus sellise hulluseni, et mängijatel pole muud väljapääsu kui vangla või surm. Peale selle võib suurte võistlusmängudega vastavalt oludele seostuda muidki mittetootliku kulutuse vorme: need on elemendid, mille kisub kaasa suurema keeristuule hoog. Nii on hobuste võiduajamistega seotud kulutuste suurusel põhinevad sotsiaalse klassifikatsiooni protsessid (piisab, kui mainida *Jockey Club*'e) ja demonstratiivne uute luksusmoodide loomine. Peab muide märkima, et praeguste võiduajamiste kulutuskompleks on tühine, võrreldes nende ekstravagantsustega, mis Bütsantsis sidusid ratsavõistlusi muu avaliku tegevusega.

4. Kunstitööd tuleb kulutuse seisukohast jagada kahte suurde kategooriasse, millest esimese moodustavad arhitektuurne ehitus, muusika ja tants. See kategooria sisaldab *reaalseid* kulutusi. Siiski toovad skulptuur ja maal – rääkimata hoonete kasutamisest tseremoo-

niateks ja vaatamängudeks – arhitektuurigi sisse teise kategooria printsiibi, nimelt *sümboolse* kulutuse. Muusika ja tantsu võib omalt poolt hõlpsasti täita väliste tähendustega.

Kirjandus ja teater moodustavad teise kategooria. Oma ülemvormis kutsuvad nad esile ängistust ja õudu, kujutades sümboolselt traagilist kadu (langust või surma); alamvormis kutsuvad nad esile naeru, kujutades asju, mil on analoogne struktuur, kuid kust on välja arvatud mõned ahvatluselemendid. Terminit *luule*, mis käib kaoseisundi kõige vähem mandunud ja intellektualiseerunud väljendusvormide kohta, võib pidada kulutuse sünonüümiks: ta märgibki kõige täpsemal viisil kao kaudu loomist. Seega on tema tähendus lähedane *ohverdusele*. Tõsi, luule nime võib asjakohaselt kasutada vaid äärmiselt haruldase jäägi puhul sellest, mida ta tähistab igapäevaelus, ja ilma eelneva kärpeta võivad tekkida halvimal väärtimõistmised; kuid esimeses kiires ülevaates on võimatu rääkida lõputult varieeruvatest piiridest luule jääkelemendi ja tema lisamoodustiste vahel. Lihtsam on osutada, et nende väheste inimolendite jaoks, kes seda elementi valdavad, lakkab luuleline kulutus olemast vaid sümboolsete tagajärgedega: inimesel, kes kujutamiskatsiooni omaks võtab, hõlmab see niisiis teatava määrani terve ta elu. See määrab talle kõige petlikumad tegevuse vormid, viletsuse ja meelegeite, ning paneb ta jälitama ebapüüvaid varje, mis ei suuda anda midagi peale peapöörituse või raevu. Tihti leidub tal sõnu vaid omaenda hävingu väljendamiseks, sest ta peab valima saatuse vahel, mis teeb inimesest

ärapõlatu, kellegi, kes on ühiskonnast sama põhjalikult eraldatud kui väljaheidet nähtavast elust, ja enesesalgamise vahel, mille hinnaks on keskpärane tegevus, allutatud argistele pealiskaudsetele vajadustele.

3. Tootmine, vahetus ja mittootlik kulutus

Näitasime kulutuse kui sotsiaalse funktsiooni olemasolu. Vaadeldes nüüd selle funktsiooni suhteid tootmis- ja omandamissuhetega, mis on talle vastandlikud ja avalduvad vahetult kui *eesmärgi* suhted *kasulikkusega*. On tõsi, et kui tootmise ja omandamise vormid arengu käigus vahetuvad, toob see sisse muutuja, mille tundmine on ajalooliste protsesside mõistmiseks põhiline. Ometi on need vormid vaid kulutusele allutatud vahendid. Kui kohutav see ka poleks, ei ole kunagi ühiskonnale inimlik viletsus nii palju mõju avaldanud, et säilitamispüüed, mis tootmisele annab eesmärgi näo, oleks võimust saanud mittootliku kulutuse üle. Et säilitada sellist ülekaalu – kuna võimu tarvitavad valitsevad klassid, kes kulutavad –, jäeti viletsus mis tahes ühiskondlikust tegevusest välja: ja õnnetutel polnud võimuringi naasmiseks muud teed kui võimu omavate klasside revolutsiooniline hävitamine, see tähendab verine sotsiaalne kulutus, mida mitte miski ei piira.

Tootmise ja omandamise teisejärgulisust kulutuse suhtes näitavad kõige

selgemini primitiivsed majanduslikud institutsioonid, kus vahetust ikka alles võetakse kui loovutatud objektide toredat hävitamist: niisiis ilmneb ta *algupäraselt* kui kulutusprotsess, mille pinnal on välja arenenud omandamisprotsess. Klassikalises ökonomias kujutleti, et primitiivne vahetus toimus kaubavahtuse vormis: polnud tõesti mingit põhjust oletada, et vahetuse kui omandamisviisi algupäraks võis olla mitte omandamisvajadus, mida ta rahuldab tänapäeval, vaid vastupidi – hävituse ja kao vajadus. Traditsiooniline ettekujutus ökonomia algupärast purunes alles üsna hiljuti, isegi sedavõrd hiljuti, et suur osa majandusteadlasi ikka veel meelevaldselt kujutab kaubavahtust kaubanduse esiisana.

Vastandudes kunstlikule kaubavahtuse mõistele, identifitseeris Marcel Mauss vahetuse arhailise vormi *potlatch*'i nime all¹, mis on võetud Põhja-Ameerika indiaanlastelt, kellelt leiame ta kõige silmatorkavamalt tüübi. Indiaani *potlatch*'iga analoogseid institutsioone (või nende jälgi) on leitud üleüldiselt.²

Mandri loodeosas elavate tlingitite, haidade, tsimšianide ja kwakiutlite *potlatch*'i on hoolikalt uuritud alates 19. sajandi lõpust (kuid sellal ei võrreldud seda teiste maade arhailiste vahetusvormidega). Kõige vähem edasijõudnud neist ameerika rahvastest praktiseerivad *potlatch*'i isikute staatuse muutuse puhul – initsiatsioonid, pulmad, matused –, ja isegi kõige väljaarendatumas

1 *Potlatch*'i kohta vt ennekõike: M. Mauss, *Essai sur le don, forme archaïque de l'échange. Année sociologique*, 1925.

2 Eesti keeles vt Huizinga refereeringut Maussist: J. Huizinga, Mängiv inimene. Tlk Mati Sirkel. *Akadeemia* 1992, nr 5, lk 1123 jj. *Tlk*.

vormis ei või see kunagi olla lahus pidustusest, ükskõik, kas *potlatch* annab peole põhjuse või toimub ta peo puhul. Ta välistab igasuguse kauplemise ja seisneb tavaliselt märkimisväärsete rikkuste ärakinkimises, ilmse eesmärgiga rivaali alandada, talle väljakutset esitada ning teda *kohustada*. Kingi vahetusväärtus tuleneb tõsiasjast, et kingi saaja peab alanduse mahapesemiseks ja väljakutse vastuvõtmiseks täitma kohustuse, mille ta on endale võtnud alates kingi vastuvõtmise hetkest: tal tuleb pärastpoole vastata veelgi mõjuvama kingiga, see tähendab, tasuda protsendiga.

Kuid kink pole ainuke *potlatch*'i vorm; võistlejale on võimalik esitada väljakutse ka rikkuste vaatamängulise hävitamisega. Just tolle viimase vormi kaudu liitub *potlatch* religioosse ohverdusega, kuna teoreetiliselt annetakse hävitatu vastuvõtja müütilistele esivanematele. Veel üsna hiljuti võis juhtuda, et tlingiti pealik ilmus rivaali ette ja tappis siis tema nähes mõned oma orjad. Pärast antud tähtaja möödumist tasuta see veelgi suurema orjade hulga tapmisega. Kirde-Siberi tšuktšid, kel on *potlatch*'iga analoogseid institutsioone, tapavad märkimisväärse väärtusega veokoerte rakendirühmi, et lämmatada ja alandada teist gruppi. Loode-Ameerikas ulatavad hävitused tervete külade põletamiseni ja kanuulaevastike lõhkumiseni. On teatavad mündisarnaste märkidega vasekangid, millele mõnikord omistatakse fiktiivne väärtus, nii et nad moodustavad suure varanduse – neid lõhutakse või visatakse merre. Peole omane hullus seostub ühtviisi omandi hekatombidega ja kinkide kuh-

jamisega, mis peavad üllatama ja alandama.

Kõigis neis tagasitehtava *potlatch*'i toimingutes lisandub reeglipäraselt protsent kui kohustuslik liimäär, mis võimaldab väita, et vahetuse ajaloolises algupäras tuleb kaubavahetus asendada liiakasuvõtmisega. Peab tõesti tunnista, et rikkus mitmekordistub neis *potlatch*'i-tsilivilisatsioonides viisil, mis meenutab krediidi inflatsiooni pangatsivilisatsioonis: see tähendab, et võimatu oleks korraga realiseerida kõiki varandusi, mida annetajad kokku valdavad, sest vastuvõtjatel on lepingukohustused. See võrdlus aga puudutab juba *potlatch*'i teisejärgulisi omadusi.

Sellele institutsioonile annab tema silmapaistva väärtuse see, et ta teeb kaost positiivse omandi, millest tulenevad õilsus, au ja hierarhiline seisund. Kinki tuleb vaadelda kui kadu ja seega kui osalist hävitust: hävitusiha suunatakse osalt vastuvõtjale. Mitteteadlikes vormides, nagu neid kirjeldab psühhoanalüüs, sümboliseerib ta roojamist, mis omakorda on seotud surmaga vastavalt anaalse erootika ja sadismi fundamentaalsele seosele. Märkidega vasekangid, mis Loode-Ameerikas esindavad kinki kõige puhtamal kujul, kannavad endas ekskrementaalset sümbolismi, mis põhineb väga rikkalikul mütolooial. Melaneesias nimetab annetaja võistleva pealiku jalge ette asetatud suurepäraseid kingitusi oma väljaheideteks.

Tagajärjed omandamisvallas on vaid vastassuunalise protsessi tahtmatu tulemus – vähemalt seni, kuni toimingut juhtivad impulsid jäävad ürgseteks. "Ideaaliks," ütleb Mauss, "oleks anda

potlatch, mida tagasi ei anta." See ideaal realiseeritakse mõnede selliste hävitus-tega, millel kombestikust vastukaalu pole. Teiselt poolt on *potlatch*'i viljad teataval kombel juba ette haaratud uude *potlatch*'i, ja seega tuleb arhailine rikkusprintsip siin nähtavale täiesti selgelt, ilma hilisemais arengujärgkudes sugenevast ahnusest johtuvate pehmen-dusteta: rikkus esineb kui vara, sest ri-kas inimene omandab võimu, kuid ta on täielikult suunatud kaole, sest see võim on ennekõike hävitamisvõim. Just kao läbi on võimuga seotud kuulsus ja au.

Mänguna on *potlatch* säilitamisprintsiipi vastand: ta teeb lõpu varanduste püsivusele, nagu see kehtis tootemöko-noomias, kus omandus oli päritav. Liialdav vahetustegevus asendab pärita-vuse teatava rituaalse pokkeriga, mille pöörasest vormist saab omanduse alli-kas. Mängijad ei saa aga kunagi taandu-da, raha taskus: nad jäävad väljakutse armule. Seega pole varanduse funktsiooniks mingil juhul viia oma valdaja *puuduse eest varjule*. Vastupidi, ta jääb koos omanikuga *mõõdutundetü kaova-jaduse armule*, mis sotsiaalses grupis en-deemilisena püsib.

Tootmine ja luksuseta tarbimine kui rikkuse tekitajad tähendavad seega suh-telist kasu.

4. Rikaste klasside funktsio-naalne kulutus

Potlatch'i mõistet tuleks õieti kasutada vaid agonistlikku tüüpi kulutuste puhul, mis nõuavad vastukulutust, ehk täpsemini: nende vormide puhul, mis arhailistes ühiskondades ei erine *vahe-tusest*.

Oluline on teada, et algupärane vahe-tus allus *vahetult* inimlikule *eesmärgile*. Siiski on ilmne, et tootmisviiside edene-misega seotud areng algas alles staadiu-mis, kus see allutatus polnud enam vahetu. Tootmisfunktsiooni printsip ju nõuab, et tooted oleksid kaost lahus, vähemalt esialgselt.

Turumajanduses on vahetusprotses-sil omandamise tähendus. Varandused pole enam mängulual ja muutuvad suhteliselt püsivaks. Nad alluvad mitte-tootlikule kulutuse-režiimile veel vaid sedavõrd, kui võrd stabiilsus on tagatud ning seda ei ohusta enam märkimisvää-rsedki kaod. *Potlatch*'i elementaarsed komponendid hakkavad neis uutes tingimustes ilmne-ma vormidena, mis enam ei ole nii otseselt agonistlikud¹: kulutuse eesmärgiks on endiselt mingi staatuse saavutamine või säilitamine, kuid põhimõtteliselt ei taotle see kellegi teise staatuse kadu.

Pehmenemisest hoolimata jääb aga hooplev hävitus rikkusega universaal-selt seotuks kui ta lõppfunktsioon.

Sotsiaalne staatus on enam või vähem lähedalt seotud varanduse omamisega, kuid endiselt tingimusel, et osa varast ohverdataks mittetootlikeks sotsiaalse-teks kulutusteks nagu peod, mängud ja

1 S.o: rivaliteeti ja võitlust sisaldavad.

vaatemängud. Märkame, et metsikutes ühiskondades, kus inimene ekspluateerib inimest veel vähe, ei voola inimtegevuse saadused rikkaste kätte üksnes sellepärast, et need pakuvad protektsiooni või sotsiaalse juhtimise teeneid, vaid ka sellepärast, et nad peavad kinni maksma kollektiivsed kulutused vaatemängudele. Niinimetatud tsiviilühiskonnas on rikkuse funktsionaalsed *kohustused* kadunud alles suhteliselt hiljuti. Paganluse allakäik tõi kaasa ka mängude ja kulutuste allakäigu, mida rikkad roomlased olid kohustuslikult kinni maksnud: seepärast ongi võidud väita, et kristlus individualiseeris omandi, andes valdajale täieliku voli omandi saaduste üle ja tühistades selle sotsiaalse funktsiooni. Vähemalt tühistas ta selle kui kohustusliku, sest kommetega ettekirjutatud kulutuse asendas kristlus vaba armuanniga, mida rikkad võisid jagada vaestele või – ja ennekõike – väga märkimisväärsete annetustena kirikutele ja hiljem kloostritele: ning kirikud ja kloostrid võtsidki keskajal vaatemängufunktsiooni suuremalt osalt enda kanda.

Nüüdseks on mittetootliku kulutuse suured ja vabad sotsiaalsed vormid kadunud. Sellest ei pea siiski järeldama, nagu ei toimikski kulutuse-printsiip enam majandustegevuse piirina.

Teatav rikkuse evolutsioon, mille sümptomid viitavad haigusele ja ammendumisele, viib enesehäbini ja samas väiklase silmakirjatsemiseni. Kõik suuremeelne, orgiastiline ja mõõdutundetu on kadunud: rivaliteedimotiivid, mis jätkuvalt käivitavad individuaalset tegevust, arenevad hämaruses ja meenutavad rõhitsu. Kodanluse esindajad on

omandanud silmapaistmatu käitumise: rikkused pannakse nüüd välja koduseinte vahel, mis sobib igavusest laetud ja rõhuvate konventsioonidega. Pealegi on keskklass, ametnikud ja väikekaupmehed, jõudes vaid tühise või keskpärase varanduseni, hoopleva kulutuse lõplikult lamenanud; see on nüüd justkui osadeks jagatud ja kujutab endast vaid hulka edevaid ponnistusi, millega käib kaasas maotu vimm.

Kui mõned erandid välja arvata, on selline vigurdamine ometi saanud elu, töö ja kannatuse peamiseks põhjenduseks igapäevale, kel puudub julgus suunata oma hallitanud ühiskond revolutsioonilise hävituse teele. Seesama lumamamisiha hingestab indiviide nii kvaikiutli tootemisammaste kui moodsate pankade ümber, haarates nad pisiparaadide süsteemi, mis nad üksteise suhtes pimestab, otsekui viibiks nad liiga tugeva valguse käes. Pangast mõni samm eemal ootavad kalliskivid, kleidid ja autod vitriinides päeva, mil tõestada mõne jubeda töösturi ning tema vana, veel jubedama abikaasa kasvanud hiilgust. Aste allpool pakuvad kullatud lauakel-
lad, söögitoapuhvetid ja kunstlilled samasugust väljaütlemata teenust võrts-poodnikepaaridele. Inimolendi kadus inimolendi vastu vallandub samuti kui metslastel, samasuguse brutaalsusega: üksnes suuremeelsus ja õilsus on kadunud ning koos nendega vaatemänguline vastukulutus, mida rikkad õnnetuile pakkusid.

Rikkust omava klassina, kes koos rikkusega vastu võttis funktsionaalse kulutuse kohustuse, iseloomustab tänapäeva kodanlust põhimõtteline keeldumine, millega ta sellele kohustusele vas-

tab. Aristokraatiast eristuski ta sellega, et nõustus *kulutama* üksnes *enese jaoks*, enesesiseselt – see tähendab, oma kulusi teiste klasside eest võimalikult palju varjates. Algselt tuleneb see erivorm vajadusest kasvatada oma rikkust endast võimsama aadlike klassi varjus. Alandavate arusaamadega piiratud kulutusest olid vastavuses ratsionalistlikud vaated, mida kodanlus alates 17. sajandist arendas ning mille ainus mõte on kujutleda maailma rangelt *ökonomilisena*, sõna labases, kodanlikus tähenduses. Viha kulutuse vastu on kodanluse olemise alus ja õigustus: ühtlasi on see tema kohutava silmakirjalikkuse printsiip. Kodanlased esitasid feodaalühiskonna pillamisi kui põhilisimat ülekohtu, ja pärast võimuhaaramist uskusid nad, et võivad tänu oma varjamisharjumusele teostada sellist ülemvõimu, mis oleks vaestele klassidele vastuvõetav. Ja on tõesti tõsi, et rahvas ei suuda vihata kodanlasi samavõrd kui oma muistseid isandaid: nii on see just sellepärast, et ta on võimetu neid armastama, sest igatahes on kodanlusel võimatu varjata oma kitsit nägu, röövellikku, ilma õilsuseta ning nii kohutavalt tillukest, et kogu inimlik elu paistab teda vaadates mannetu.

Vastupidiselt kodanlastele peab rahvalik teadvus kulutusprintsiipi alal hoidma, nähes kodanlikus eksistentsis inimese häbi ja jubedat annullatsiooni.

5. Klassivõitlus

Püüeldes kulutuse osas steriilsuse poole, mis sobiks *arvestava* mõistusega, on kodanlik ühiskond saavutanud vaid

üleüldise kitsiduse. Kuivõrd inimesel on paratamatuid vajadusi, leitakse nüüd uus erutus, püüdes viia käibivad ratsionalistlikud arusaamad nende äärmiste järeldusteni. Traditsiooniliste kulutusviiside jägid hakkavad tähendama kõhetumist ja elav luksusmõll hävib senikuulmatu *klassivõitluse* vallandudes.

Klassivõitluse komponendid on kulutusprotsessis olemas juba arhailisest perioodist. *Potlatch*'i puhul jagab rikas laiali tooteid, millega teda on varustanud õnnetumad. Ta püüab küll tõusta kõrgemale rivaalist, kes on rikas nagu temagi, kuid taotletava ülenemise viimne aste peab teda ilmingimata veelgi kaugendama õnnetute olemisest. Kulutus on küll sotsiaalne funktsioon, kuid ta viib kohe agonistliku eraldumisaktiini, mis on silmanähtavalt asotsiaalne. Rikas tarvitab vaese hukatust, luues ta jaoks põlatuse ja armetuse kategooria, mis avab tee orjusele. On ilmne, et selle kategooria on tänapäeva maailm osaliselt üle võtnud muistsest luksuskulutuste maailmast, mille pärand on ebaselgel viisil edasi kandunud. Nüüd on see kategooria reserveeritud proletariaadile. Kodanlik ühiskond, mis end väidetavalt valitseb ratsionaalsete printsiipide järgi ning kaldub muide omaenda liikumise kaudu realiseerima inimeste teatavat ühtlustumist, ei aktsepteeri niisugust jaotust protestita, kuna see näib destrukttiivne inimesele enesele; kuid tema vastupanu ei jõua teoreetilisest eitusest kaugemale. Ta annab töölistele isandatega võrdsed õigused ja kuulutab *võrdsust* kõikjal, kirjutades selle sõna avalikult seintele: kuid isandad, käitudes nii, nagu oleksid nad ühiskonna

ehtsaim eneseväljendus, tahavad ometi rõhutada, et neil pole midagi pistmist nende poolt töölevõetud inimeste armetusega – ja näevad sellega tõsisemat vaeva kui millegi muuga. *Tööliste tegevuse eesmärk on toota selleks, et elada, kuid ettevõtjate tegevuse eesmärk on toota selleks, et saata tootvad töölised jubedasse langusesse*: sest ei saa kuidagi teineteisest lahutada ettevõtjale oma-seid rafineeritud kulutusviise, mis peavad ta tõstma inimlikust madalusest kõrgemale, ja seda madalust ennast, mille funktsiooniks too rafineeritus on.

Kui keegi nüüd vastandab sellele ühiskondliku kulutuse agonistlikule kontseptsioonile kõik need kodanluse pingutused, mis taotleavad tööliste saatusel parandamist, väljendab ta sellega vaid tänapäeva ülemklasside lõtvust, kel pole enam jõudu oma hävitustööd tunnistada. Kulutused, mida kapitalistid teevad tööliste toetamiseks ja neile ülesminekuredelil võimaluse andmiseks, näitavad vaid kurnatusest tekkinud jõuetust luksuse-protsessi lõpuni viia. Kui vaese mehe hukatus kord on teostunud, hakkab rikka nauding pikkamisi sisust tühjenema ja neutraliseeruma: ta asendub teatava apaatsel ükskõiksusega. Et säilitada sellistes tingimustes neutraalset seisundit, mille just apaatia muudabki suhteliselt meeldivaks – vaatamata häirivaile elementidele (sadism, kaastunne) –, võib osutada kasulikuks kompenseerida üks osa viletsust sünnitavast kulutusest uue kulutusega, mis peab esimese tagajärgi pehmendama. Ettevõtjate poliitikameel on käsikäes mõnede osaliste heaolurengutega mõnikord võimaldanud selle kompensatsiooniprotsessi tähele-

pandavat laiendamist. Nõnda on mõned anglosaksi maades – eriti Ameerika Ühendriikides – juhtunud, et esmane protsess viiakse läbi üksnes suhteliselt väikese rahvastikuosa arvel ning teataval määral võtab töölisklass ise sellest osa (eriti juhul, kui enne juba on olemas mingi üksmeelselt armetuks peetav klass, kes sellist asjakäiku hõlbustab – näiteks neegrid). Kuid sellised varuväljapääsud, mille osatähtsus muide on rangelt piiratud, ei muuda kuidagi inimeste põhilist jaotumist saksteks ja matsideks. Ühiskonnaelu jõhker mäng ei muutu oluliselt ühelgi tsiviliseeritud maal, kus rikaste solvav toredus hukutab ja degradeerib alamklassi inimloomust.

Tuleb lisada, et isandate tooruse pehmenemine – mis muide ei puuduta niivõrd hävitustööd ennast kui psühholoogilisi kalduvusi hävituseks – on kooskõlas selle muistsete kulutusprotsesside üldise kõhetumisega, mis moodustab ajastut iseloomustab.

Klassivõitlus seevastu muutub sotsiaalse kulutuse kõige grandioossemaks vormiks, juhul kui ta võetakse ette ja viiakse läbi – sedapuhku tööliste endi poolt – niisuguses ulatuses, mis juba isandate eksistentsi ähvardab.

6. Kristlus ja revolutsioon

Väljaspool mässu oli väljakutse saanud õnnetutel võimalik keelduda mis tahes moraalsest osalusest süsteemis, kus ühed inimesed rõhuvad teisi. Teatavates ajaloolistes tingimustes õnnestus neil – eriti siis, kui nad kasutasid sümboleid, mis olid veelgi rabavamad kui

reaalsus – madaldada kogu "inimloomus" niivõrd jubeda armetuseni, et rikkaste nauding, mille tekitab võrdlus teiste viletsusega, muutus äkki liiga teravaks ega olnud enam talutav pööritustundeta. Nii tekkis kõigist rituaalivormidest sõltumatult meeleheitlik väljakutsete vahetus eelkõige vaeste poolt – teatav *potlatch*, kus reaalne rämps ja alasti moraalne rüvedus asusid kohutavalt võimsana võistleva kõigega, mis maailmas oli rikkast, puhast või säravat: ning sellele kramplike tõmbluste moele avas erandliku väljapääsu religioosne meeleheide, mis ta jäägitult ära kasutas.

Kristluse tulekuga viiakse see erutuse ja ängistuse, piinade ja orgiate vaheldumine, mis moodustab usuelu, kokku hoopis traagilisema teemaga: religioon seguneb haige sotsiaalse struktuuriga ja hakkab end ise lõhestama kõige ilgema jõhkruks. Kristlaste võidulaul ülistab Jumalat selle eest, et ta on sekka lõõnud verises sotsiaalses sõjas, et ta on "heitnud võimsad alla nende vägevuse kõrgusest ja ülendanud õnnetuid". Nende müüdid seostavad sotsiaalset armetust, piinatu laibalikku langemist jumaliku hiilgusega. Nii omandabki see kultus täisfunktsiooni vastandada omavahel erisuunalisi jõude, mis seni olid jagatud rikkaste ja vaeste vahel, kusjuures ühed määrasid teised hävingule. Ta seob end tihedalt maise meeleheittega, olles ise vaid inimesi jagava piiritu viha epifenomen, kuid selline epifenomen, mis kaldub ise asendama kogu seda erisuunaliste protsesside ansamblit, mille ta kokku koondab. Vastavalt Kristuse sõnadele, kus ta ütleb, et tuli lahutama, mitte valitsema, ei püüagi religioon ära kaotada asju, mida teised peavad inim-

konna nuhtluseks: oma vahetus vormis – kuni ta liikumine jääb vabaks – püherdab ta, vastupidi, roojuses, mis on ta ekstaatiliste piinade jaoks vältimatu.

Kristluse tähendus seisneb klassikultuse pööraste tagajärgede edasiarendamises, agonistlikus vaimses orgias, mida praktiseeritakse tegeliku võitluse arvel.

Kuid milline ka poleks kristliku *alandumise* tähtsus inimeste tegevuses, on see siiski vaid episood ajaloolises võitluses, mida peavad matsid sakste vastu, ebapuhtad puhaste vastu. Justkui oleks enese talumatust lõhestatusest teadlik ühiskond hetkeks jäänud purujoobnuks, et seda sadistlikult nautida. Ent kõige raskemgi joove pole välja kurnanud inimliku viletsuse tulemusi: ekspluateeritavad klassid vastanduvad ülemklassidele varasemast suurema eredusega ja vihkamine ei leia mingit piiri.

(...)

7. Materiaalsete faktide allumatus

Inimelu – kui seda eristada juriidilisest eksistentsist ja mõista sellisena, nagu ta tegelikult aset leiab ühel isoleeritud keral maailmaruumis, nii päeval kui öösel, nii siin kui kaugemais paigus – seda inimelu ei saa kuidagi piirata nende suletud süsteemidega, mille talle määravad mõistlikud kontseptsioonid. Seda hooletuse, äravoolu ja äikesetormi tohutut tööd, mille inimelu moodustab, võiks ehk väljendada väites, et ta õieti algab alles nende süsteemide puudujäägist: igatahes omandab see korra ja tagavara määr, mille ta on omaks võtnud,

tähenduse alles hetkest, mil korrastatud ja tagavaraks hoitud jõud vabanevad ja lähevad kaotsi, teenides eesmärke, mis pole allutatavad ühelegi võimalikule arvepidamisele. Üksnes tänu sellele allumatusele – isegi kui see on õnnetu – pääseb inimlik isolatsioonist kesk materiaalsete asjade tingimusteta toredust.

Tegelikult on inimesed pidevalt ja üleüldiselt kulutusprotsessi hõlmatud, kas siis üksikult või rühmiti. Vormide varieerumine ei too kaasa mingit muutust selle protsessi põhilistes iseloomujoontes, mille printsiibiks on kadu. Nii kollektiive kui üksikisikuid hingestab teatav erutus, mille summa jääb kõigi vaheldumiste käigus tuntuvalt püsivale madalseisu piirile. Oma teravamas vormis võib *erutusseisundeid*, mis sarnanevad toksiliste seisunditega, defineerida kui illoogilisi ja vastupandamatuid impulsse heita endast ära materiaalsed või moraalsed hüved, mida võinuks kasutada ratsionaalselt (vastavalt arvebilansi printsiibile). Nõnda realiseeritud kadudega seostub – niihästi "*kaotsiläinud tüdruku*" kui sõjalise kulutuse puhul – mittetootlike väärtuste loomine, mille hulgas kõige absurdsem ja ühtlasi kõige ahnekstegevam on *kuulsus*. Täiendatuna *langusega* valitseb see kord oma õudustäratavais, kord jälle säravates vormides lakkamatult kogu sotsiaalset olemist. Ilma kuulsuseta on üldse võimatu midagi ette võtta, kusjuures ta on tingitud isikliku või sotsiaalse kao pimedast praktiseerimisest.

Nõnda haarabki tegutsemise tohutu kahjum inimese kavatsused – kaasa arvatud need, mis seostuvad majanduslike operatsioonidega – universaalse mateeria kvalifikatiivsesse mängu: õieti

ongi mateeria defineeritav üksnes *miteloogilise erinevuse* abil, mis maailma *ökonoomia* suhtes esindab sedasama, mida *kuritegu* esindab seaduse suhtes. Kuulsus, mis resümeerib või sümboliseerib vaba kulutuse objekti (ilma teda ammendamata) ning mis kunagi ei saa välistada kuritegu, pole ühtlasi kuidagi eristatav kvalifitseeringust – vähemalt kui me arvestame seda ainust kvalifitseeringut, mille väärtus on võrreldav *allutamatu kvalifitseeritava* mateeriaga, mis enam pole millegi muu tingimuseks.

Kui me teiselt poolt kujutleme huvi – see langeb ühte kuulsuse (või languse) tekitatud huviga –, mida inimkollektiiv vältimatult seostab ajalooliikumises pidevalt teostuva kvalitatiivse muutumisega; kui me viimaks ka kujutame ette, et seda liikumist on võimatu kätkeada või piiratud eesmärgi poole juhtida, siis saabki võimalikuks omistada kasulikku- sele ühegi reservatsioonita *suhteline* väärtus. Inimesed hoolitsevad enesealalhoiu eest ja väldivad kannatusi mitte sellepärast, et need funktsioonid iseenesest annaksid piisava tulemuse, vaid et küündida vaba kulutuse allutamatu funktsioonini.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Traktaadi "Kulutuse mõiste" (La notion de dépense) kirjutas Bataille 1932. aastal, ajal, mil tal olid ilmunud vaid mõned kirjanduslikud tekstid. Sürrealistide rühmast oli ta sellal juba lahkunud. Tänapäeval trükitakse see tekst tavaliselt raamatu "Neetud osa" (La part maudite, 1949) ettevalmistava peatükina.

Nagu pealkiri ütleb, püüab Bataille siin võimalikult ammendavalt määratleda kulutuse mõistet, mis hiljem saab tema mõtlemises keskseks. Piisavalt pikk käsitlus jaguneb seitsmeks alapeatükiks, millest kõige innovatiivsemad on teine ja kolmas: "Kao printsiip" ning "Tootmine, vahetus ja mittetootlik kulutus". Ülejäänud kujutab endast seal väljendatud printsiipide laiendust ja arendust.

"Kulutuse mõistet" kirjutades on Bataille'olnud kaks lähtepunkti: klassikaline poliitiline ökonomia ja antropoloog Marcel Maussi "Essee kingitusest", kus kirjeldatakse potlatch'i. Poliitilise ökonomiaga käib Bataille ümber kummutavalt: ta seab kahtluse alla kasulikkuse mõiste ja vastandab sellele kulutuse, mis juhib inimtegevust palju sügavamalt ja ulatuslikumalt. (Hiljem hakkas Bataille vastandina poliitilisele ökonomiale rääkima "üldisest ökonomiast", mis ei hõlma ainult ühe liigi üht piiratud tegevusvaldkonda, vaid käsitleb kogu elu planeedil tervikuna.) Kasulikkust ongi raske universaalselt defineerida, sest inimelu ise lõpeb inimese hävinguga ja on seega pikemas perspektiivis "kasutu". Ehk täpsemalt, kõik inimesse investeeritu kannab ökonomilisest seisukohast kahjumit. Ka "surematust", "üldine hüvang" jm sellised mõisted on vaid eufemismid selle suurima kahjumi maskeerimiseks – või täpsemalt, just see suurim kadu (inimese häving) annabki neile nende iseloomuliku sära. Surematust eeldab ja kätkeb surma; kui kedagi nimetatakse "elavaks klassikuks", antakse sellega ühtlasi mõista, et teataval sümbolisel tasandil on ta juba sur-

nud (signatuur on "surnud", kuigi lihalik inimene elab).

Antropoloogilise sügavuse annab Bataille' käsitlusele indiaani potlatch'i analüüs. Siit saab alguse ka Bataille' religioonikäsitlus, mille tuumaks on pühaduse loomine ohvriga (vt joonealust märkust tekstis; meil on Uku Masing viidanud, et sõna "püha" algselt tähendas midagi tõkestatut või puutumatu, mis näib osutavat ladina sacer'iga sarnasele algupärale). Ohver on "neetud osa" ja seepärast puutumatu; kuid olles rüve, on ta ühtlasi puhtamast puhtam, kuna kehastab puhast kulutust ja ülejäägi hävimise punkti. Nii ongi pühadus monstroosel kombel korraga puutumatu ja puhas. Ohverdus on toiming, mis loob religioosse ruumi ja annab telje kogu sellega liituvale rituaalide seeriale. Nõnda pole asi üksnes puhaste, algupärase religioonidega – ohverduse jäljed säilivad ka näiteks kristluses, mis on tervenisti rajatud Jumala ainusündinud poja ohvrikstoomise motiivile (ristilöödu kuju; armulaud kui "talle" liha söömine ja vere joomine). Bataille' arvates tulenebki kristluse suur jõud sellest, et tema põhjapanevaks toiminguks on parima ja suurepäraseima hävitamine, mis Jumal inimestele üldse võis anda – st piiritu kulutus, millele pole enam võimalik midagi võrreldavat vastu panna.

Kõigele sellele on "Kulutuse mõistes" siiski vaid viidatud (kuigi märgitakse ära, et ka kristlust võib tõlgendada kui teatavat potlatch'i). Rikkalikumad arendused leiame "Neetud osast", kus põhjalikumalt käsitletakse asteegi tsivilisatsiooni, islamimaailma ja Tiibeti lamaismi. Viimaseid kaht on vastandatud kui ülekaalukalt sõjalist ja ülekaalukalt

religioosset ühiskonnavormi. "Neetud osas" on Bataille ka sõnastanud oma üldise ökonomia seadused: looduse kolmeks luksuseks peab ta elusolendite söömist teiste olendite poolt, surma ja sugulist paljunemist. Energia kokkuhoiu mõttes oleks igati otstarbekam, kui need kolm printsiipi puuduksid. Kuna aga elu arengut tingivad kasvupiir ja vastastikune surve, on hoopis suuremaks probleemiks ülejääkide kulutamine. Nõnda on surm elu võimalikkuse tingimus – teatav looduse "leiutis", tänu millele saavad eksisteerida suured hulkraksed organismid. Lihtsamad ainuraksed organismid saavad läbi vähemaga ning on seetõttu bioloogilises mõttes surematud: organismi elutsüklil ei lõpe reeglipäraselt hävinguga, vaid jagunemise ehk pooldumisega.

Kõik need teemad vilksatavad läbi ka Bataille' muudest kirjutistest (vt nt "Emily Brontë", Vikerkaar 1995, nr 4, lk 65–73). Selles mõttes on "Kulutuse mõiste" ennekõike esmane visand, kuid hilisema mõistmiseks küllalt oluline visand. Bataille' uuestiavastamine algas nii Prantsusmaal kui mujal 1960. aastate lõpus, varsti pärast tema surma, kuid sai õige hoo 80ndatel, kui esile kerkis kogu kirju postmodernsuse-problemaatika. Praeguseks on tema lugemine ja tõlgendamine prantsuse kultuuri piiridest pöördumatult väljunud, tema kontseptsioonid on lülitunud rahvusvahelisse käibesse. Seejuures pole need aga kaotanud oma radikaalset, vastumõtlevalikku markeerimist. Bataille' mõttest ei saa kuidagi vormida rahustavat, tasakaalustatud üldistustesse hajuvat filosoofiat, millest saaks tuletada mingi riigiteooria, esteetika või ontoloogia.

Selleks on ta liiga tuikav, tulitav, torkiv. Teisest küljest on ta aga ikkagi iseseisev maailmakirjeldus, mis just postmodernsusesse olukorda eriti hästi sobib. Postmodernne inimene, keda lõhestavad ülilm konformsus ja pime vägivallaihalus, võib Bataille' analüüsides avastada võtteid ja mõisteid, millega esmakordselt formuleerida puuduvat. Ootamatult hakkab siit tuletuma moraal. Meediaühiskond hakkab paistma võrguna, mis on küll jubedalt koormatud nii reaalse kui sümboolse vägivallaga (sõjauudistest vägivallafilmideni), kuid kus ilmselt juba ringlevad ka lahenduste mudelid. Vägivalla neurootiline kuhjamine ja kordamine on hädavaljapäas ühiskonnas, mis puhast kulutust ei tunnista. Samas on suur osa popkultuurist (eriti muusikaga seotu) pidevalt tegevuses mitmesuguste rituaalide arendamise ja levitamiseks. Rituaalsete vormidega eksperimenteeritakse määral, mis kogu aeg kipub väljuma kontrollitavast moest (kogu scene ja X-generatsioon). Kõigest sellest ei osanud undki näha Bataille, keda "Kulutuse mõiste" kirjutamise ajal alles erutas "proletaarse revolutsiooni" ähmasevõitu kujutelm (tõlkides jätsin vastava lõigu 6. alapeatükist välja, kuna see nüüdses kontekstis mõjub üksnes kurioossena). Lühidalt: moodsa Lääne tsivilisatsiooni suhe puhta kulutusega on küll umbne ja silmakirjalik, kuid mitte ilma alternatiivide ta.

Kogu tausta arvestades võib seega öelda, et Bataille kuulub niihästi postmodernsuse kui ka modernsuse väljale. Modernismiajastuga seob teda reduktionismi substraat, ilma milleta kogu Bataille' teooriat mõistagi polekski ole-

mas (võimalus taandada keeruline alati lihtsamale ning teisendada sünteetiline analüütiliseks). Ometi võiks need kategooriad Bataille' puhul rahumeeli ka hüljata, kuna Bataille'l võrdset puudu-

sid nii modernistide progressiusk kui postmodernse meediamaailma kogemus.

Hasso Krull

JEVGENI GORNÕI

MIS ON SEMIOOTIKA?

Kui keegi kuuleb, et minu erialaks on semiootika ja et ma isegi loen sellist ainet ülikoolis, küsib ta harilikult kohe: "Ütle, mis asi on semiootika?" Ajapikku olen aru saanud, et see ongi tavalise inimese tavaline reaktsioon sõnale "semiootika". Keegi ei tea, mis semiootika on ja millega ta tegeleb. (Märkigem, et keegi ei küsi tavaliselt, millega tegeleb matemaatika või mida uurib bioloogia. Nende teaduste siht ja uurimisobjekt paistab olevat intuiitiivselt enesestmõistetav.)

Püüdes küsimusele vastata ja oma tegevuse mõtet selgitada, veendusin ma ikka ja jälle, et ülesanne pole sugugi kergete killast. (Üldiselt olengi otsesest vastusest lihtsalt hoidunud, öeldes, et semiootika on midagi filosoofia ja filoloogია vahepealset.) Ajapikku jõudsin arusaamiseni, et õieti ei tea ma ka ise, mis on semiootika. Hakkasin selle üsna üllatava tõdemuse kallal juurdlema ja püüan oma mõttetöö vilju nüüd teiega jagada.

Kolm definitsiooni

1

Ilmselt kõige levinum ja kanoonilisem semiootika definitsioon defineerib teda ainese kaudu: "Semiootika on teadus märkidest ja/või märgisüsteemidest". Ometi kerkib seda definitsiooni lähemalt uurides küsimus, kes tõmbab piiri märkide ja mittemärkide vahele. (Eeldagem esmalt, et 1) märgid on olemas ja 2) me teame, mis on märgid.)

Juba Augustinus pani tähele, kui raske on marke asjadest eristada. Esiteks saame me asjadest mõelda ja neist rääkida ainult märkide abil, see tähendab, asju märkidega asendades (sellest kujunes hiljem tänapäeva semiootika isa Charles S. Peirce'i "kinnismõte" – tema jaoks on kõik asjad "asjad iseeneses" ja märgid on inimliku mõtlemise ja maailma universaalsed vahendajad).

Teisest küljest võime üldiselt märgiks peetavat teatud juhtudel pidada lihtsalt asjaks (ja teda vastavalt kasutada). Näiteks võib piiblit lugedes ja tõlgendades

kohelda teda püha ja sümboolse eseme-
na, aga piiblit võib tarvitada ka tapmi-
seks, lüües temaga kellelegi vastu pead.
Vahel omistavad inimesed asjadele eri-
lise tähenduse, muutes märgiks selle,
mis teistele on täiesti tähenduseta. Võ-
tame näiteks eksootiliste religioonide
pooldajad või paranoikud.

Lühidalt öeldes: on suur hulk tingi-
musi, mis määravad ära, kus ja millal me
peame või ei pea mingit asja märgiks (ja
vastupidi). Tegelikult ei ole asjad ega
ühtlasi ka asjade-märkide suhe semioo-
tika jaoks mingi probleem (ehkki väide-
takse, et see on põhiprobleem). Et
semiootika mittemärgilise reaalsusega
ei tegele, ei saa ta ka vastata küsimusele,
kas väljaspool märke on veel midagi või
ei ole. Ehk semiootilises keeles öeldu-
na: ka mittemärki võib pidada märgiks,
ainult et negatiivses tähenduses.

Semiootika on seega kõige mõtesta-
mine märkide ja märgisüsteemidena.
Tema uurimisobjektiks on kõik, mis tä-
hendab, et tegelikult tal uurimisobjekt
puudub (vähemalt pole tal mingit eri-
omast objekti).

2

Teine definitsiooni liik on defineerimi-
ne meetodi kaudu: "Semiootika on ling-
vistiliste meetodite rakendamine loo-
mulikust keelest erinevate objektide uu-
rimiseks." Mida see tähendab? See tä-
hendab, et semiootika on vaatenurk,
mille kohaselt kõik asjad on üles ehita-
tud ja toimivad nagu keel. See "nagu"
ongi meetodi tuum. Kõike saab kirjel-
dada keelena (või keelt omavana), olgu
need siis sugulussuhted, kaardimängud,

žestid ja näoilmed, kokakunst, usuri-
tuaalid või putukate käitumine. Näeme,
et semiootika on keele-metafoori omis-
tamine kõigile (tavalisest, mittesemioo-
tilisest vaatepunktist) keelevälistele
nähtustele. Semiootilise lähenemise põ-
hialuseid on keeleteaduslike terminite
laiendamine. Nii et semiootika meetod
on kõige mõtestamine keele metafoori-
na, või teisiti öelduna – kõigi asjade
metafoorne kirjeldamine keelena.

Paljud teooriad väärtustavad keelt
inimmaailma peamise mõõtmena. Näi-
teks hermeneutika, mida üldiselt se-
miootikale vastandatakse, vaatleb keelt
(ehkki mitte nii ulatuslikus ja põhjalikus
mõttes nagu semiootika) kui "inimko-
gemuse universaalset vahendajat" (H.
G. Gadamer). Sümbolite erilise osa tun-
nistamine inimtegevuses on lähtealu-
seks paljudele psühholoogia, sotsio-
loogia, antropoloogia jne harudele.
Ometi ei pea keegi neid teadusi semioo-
tikaks, ja semiootika ise vastandab end
aktiivselt neile kõigile kui midagi täiesti
erilist. Mispärast?

Nagu ma juba märkisin, ei saa tavalis-
ed inimesed aru, millega semiootika
tegeleb. Isegi üliõpilastele paistab raa-
matutes esitatav semiootika täiesti sala-
pärane ja arusaamatu, otsast otsani täis
keerulisi termineid, skeeme ja vale-
meid. Praktilised põhjused semiootika
õppimiseks pole samuti kuigi selged ega
enesestmõistetavad.

Kui küsitakse, mis on semiootika,
võib muidugi alati vastata, et "ta tegeleb
märkide ja märgisüsteemidega". Ei usu
aga, et see vastus vastajat ennastki ra-
huldaks.

Seepärast pakuksin ma välja kolman-
da, subjektist lähtuva definitsiooni. Se-

miootika kui teadus on määratud semiootikute endi poolt. Mingi suvalisele teemale pühendatud kirjutise semiootilisest suunitlusest annab märku tavapärase semiootilise terminoloogia kasutamine ja viited teiste semiootikute töödele. Niisiis võiks subjektist lähtuv definitsioon olla selline: semiootika on see, mida nimetavad semiootikaks inimesed, kes nimetavad iseend semiootikuteks.

Semiootika filosoofilised juured

Ajalooliselt on semiootika loojaiks teadlased kitsast distsipliinide ringist, eelkõige loogika, matemaatika ja lingvistika vallast. Semiootika isade ühine maailmavaade oli positivism – pragmatismi, utilitarismi, biheiviorismi jne kujul.

Mis on positivismi peamised tunnused?

* metafüüsika eitamine (olulised on ainult vaadeldavad asjad);

* ontoloogia eitamine ja selle asendamine teadmiste teooria ja metodoloogiaga (ei saa teada lõplikku tõe, võib ainult asjade vaatlemise põhjal esitada tõenäolisi hüpoteese);

* enesestmõistetavuse eitamine ja rationalism (midagi ei saa võtta lihtsalt niisama, kõik peab leidma kinnituse loogilises arutelus);

* subjektiivsuse eitamine – too ainult häirib objektiivset teaduslikku tunnetust (absoluutne subjekti/objekti vastandus);

* tugev normiteadlikkus (ainult meeleline kogemus ja loogiline mõtlemine

on normaalne, kõik muu on kas teadmatus või hälve).

Oma essees "Küsimused, mis puudutavad teatavaid inimesele omistatavaid võimeid" kinnitab Ch. S. Peirce, et

1) me ei saa vaadelda iseennast; kõik teadmised välisilmast tekivad oletustest ja arutelust;

2) intuitsiooni pole olemas, kõik meie teadmised lähtuvad varasemaist teadmistest;

3) me ei saa mõtelda ilma märkide-ta.

Sellele kindlale alusele rajab ta kogu oma märgiteooria. Ta väidab, et inimesel ei ole ega saagi olla vahetut ligipääsu tegelikkusele. Märgid on eelkõige inim-mõtlemise ja maailma universaalsed vahendajad. Et märgid ei ole isiklikud, vaid sootsiumile ühised, siis on ühiskond see, kes annab neile tähenduse. Seega ei ole Peirce'i filosoofias transsendentaalne mitte intuitsioon (isegi mitte Descartes'i mõttes), vaid ühiskond, ja tõe kriteeriumiks on sotsiaalne kokkulepe. Ja et tõe on tinglik, pole Teadlase või Filosoofi ülesanne mitte püüda teada saada, mis reaalsus tegelikult on (sest selline teadmine pole võimalik), vaid selgitada levinud veendumusi sellest.

See loogiliste positivistide poolt taasavastatud idee, leides kinnitust Saussure'i veendumuses märkide suvalisusest, Marxi arusaamas petlikust teadvusest ja Freudi alateadvuse-mõistes, sai aluseks nii strukturalimile kui semiootikale. Ta on tänapäevani kõigutamata jäänud. Isegi poststrukturealism ja dekonstruktsioon ei söanda neis vanades tões kahelda.

Küllap oli positivism 19. sajandi teaduse arengule väga kasulik ja edasiviiv. Aga ajad muutuvad ja ühes nendega teadus. "Paradigma vahetumise" käigus, kui viidata füüsikule ja filosoofile Fritiof Caprale (eessõnas kogumikule "Metaphores of Consciousness", 2. tr, 1981), leiti, et mehhaanilis-positivistlik maailmavaade on "ülimalt piiratud ja vajab tõsist läbivaatust". Uue paradigma põhijooned on:

* subjekti/objekti ja vaimu/mateeria opositsioonide transtsendentsus, teadvusenergia tunnistamine kõiksuse põhijoonetena;

* maailma tajumine orgaanilise ja teraviklikuna, kõigi mõistuslike reaalsuse vaatlemise viiside piiratud tunnistamine, intuitsiooni kui tunnetusvahendi tunnustamine;

* müstilise ja üleloomuliku kogemuse seaduspäraseks tunnistamine.

Semiootika ühes teadusliku objektiivsuse ideaaliga paistab oma (tihti põhjendamata) eeldustes jäävat globaalsest vaatepunktist eilse teaduse raamidesse. Erandeid on siin vähe: märkigem näiteks hilise Juri Lotmani huvi ettearvamatus ja spontaansuse vastu, mida võib vaadelda kui katset tuua semiootilise mõtlemise valda (olgu loodusteaduslikult koheldud) teadvuse faktor.

Semiootika kui meeleseisund

Semiootika põhimõisted on kummalselt sarnased matemaatika omadele nagu punkt, hulk, number. Ka märki ei saa pidada algmõisteks, sest ta ei ole jagamatu. Ta on liitmõiste, mis koosneb

vähemalt "nimest" ja "tähistatavast" ning nendevahelisest "suhtest". Sellegipoolest algab semiootikakursus alati seletusega, et märk on selle teaduse algobjekt.

Juri Šreider soovitas ühes teoses 1970ndail semiootika (küll samuti defineerimatu) algmõistena "märgilist situatsiooni". Mis see on? Kui semiootika objektiks on mis tahes, siis tuleb kõigepealt küsida, millistel tingimustel me vaatleme midagi märgina, see tähendab semiootiliselt. Situatsioon, milles keegi vaatleb midagi märgina, ongi märgiline situatsioon. Selge, et see situatsioon tekib siis, kui midagi nähakse duaalsena. Nii ei kirjeldata mitte "millegi" omadusi, vaid pigem vaatleva "kellegi" meeleseisundit.

Siit lähtub, et semiootika pole muud kui teatud meeleseisundi objektifikatsioon, või eneseväljendus. See on dualistlik mõtlemine, või kahesuste ehitatud mõtlemine. Kui me tunnistame, et tõelisus on iseolev, see tähendab, ta lihtsalt on iseenesena ja iseeneses, st sealpool duaalsust, siis on semiootika eneseõigustus ja -kinnitus, mille on loonud pime, reaalsusest eraldatud mõistus, kes ei suuda reaalsust vahetult tajuda, nagu see on, see tähendab mõistus teadmatuses.

Semiootika saab "binaarseid opositsioone" ontologiseerides tegelda ainult illusoorse või näivalt tegelikuga, fenomenidega. Ta kas eitab või ei näe sügavat, lõplikku reaalsust, reaalsust, nagu see tegelikult on. Semiootiline mõtlemine, mis valitseb juba ligi kuus sajandit lääne kultuuri ja peab end vaat et universaalseks "mõistmise vahendiks", peab kõige tähtsamaks seda, mis ei ole tegelikult tõeline.

Mitte juhuslikult ei ole tänapäeva semiootika lemmikteemadeks ideoloogia ja veenmise probleemid. Nii ideoloogia kui veenmine on semiootikaga olemuslikult sarnased – nad on võimalikud üksnes teadmatuse-seisundis. Veenda või juhtida saab ainult neid, kes ei tea, mis ja milline reaalsus on. Ma arvan, et selliste isikutega nagu näiteks Buddha või Kristus polnud üldse võimalik manipuleerida. Samuti pole juhuslik, et Barthes'i ja Derrida "semioklastilised" (st keele varjatud võimuhete purustamist taotlevad) teooriad viisid lõpuks tugevate ja agressiivsete ideoloogiate tekkeni. See oli vältimatu, kuna semiootika ise on ideoloogia, mis surub oma õnnetutele järgijatele peale kitsast ja piiratud maailmavaadet.

Ja viimane küsimus. Miks on semiootika nii pikaealine ja ligitõmbav? Üks põhjus on minu arvates see, et ta muu-

dab elu ennustatavamaks ja seega muu-
gavamaks. Ta toimib nagu mõjus psüühiline kaitse – kaitse reaalsuse vastu. Alasti reaalsus on liiga käsitamatu, liiga ohtlik meie piiratud egole ja armsale kinnisideele. Temaga on palju lihtsam tegemist teha, kui me esmalt taandame ta märkidele.

Inglise keelest tõlkinud Joonas Kiik

JEVGENI GORNÕI sündis 1964 Novosibirskis, õppis 1981–85 Novosibirski ülikoolis, seejärel Tartu ülikoolis vene filoloogiat. Pärast TÜ lõpetamist 1991 õpetanud samas vene ja inglise keelt, mütoloogiat jm, 1994–95 lugenud ingliskeelseid loengukursusi veenmise semiootikast ning interpretatsioonist ja mõistmisest kui kultuurifemenist. Praegu on vabakutseline ajakirjanik.

TIIT HENNOSTE

V

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

17. loeng

Kodueesti modernism I: hoojooks 60ndatel

Järgmistes loengutes keskendumine eelkõige modernismi 3. tulemisele eesti kirjandusse 1960/70. aastate vahetusel ning tema edasisele saatusele. Siiski tuleks veel kord lühidalt vaadelda ka Eesti kirjandussituatsiooni muutumisi enne modernismihüpet. Toetuda saab seejuures hulga kirjutajate töödele (M. Kalda, P. Lias, T. Liiv, K. Muru, M. Mäger, E. Nirk, S. Nagelmaa, Ü. Tonts, R. Veidemann, mitmed kirjanikud, kes omaenese töödest on kirjutanud jne).

Sula ehk kuldsed kuuekümnendad

Kodueesti kirjandussituatsiooni saab minu arvates jagada laias laastus 5 perioodi, mille üleminekuajad ei kattu kümnendipiiridega, vaid paiknevad pigem kümnendite keskel:

- 1) kuni 1950. aastate keskpaigani;
- 2) 50ndate keskelt kuni 60ndate teise pooleni;
- 3) modernismihüpe 60/70ndate vahetusel;
- 4) 70ndad kuni umbes 80ndate keskpaigani;
- 5) vana süsteemi lagunemine 80ndate teisest poolest alates.

40ndate lõpuks sai kodueesti kirjanduses valitsevaks stalinistlik kirjanduskontseptsioon. See aeg ei andnud eesti kirjandusse midagi märkimisväärset. Otse vastupidi, paralleelselt stalinismi õitsehetkega tabas suuremat osa uue süsteemiga kaasaläinud kirjanikke terav loominguiline kriis (Smuul, Vaarandi, Raud, Parve). Meile on tähtis, et see aeg kinnistas kirjandussituatsiooni hindamiskriteeriumiks vastanduse (*sotsialistlik*)*realism/mitterealism*, mis määras oluliselt suhtumised ja võitlused ka läbi 1960. aastate.

Uut perioodi kirjanduses nimetatakse tavaliselt vene kultuurist laenatud mõistega "sula". Selle algus paigutatakse umbes aastatesse 1956-58, lõpp on aga ebamäärane. Paistab, et põhiliselt tähistab seda Tšehhoslovakkia okupeerimine 1968, aga võib-olla ka juba 60ndate algus, "kassetipölvkonna" tulek. Teine mõiste, mida vist hoopis sagedamini on kasutatud, on "kuldsed kuuekümnendad", kuigi selle algus seotakse tavaliselt alles "kassetipölvkonna" tulekuajaga. Lõpp langeb taas kokku 1968. aastaga. Mõlemad terminid märgivad ühiskonnamuutusi ja tähistavad eelkõige ideoloogilise paine nõrgenemist ning avatuse suurenemist nõukogude ühiskon-

nas. Oluline on mõlema mõiste tagant kumav optimismi-tunne. Nende aura on selgelt positiivne, neist ettepoole jääb stalinism ja tahapoole stagnatsioon ja kruvide kinnikeeramine, st selgesti negatiivsed perioodid.

Ühiskonnas algas 1968. aastast tõepoolest reaktsiooni pealetung ja stagnatsioon. Optimism vaibus, diktatuur tugevnes taas, inimesed tõmbusid ühiskondlikust elust kõrvale, keskendusid oma siseilmale, eraelule jne.

Kultuur liikus aga erinevalt. Kirjanduses ja mitmel muul klassikalisel kultuurialal (teater, muusika, maalikunst) algas Eestis just 60ndate teisel poolel modernismihüpe, mis kestis pea 70ndate keskpaigani.

Seega: esiteks, kultuur ei järginud ühiskonna sumbumissuunda, vaid liikus edasi omaenese teed mööda. Ja teiseks, tavaliselt väljatoodavate perioodide, "kuuekümnendate" ja "seitsmekümnendate" vahele paigutub minu arvates iseseisva perioodina järjekordne hüpe modernismi poole.

Kirjanduse muutumine 50ndate keskpaigast 60ndate keskpaigani

Autor

* Autorite hulk kasvas tohutult ja just 60ndatel tulnud autorid määrasid edasise eesti kirjanduse näo. Need inimesed võib jagada laias laastus kahte põlvkonda ja see jagunemine on tähtis. Vanem põlv oli kasvanud enne sõda ja pidanud tegema okupatsiooni ja sõja ajal kiireid ning otsustavaid ideoloogilisi valikuid. Nooremad olid kasvanud nõukogude

ühiskonnas ja nende lapsepõlve oli tugevasti mõjutanud stalinism oma optimistliku kurjusega. Nemad tulid põhiliselt seisukohaga, et selles ühiskonnas tuleb elada ja olla edukas selle ühiskonna mallide järgi, kuid neisse kriitiliselt suhtudes.

* Uus oli kirjanike ideoloogiline jagamine riigi poolt, mis pidanuks määrama paljusi avaldamisvõimalused ja ka potentsiaalsed lugejad. Kuid see jagunemine ei saanud eesti kirjanduses kuigi oluliseks. Väga väike oli nii avalike vastuhakkajate kui ka avalike võimutoetajate hulk. Suurem osa kirjanikest jäi neutraalseks sooks, kes hoidus avalikest ideoloogilistest seisukohavõttudest nii palju kui võimalik.

* Oluliseks kujunes taas kirjaniku kui automaatselt võimule vastanduja roll (võim *contra* vaim). See ühendas paljud erinevad nõukogude võimu vastustanud mõtteviisid ja lubas nõukogude korra tingimustes autoril vaikida oma positiivsest programmist. Nii me ei teagi kuigivõrd paljude kirjanike tegelikest positiivsetest poliitilistest vaadetest nõukogude ajal. (Lisaks loob vaikimine lugejas sügavamõttelisuse illusiooni. Alles perestroika ajal selgub, et paljudel kirjanikel polegi midagi öelda ja mitmete kirjanike vaated pole vähimalgi määral sobitatavad 20. sajandi lõpu Euroopa demokraatiasse.)

Kui kõnelda konkreetsetest kirjanikest, siis suurema osa oluliste 60ndate juurdetulistajate (Kaplinski, Luik, P.-E. Rummo, Kross, Traat, Unt jt) muutumises kordub üks ja sama skeem:

* Liikumine optimismilt ja maailmaparandamise soovilt pessimismile, resig-

natsiooni ja ahistustunde poole. Pööre on toimunud juba 60ndate keskpaigaks.

* Esialgne lihtsate lõplike tõdede poetiseerimine, loomulikkuse ihalus, toetumine "lihtsale heale", usk maailma harmoonilisusse jms asendub keerukama, ambivalentse maailmaga, milles on keskseks vastuolud, dissonantsid, määramatus, ebakindlus ja traagika ning mida pole enam võimalik lihtsalt ja üheselt seletada.

* Ühtekuuluvustunne kogu maailmaga, kosmosega, maailma lahtioleku tunne kaovad, muututakse enam enese- ja isamaakeskseks. Oluline on aga, et ei vastandata ennast individualistina oma rahvusele, küll aga vaikimisi nõukogude ühiskonnale. Paljuski jäädakse just elitaarseks ja ideoloogiväliseks niipalju kui võimalik.

* Vaikne eemaleliikumine marksistlikust filosoofiast ja ühiskonnapildist. Tähtsamaks saavad aegamisi eksistentiaalsus, zen-budism, Jung ja Freud. Iga autor loob oma variandi ja kombinatsiooni neist algelementidest.

Seega liigutakse suuresti Euroopa klassikalise modernismi kahtleva mõtteviisi ja lähteallikate poole. Kuid oluline on ka eurotsentrismi lagunemine, eemaldumine Euroopast Ida filosoofiate poole, mis tol ajal Ameerika kontrakultuuri ja ka mõnede eesti mõjuisikute (Masing) kaudu levisid (Kaplinski, Valton, P.-E. Rummo, Luik). Samuti on tähtis rahvuslikkuse säilimine või tugevnemine ajapikku.

Uued olulised liikmed ja rollid kirjandussituatsioonis

Tähtis muutus nõukogudeaegses kirjandussituatsioonis oli situatsiooni uute oluliste liikmete ja rollide väljakujunemine. Nendeks olid riiklikud institutsioonid, olulisimatena tsensuur, toimetaja ja kriitik, laiemalt riik kui institutsioon oma asutuste, ideoloogide ja ametnike kaudu.

Laias laastus võiks eristada esteetilist tsensuuri ja temaatilis-ideoloogilist tsensuuri. Käis võitlus teatud kirjandusvõtete ja teatud teemade/mõtteviiside läbisurumiseks. See võitlus kestis läbi 60ndate ja selle tulemuseks oli esteetilise tsensuuri mahasurumine. 70ndatel oli esteetiline tsensuur eesti kirjanduses juba väga nõrk. Ideoloogiline tsensuur tegi läbi erineva arengu, nõrgenedes suulaaja alguses ja tugevnedes 60ndate teisest poolest taas, hüppeliselt peale 1968. aastat.

Tsensuur ja tema muutumised on oluline kirjandusteksti muutumise kaasmõjur. Esteetilise tsensuuri nõrgenemine aitas võimaldada modernismihüpet, ideoloogilise tsensuuri tugevnemine aga aitas tekitada paljuräägitud vihjete- ja alltekstidesüsteemi, mis kujunes põhiliselt välja 70. aastatel.

Oluliselt muutus kriitiku roll: temast sai stalinismi ajal ka autorist kõrgemal seisev kuju. "Sula" ajal kriitiku positsioon madaldus, kuid jäi siiski oluliselt teistsuguseks kui demokraatlikus ühiskonnas: lisaks muule (vahel ka enne seda) sai temast vahendaja riiklike institutsioonide ja autori vahel. Kriitiku ülesanne oli varjata ja õigustada, vaiki-

da vihjetest ja õigustada "kahtlasi" mõtteid kabinettidele.

See oli varasemale, Euroopa romantismist alguse saanud kirjandussituatsioonile võõras. Seal oli üliselgelt keskseks kujuks autor, looja, kunstnik. Kriitikut käsitletakse selles mudelis senimaani kui parasiiti või tõlgendatakse läbikukkunud autorina – uurides tema psühholoogiat eelkõige kadeduse terminites. (Alles postmodernism oma laenudeideoloogiaga väärtustab taas tekstide tegemise teiste tekstide põhjal ning niiviisi ka seda tüüpi tekste tegeva inimese, sh kriitiku. Sellest aspektist oli nõukogude kirjandussituatsioon oma-moodi totalitaarne postmodernism.)

Toimetaja kui ametiposti rollid olid mitmesugused. Osalt oli selleks tõesti klassikaline toimetamine, eesmärgiks aidata autoril välja tuua seda, mida ta öelda oli tahtnud, kuid alati mitte kõige paremini suutnud; osalt aga olid toimetajal ka tsensori ja kriitiku rollid.

Uute osaliste ja rollide mõjul muutus ka autori roll. Ühelt poolt tekib autori enesetsensuur, toimetaja ja tsensor saavad varjatud kaasautoriteks. Teiselt poolt toovad uued rollid kaasa autori soovi neid üle mängida vihjetesüsteemi ja keerukamate tekstide abil.

Lugeja

Keelatud kirjanduse nimekirjad ja raamatute hävitamine nii nõukogude kui ka natsionaalsotsialistliku võimu poolt panid aluse uuele suhtele raamatuga kui millegagi, mis võis olla ka keelatud asi ja millest võis lugeda teksti, mis sisaldas midagi sellist, mida teised ei tohtinud

teada. Siit: raamat kui saladus ja tekst kui saladus, mis tuleb dešifreerida. See uus suhe raamatuga süveneb eriti ideoloogilise tsensuuri taastugevnedes alates 60. aastate lõpust.

Lugeja õpib lugema teksti, arvestades tsensori olemasolu. Ta hakkab väga oluliseks pidama vaikust, vaikimist, võimatust, mitte võimalusi. See on ideoloogiline vaikus, mida tõlgendatakse ideoloogilisel taustal ja toetudes muude kultuurisituatsioonide tekstidele (nt poliitilisele olukorrale jne). Selle arengu äärmuseks on olukord, kus lugeja hakkab ise looma ideoloogilisi vihjeid ka seal, kus neid autoril polegi.

Kokkuvõttes, hakkab tekkima see kummaline suhe lugeja, autori ja osa kriitikute vahel, mida olen nimetanud ühise saladuse tundeks: teksti loetakse nagu ühist salakirja. Kuid selline suhetevõrk kujuneb minu arvates lõplikult välja siiski alles 70ndatel, reaktsiooni-ajal 60ndad demonstreerivad veel võitlust vaba eneseväljenduse nimel.

Tekst

Luule muutumised

Luule muutumine algab 50ndate lõpust. Ja selle keskne märksõna on sidemetate taastamine 30ndatega, arbutate uussümbolistliku luuletraditsiooni taastamine (algatajatena Kaalep, Kross, Niit, hiljem P.-E. Rummo jt). Seda seika on pidevalt rõhutatud ja selle vastu pole mõtet vaielda. Olulisim on sealjuures minu meelest just arbutajaliku kultuurikeskse maailmapildi taastamine, mille keskseteks märksõnadeks olid püha/kõrge luule ja luule pühadus ning

vormimärgiks sõnakatedraalid, olgu siis baroksed või klassitsistlikud. Arbujad kujunesid iidoliks, eetilise vastupanu sümboliks nii luules kui elus. Ja arbujalik luulemall määrati sellega eesti luule peateeks.

Sellel taustal aga kipub ununema, et "sulaaja" uus luule sisaldas ka "sotsiaalsed" suunda nagu enne sõdagi (Paul Rummo poemid kui Sütiste 30ndate traditsiooni jätk, Uno Lahe satiir, lisaks Beekman, Siig, Rimmel, Hainsalu jt). Kuigi "sotsiaalne" suund ei rõhutanud oma traditsioonitaastavat tausta, oli paralleel sõjaeelse sotsiaalse luulega siiski tugev. (Muidugi, ka arbujalik suund oli tegelikult tugevalt sotsiaalne maailmaparanduslik luule.)

Mida veel esile tuua?

* Luule liikus taas klassikalise ideaali poole: temaatilisest luulest autori siseilma peegeldajaks.

* Luule oli väga optimistlik ja romantiline, 60ndate alguses tõuseb eraldi esile intellektuaalsus.

* Luule muutus filosoofiliseks ja hakkas vaatlema inimest globaalses kontekstis.

* Olulised on eetilised seisukohavõtted.

* Tulid huumor ja satiir (väikekodanluse, bürokraatia, isikukultuse vastu).

* Esialgu on palju sõnu, retoorikat, hiljem muutub käsitlus luule olemusest: retoorilise luule asemele tuleb luule kui maailma mõistmise viis, milles kujund pole kaunistis, vaid luuletuse organiseerimise viis, varjatu nähtavaks tegija. Selle arengu lõpptulemuseks on assotsiatiivne luule, kus tekst pole enam valmisprodukt, vaid hetke peegeldus luuleteekonnalt (P.-E.Rummo).

* Osa luulest muutub järjest keerukamaks. See ei tähenda veel poliitilise vihjekoodi väljakujunemist, vaid lihtsalt teksti keerukamaks muutumist. See toob kaasa uue suhte lugejaga, kes ei mõista enam seda luulet kuigivõrd, kuna see tugevalt lahkneb "vanast heast luulest".

* Tuleb vabavärss, mille taga on tahe välja murda konventsionaalsusest, liikuda vahetu vormi poole.

* Sama sihti teenib ortograafia kadumine luulest, mis peab nüüd peegeldama assotsiatsioonide teistmoodi seost kui tavaline lause.

Tollaste suundumuste olulised autorid ja illustreerimisnäited on Jaan Kross ja Paul-Eerik Rummo (vt nt nende luule käsitlusi Mart Mägralt ja Toomas Liivilt "Eesti kirjanduse ajaloo" 5. raamatu II osas).

Kui palju on selles luulemuutuses modernismi? See on oma põhiolemuselt siiski klassikaline uussümbolistlik luule koos mõnede modernismi normaalparadigma lisanditega. Olulisimad modernismijoontest (aga ka pea ainsad) on ilmselt assotsiatiivsus tekstide ehitusvõttena, vabavärss ja ortograafia-reeglite eiramine. Lisaks on linna, kosmose ja uue tehnika ülistust (Siig).

Agas autorites pole modernismirevolutsiooni taotlusi, pole soovi muuta eesti luule senist paradigmat. Üldine ideaal on nimelt jätkuvus, sidemed, traditsiooni taastamine ja hoidmine. (On küll mõjukas eksperimentaator Alliksaar oma eluga sõnakõlade maailmas, kuid tema mõju ei jõua paljudeni ja tema asju vormiliselt järele teha pole võimalik. Pealegi: ka Alliksaar ei kaota kunagi oma arbujalikku mõtteviisi.)

Sellise luule tippaeg oli ehk 1965–67. Ja selle luule tippkogud on Rummo "Lumevalgus...lumepimedus" ning Kaplinski "Tolmust ja värvidest". (Niisiis, ma ei käsitle neid kogusid kui modernismihüpet, vaid kui eelneva perioodi tippu ja lõppu.) Sealt edasi on kõneldud luuleinflatsioonist, mis märgib samaaegse luule epigoonlikku vohamist. Olulisem aga on see, et samal ajal tuleb ka murre modernismi suunas. Seda märgivad Rummo "Saatja aadress" ja Ehini "Uks legendikul" ning "Närvitruki" Üdi, Isotamm ja Liiv.

Proosa muutumised

50ndate alguses ja keskel on oluline publitsistika ja paksud realistlikud sotsiaalkriitilised panoraamromaanid (Hint, Sirge). 50ndate lõpus tulid ja tõusid oluliseks uued proosakirjanikud (keskne nimi Kuusberg, aga ka nt Promet, Gross) ja nendega koos muutub ka romaan. Tähtis on, et kirjutajate keskse rühma moodustavad need, kel endil oli noorena tulnud kiiresti valida eri ideoloogiate vahel.

Olulised märksõnad:

* Domineerivad sotsiaaleetilised isiku- ja probleemromaanid.

* Inimese sisemine maailmavaateline konflikt, "kahe mina" probleem.

* Maailm ja inimesed on sotsiaalselt ja ajalooliselt tugevasti determineeritud.

* Sisu tugev primaat ja esseistlikkus, tegelemine sõja- ja kaasaegse ühiskonna aktuaalsete probleemidega (publitsistlikkus) ning lihtne ja kaine keel. Seega ka eesti kirjandus teeb läbi sõjajärgse

Euroopa eneseanalüüsi kirjanduse kaudu. Seoses stalinismiga aga jõuab see eneseanalüüsi-aeg kodueesti kirjanduses kätte kümnekond aastat hiljem kui mujal Euroopas (vt 13. loeng, Vikerraar 1995, nr 2). Muidugi on ka ideoloogilised dominandid ja pakutavad lahendused erinevad, kuid suundumused ise üsnagi sarnased.

* Isiksuse vastutus oma tegude eest (vrd Stalini-aegne mütologiseeriv ja jumalikustav suhe juhiga ning ühiskonnaga, juhi vastutus).

* Sisedraamade lahtimängimine nõuab tähelepanu tegelaste tunnetele, mõtetele. Romaan loobub laiast süžeearendusest ja sündmuste ajalis-põhjuslikust järjestamisest. See toob kaasa jahe da analüütilisuse, ka ajaplaanide vaheldumise, tihendamised, tagasivaated ja pisut ka sisemonoloogi/sisedialoogi.

Veidi hiljem debüteerib uus suur rühm proosakirjanikke. Nende seas on vanemaid inimesi (Illus, Kaugver, Peggel, Kiik jt) ja on tugev noorterühm, 30ndate teise poole ja sõjaaja lapsed (Unt, Vetemaa, Valton, Traat, Tuulikud, Kallas).

Valdav osa neist jätkab eesti realistliku jutukirjanduse traditsiooni ning laiendab proosa võimalusi eeskätt teemaatilisel ja võimalike uute ideoloogiliste lähenemisnurkade abil. Osa nooremast põlvest aga toob 60ndate lõpuks modernismi taas eesti proosasse. Pööret tähistavad Undi "Mõrv hotellis" ja sellele järgnevad tekstid, Valtoni "Kaheksa jaapanlannat" ja ta järgmised novellid.

60ndate teises pooles vanad tegijad praktiliselt lõpetavad (Smuul, Hint, Sirge), Kuusberg jt sõjapõlvkonna autorid

vaikivad pikalt. Noored tõusevad kesksiks ja koos sellega tuleb periood, mil tegelikult valitseb eesti proosat lühimaan, novell, laiemalt lühiproosa. See aeg saab ümber 70ndate alguses.

Mis siis muutub nende, eelkõige noore põlvkonna tulekuga?

* Üldinimlikud probleemid saavad kesksiks.

* Tuleb varasemast erinev ja teise ideoloogiaga tehtud pilt ühiskonnast (Kiige "Tondiõmaja" 1967/70).

* Eetiline maksimalism ja eetikakesksus, eetilise arengu mahajäämus intellektuaalsest, süü ja vastutuse ning reetmise probleemid saavad uutmoodi oluliseks (Vetemaa "Monument" 1965, "Pillimees" 1967).

* Objektiivse ja subjektiivse vastuolu, kokkupõrked ideaali ja tegelikkuse vahel, soovitu ja oleva vahel.

* Tõuseb juhuse ja elu ebakindluse osa maailma määrajana (hetk, mis otustab, on tihti märkamatu); determineerituse, üheste seletuste osa väheneb järjest (Unt, Vetemaa).

* Väärtustatakse noorus kui omaette kiht, tema maailmanägemine, maailmavalu. Oluliseks saavad vastuolud noore inimese unistuste ja maailma determineerituse vahel, oma koha otsimise probleemid ning põlvkondade konfliktid, ka erootika (Unt, Kallas, Traat).

* 60ndate muu maailma probleemid saavad meilegi tähtsaks, taustaks uus marksistlik/vasakpoolne mõte maailmas (Marcuse, Fromm jt), massikommunikatsiooniplahvatus, kosmosevallutus ning vabaarmastus, sõjavastastus jms kontrakultuurist alguse saanud probleemid.

* Elumõtte otsimine, eksistentsiaalne problemaatika, võõrandumine.

* Vormilt on oluline, et romaan lüheneb järjest (kümne aastaga telliskivist 60leheküljeliseks).

* Kirjeldus samahästi kui kaob, tege- laste eneseanalüüs ja refleksioon saab põhiliseks. See toob kaasa sisemonoloo- gi osa kasvu, kuid mitte teadvuse voolu.

* Kaob jumala vaatepunktist kirja- pandud tekst, tuleb mina-keskne või vahelduvate vaatepunktidega tekst. Lihtsalt seletatav, selge ja loogiline de- termineeritud maailm ja optimism lagu- nevad. Tuleb inimene kui mõistatus, lihtne maailm muutub keerukaks ja am- bivalentseks ning kirjandus muutub ühes sellega.

Mida modernistlikku jõuab proosa- kirjandusse enne modernismihüpet?

* Liikumine välisilmast inimese siseil- ma poole, autorid hakkavad tegelema inimese siseeluga, süvapsühholoogia- ga, alateadvusega, sellega seondub sise- monoloo- gi levik.

* Aeglaselt kaob usk, et aus ja ande- kaski kirjanik suudab peegeldada tõe selle maailma kohta. Kaob üldse usk lihtsasse tõesse, tuleb subjektiivne mi- na-jutustus. Kuid ei kao veel teksti ja maailma seosed. Kirjandus ei hakka veel kuigivõrd peegeldama iseennast.

* Tekstis võivad küll toimuda ajaliselt seotud osade ümberpaigutused, kuid see pole veel omaenese seaduste järgi elav maailm, pole veel *fiction*.

Vahetõlkevõtteks

50ndate lõpust alates imbuvad klassikalise modernismi normaalparadigma mitmed põhilised tekstiehitusvõtted tahhilju eesti kirjandusse (assotsiatiivsus, vabavärss ja kirjavahemärkide kadu luules, sisemonoloog, mina-jutustus, tekstide tihenemine proosas). Samal ajal liiguvad autorid ka ise modernistlikuma maailmapildi poole (pessimismi ja ambivalentse pidev süvenemine, mittemarksistlike mõttemallide loomulikuks muutumine).

Ilmseteks mõjuriteks on siin nii varasema eesti kirjanduse kogemuse ülevõtt (nt Suitsu vabavärss jms) kui ka hulga maailmakirjanduse moodsa klassika tõlgete ja väliseesti modernismi mõju. Kirjandusvälistest mõjuritest on oluline paljude samasuunaliste jõudude võimaldamine maailmas ja Nõukogude Liidus: vasakpoolne võitlus ja sotsialismi muutumine vabamaks ning siis jälle

jäigemaks süsteemiks, Stalini optimismi pärand kassetipõlvkonna mälus, TTR ja üldine optimism ning selle kustumine maailmas, uued lained maailmakultuuris, kontrakultuur ja selle mõjud, nooruse kui iseväärtuse teke, populaarkultuuri hüpe. Aga ilmselt ka näiteks suurlinnahõngu tekkimine Tallinnas koos modernsete uuslinnajagude ja mitmerahvuselise elanikkonnaga.

Oluline on, et need muutused ei tule järsku pöördena, vaid imbuvad sisse aeglaselt. Seega pole muutumised 1968. aasta järelmõju, vaid üldisem suund, mis hakkab esile tulema juba 60ndate esimesel poolel ja mida nõukogude ühiskonna muutumine 1968. aastast võimendab ja toetab.

Sealjuures ei astu autorid veel üle modernismi piiri. See on modernismivõtetega pikitud realism ja uussümbolism.

VAATENURK

PAUL-EERIK RUMMO **Raamat nimega "Swinburne"**

HASSO KRULL. SWINBURNE. Bio-
graafiline sari kahes osas. Kirjastus
XXX, 1995. 44 lk.

Raamat teatavasti on ainult üks sõna-
kunsti kinnistamise ja edastamise viise,
tehno- ja psühholoogiliselt tingitud na-
gu iga asi inimeste maailmas. Sõnakunsti
viljad võivad olemas olla ja ajas ning
ruumis levida ka mitmel muul viisil (ja
ongi seda teinud) – suust suhu, papüü-
ruserullidel, ajalehtedes, ettekantuna
teatri- või kontserdilaval, arvutivõrgus-
tikus jne. Raamat omalt poolt pole sa-
muti laulatatud sõnakunsti külge: nn
ilukirjandust sisaldavate/vahendavate
raamatute hulk kõigi olemasolevate sel-
leliigiliste esemete hulgas ei ole määrav,
ei nimetuste ega eksemplaride arvu
poolest (ma ei kasuta siin sõna "trü-
kiarv", sest kõik raamatud pole trükitud
ja üldmõistena kuulub raamat vähemalt
niisama palju pakendamise/kõitmise
kui tekstipaljunduse valda).

Lisaks on raamat (nagu jällegi iga asi,
sest kõigele on omane omas identsuses
laboratoorse puhtuseni kippuda) kord
vähem, kord rohkem kaldunud emant-
sipeeruma, raputades endalt maha kõik
orjastavad tarbefunktsioonid, et mani-
festeerida iseennast, Raamatut Suure
Algustähga (ma ei mõtle siin Piiblit).
Teame bibliofiiliat, teame kääbus- ja
hiigelraamatuid, iseäralikes köidetes
või iseäraliku kujuga või iseäralikest

materjalidest "lehtedega" esemeid, mis
ei tarvitse ega taha edastada mingit
muud sõnumit kui seda, et nende ole-
masolu võimalikkus on teostunud. Ja
ehk ka seda, et nad on Ilusad, Imelikud
või Imelised.

Niisiis pole kirjandus/sõnakunst ja
raamat kaugeltki kattuvad mõisted.
Kumbki saab edukalt läbi ilma teiseta.
Kui nad võtavad ette omavahelise koos-
töölepe sõlmimise, on kirjandusele
vist küll kõige kasulikum nõuda raama-
tult võimalikult suurt neutraalsust (mu-
gavat käepärast formaati, head valget
paberit ja selget kontrastset kirja jms).
Kui lähtekohaks on kirjanduslik tekst,
mis tahab ennast võimalikult väheste
kadudega edastada, peaks raamat end
tõrkumata tööriistaks, abivahendiks
taandama: igasugune lisa-atraktiivsus,
teksti tõlgendamine või täiendamine il-
lustratsioonide kaudu jms võib küll olla
efektne, aga igatahes ähmastab ja kit-
sendab see kirjanduslikku sõnumit.

Iseasi, kui eesmärgiks ongi olnud to-
taalne raamat, mille vaim peab materia-
liseeruma kõigi tema komponentide
koostoimes. Konkreetne luuletus, kus
teksti paigutusel ja šriftil on sama suur
semantiline koormus kui tähemärkidel
ja sõnadel eraldi võetuna; hiina või ja-
apani pilt, kus tähendusrikas tekst sulan-
dub visuaalsesse tervikusse, mistahes
laulud (tekst+viis+laulmine), rääkima-
ta filmidest ja teatrietendustest – kõik
need on niisuguse raamatu sugulasteks,
kui nimetada vaid ilmsemaid.

Põhimõtteliselt võiks olla ükskõik, kas niisugune teos on ühemehetöö või sünnib kollektiivse pingutuse viljana. Kogemuse järgi paistab siiski, et ka teisel juhul on parem, kui on keegi, kelle ainuline maitse, arusaam ja tahtmine kontrollivad kogu loomisprotsessi ja selle lõpptulemust. Muidu tekivad need paljunähtud viletsad filmid võrratu muusikaga ja muud taolist, kaasnähuks hindajate sügavamõttelised arutlused, kas asi kokkuvõttes poleks mitte tulnud parem, kui ka muusika oleks osatud viletsam teha. Ideaalne oleks muidugi, kui üks ja seesama autor teostakski kogu terviku – siis võiks heal juhul minna nii, et polegi põhjust rääkida komponentidest ja nende kombineerimisest. Kuigi harva, tuleb seda meie ajalgi ette.

Ka Hasso Krulli nime all ilmunud "Swinburne" paistab olevat sammuks totaalse raamatu suunas – järgmiseks ja pikemaks, võrreldes Krulli ühe varasema raamatuga, kus luuletuste erinevaid värvinguid rõhutas erivärviline paber. Kõiki tehiohusid teadmata on raske hinnata, kui täpne signaal on see, et kaanel ja tiitellehel seisab autorinimena vaid Krulli oma. Tekst on kahtlemata temalt, ja alapealkirigi ("biograafiline sari kahes osas") näib viitavat sellele, et dominandiks tuleks pidada teksti (ehkki miks mitte ka pilte ja muud visuaalset, mingi sari ei tarvitse ju koosneda üht liiki esemetest). Piltide (Peeter Laurits) ja üldkujunduse (Jüri Kass), kaasa arvatud paberi valik (enam-vähem valget rassi inimese ihutoonis, vrdl tekst lk xxxix ja xli) osa on terviktähenduse kujunemisel igatahes kõvasti suurem kui mõnel tavalisel (ka ilusti ja korralikult väljaantud) luuleraamatul.

"Swinburn'i" tekst on raamatu teistest osistest rahutum, voogavam, läbikasvanum, orgaanilisem. Rangel ja üksluiselt korduva formaadi ja paigutusega pildiribadel on fragmentide piirid selged ja teravad, tunda on geomeetriliselt korrapärastavat kätt, kuigi motiivistik on niisama taimne, anatoomiline ja erootiline nagu tekstilgi ning vägisi tekitatud korrapära mõjub mitte kui kord kõrgemas või sügavamas mõttes, vaid kui üks eriline kaose vorm. Ihuvärvi paber, toonitades ühtse taustana teksti ja pildi erinevust, liidab nad samas ihuläheduse, privaatse, intiimse eksistentsi pinnal kokku. Silma hakkab veel, et teksti dokumentaalne, teatmine ("Soovituskirj") ja kunstiline osa (kõik muu) kasutab üht ja sedasama šrifti, nagu jookseb järjest ka paginatsioon (see algab eessõnalisel "Soovituskirjal" rooma numbreis nagu akadeemilisel monograafial kunagi – mida see raamat ju omal moel teeksleb – aga jätkub samal viisil ka "põhiosas"). Nõnda on paari tehnilise žestiga markeeritud teksti ühtsus – ja jällegi mitte ainult teksti, sest kuigi pildi- ja tühjad lehed on traditsioonilisel kombel jäetud nähtavalt nummerdamata ja seega justkui mängust välja, näeme seal, kus tekstivool uuesti maa alt esile ilmub, et arvjada pole mälus vahepeal katkenud ja iga krunt raamatu koguteritooriumist on arvel. Ühtsetel alustel.

Kuidas see lugu siis ikkagi käinud on, painab uudishimu. Kas on kõik osised ette allutatud ühele algsele tervik-ideele või on viimane kujunenud osiste rööbitise ja põimuva arenemise käigus? Tundub siiski, et alguses on olnud sõna ja et teksti pole pildi ja muu mõjutusel käigupealt muudetud. Muidugi on see vaid

mulje, tunne, mitte teadmine. Kui nii, siis sellepöolest on see raamat tõesti Krulli oma: temalt on algtõuge, seejuures selline, mis saaks suure jao oma sõnumist pärrale viidud ka teiste abita, samas kui teised – just seesama paber, just seesama šrift (aga mingite teiste luuletuste või juhuslike tähekombinatsioonide kandjana), just needsamad pil-diribad – jääksid omapäi hõredaks (kuigi arvan, et lükkaksid mõtte liikuma laias laastus samasse suunda kui prae-gu). Mis järgnes algtõukele? Kas Laurits ja Kass on teinud tekstist lähtudes, mis neile pähe tuli – või täitnud mingeid Krulli juhiseid – või on lõpule jõutud üheskoos järjest aru pidades? Esimesel ja kolmandal juhul oleks loogiline näha kaanel kolme autorinime. Jutt ei ole niipalju autoriõigusest või Õiglustest (eks nad ise klaari), kui et vastuvõtjana tahaks alati saada adekvaatseid signaale: autori suhe oma teosesse on samuti üks teose osa, eriti kui räägime totaal-sest teosest, kuhupoole "Swinburne" on liikumas. Terve visuaalse lahenduse tähenduslikkus ühelt poolt ja selle tegijate tõmbumine tagatuppa ja pisemasse šrif-ti teiselt poolt on kaks teadet, mis pör-kavad omavahel kokku ja tekitavad ebamäärast müra – vaevalt küll kavat-suslikku.

Kuid iseendast on raamat sümpaatne, võibolla pisut-pisut ülepingutatud, aga seegi mõjub kuidagi eheda ja loomupä-rasena. Sain kinnitust oma vanale mõt-tele, et kultuur ei ole looduse vastand, vaid selle jätk – kuidas muidu võiks rafineeritud estetism orgaaniliselt välja kukkuda? Hea oli leida ka nii ilus värss nagu "lihtne ja kodukootud *art for art's sake*" (lk x, s.o mitte üks, vaid kümme).

Ma tean Charles Algernon Swinburne'ist ausalt öelda võrdlemisi vähe, kuid vähemasti seda raamatut sõrmitsedes, silmitsedes, lugedes ja vaadates (lõhna-, kuulmis- ja maitsmismeelele seekord veel midagi ei pakuta) tekib mingi sele-tamatu tundmus, et kõiges oma meeletus elu- ja luulekunstis tundis ta end koduselt nagu laps kamina ees kootud kampsunis, ja et kõik on tõepöolest liht-ne.

TÕNU ÕNNEPALU

Sõnade õnn ehk Kes on kelle süles

Ükskord kirjutas Hando Runnel kuskil artikli "Karl Muru käekõrval läbi igavi-ku väravate". See pealkiri jäi meelde, kas ka õigesti, ei tea. Nüüd võiks keegi kirjutada artikli "Hasso Krulli käekõr-val läbi olematuse väravate". Kusjuures see, keda seal artiklis peetaks silmas talutatavana, käekõrval viidavana, oleks nüüd luule, mitte luuletaja, nagu toona.

Ei, lugeja ärgu kokkugu, ma ei mõt-legi rääkida kirjanduse lõpust! Sõna "lõpp" ise viiks siin eksiteele. "Lõpp" on midagi sellist, millega katsutakse kroo-nida ühte peast võetud algust. Jutud "lõpust" on meie demokraatliku täna-päeva halvasti varjatud nostalgia regaa-lide järele.

Korraks mõtlesin, et "lõpu" võiks asendada "lõppemisega". Aga see oleks teistmoodi vale: jutlustaks taas pide-vust, sest paradoksaalselt või mitte, aga "lõppemine" kannab endas just ja ainult pidevuse ideed (miski muudkui lõpeb,

aga ära ei lõpe). Ja sellega me astuksime ajas sammu tagasi, langeksime tagasi pidevusekummardamise ephohhi – aega, kui luuletaja püha kohus oli võidelda komade vastu. "Surm komale!" – kas see siis polnud luule eelmine, nüüdseks oma aktuaalsuse kaotanud lipukiri?

Pandagu tähele, et Hasso Krull ei pane komasid mitte ainult sinna, kuhu nad õigekirjareeglite järgi käivad, vaid tihti peale ka sinna, kuhu nad ei käi. Nt: "Suurepärane, lõige, kõrbe, hämaruses". Rõhutan, et ta ei tee seda süstemaatiliselt. Kui ta teeks seda süstemaatiliselt, siis teeniks ta taas Pidevust. Kui ta oleks süstemaatiliselt ebapidev, siis ta oleks ju pidev? Aga mõnikord ta jätab koma ka ära. Nt: "Mina mäGINE mämmutus".

Ta ei demonstreeri meile jõu ja ilu numbreid, mida nii väga armastas modernistlik luule – ei lõhu keelt nagu laadavõitleja, kes murrab raudkange. Sest esiteks ta teab, et raudkangide murdmist on kõik juba näinud. Ja teiseks ta teab, et need raudkangid polnudki rauast. Ja kolmandaks, ta teab, et isegi kui nad olid rauast ja kui jõumees nad murdiski, siis kasvasid nad jõumehe selja taga kohe jälle kokku.

Midagi ta seal keele kallal siiski toimetab. Mis see on?

Kas ta õpib rääkima?

Aga "õpib rääkima" sisaldaks endas "rääkimise" olemasolu ideaalkujul, isegi kui see ideaalkuju oleks erinev üldtunnustatud või ka üldse senituntud ideaalkujudest. Aga seep' see ongi, et rääkimise olemasolu väljaspool rääkimist ennast on "Swinburne'is" kaunikesti välistatud: äärmisel juhul võib see olla kaja, mis eksleb komadest ja punktidest

seinte vahel, peegelpilt, mida read imetlevad oma lõpu tühjuselt.

Iga selline rääkiv ühik "Swinburne'is" – mis ta siis ka poleks: kas üksik sõna, (käibe)väljend, fraas, tsitaat (mis võib olla mitu lauset pikk) vms – on küll teadlik teiste ühikute olemasolust, aga pole iial kindel, mis seos tal nende ühikutega on; mis seos on nendel ühikutel omavahel; mis seos on tal iseendaga; mis seos on igäihel neist iseendaga jne. Kusjuures ta ei ole ka sugugi valmis kinnitama, et mingit seost pole. Seos on, see on silmaga näha, aga seos on iga kord isesugune.

Võib öelda: Hasso Krull harjutab rääkimist, teades küll seda, et rääkida ta tahab, aga teadmata seda, mis see rääkimine on või võiks olla.

Karl Muru, Hando Runneli ja Igavikuvärvate ajajärgust pärineb ka üks selline pealkiri: "Kõne voolab voolavas maailmas". See oli moodsa soome luule antoloogia. Need kaks pealkirja kokku (artikli alguses toodu + äsjatsiteeritu) iseloomustavad küllalt täpselt tollase luule paleust. Kõigepealt simuleerida pidevust, varjata (keele, maailma) katkendlikkust, luua endale üks tervik (see tervik võidi saavutada ka süstemaatilise lõhkumise teel), üks kenakene vool, ja seejärel lasta sellel tervikul ja voolul ennast läbi "igaviku värvate" kiigutada.

Hiljuti ilmus Vikerkaares kimp nüüdse Soome uut luulet, osaliselt ka Hasso Krulli tõlkes. Kui sellest luulest tehtaks antoloogia ja otsitaks sellele pealkirja, mis teeniks ajaloolise järjepidevuse huve, siis võiks sobida "Kõne katkeb katkevas maailmas". Muide, ei, see oleks liiga eshatoloogiline, pigem "Kõne katkleb katklevas maailmas" (vrd hüüp-

pama/hüplema). Loodetavasti ei hakataks küll uut veini vanadesse lähkritesse valama ja leitaks mõni järjepidevusele vilistav, aga võib-olla hoopis järjepidevuse üle imestav pealkiri.

Ka "Swinburne" imestab tegelikult igal hetkel oma järjepidevuse üle. Sõnad, laused, tsitaadid jms, mis seal kõik kuulatavad oma kaja ja imetlevad oma peegeldust, ei kannatagi nii väga oma üksijäetuse pärast. Nende õnn pole ka täpselt seesama, mis oli Narkissose õnn, ja nad ei uputa ennast seda jahtides. Nende õnn on selles, et nad ei tea, mis nad on, sest kaja on kogu aeg erinev, peegelpilt kogu aeg muutub – selles mõttes on nad noored nagu vastsündinud. Ja teiselt poolt nad teavad sellest, mis nad on, tohutu palju – sest kõik nad on igivanad.

Olematuse värv, kuhupoole Hasso Krull talutab (eesti) keelt ja selle raugaeas sülelast (eesti) luulet, pole hoopiski nii kitsas ja lootusetu, kui oli see igavikuvärv, mille poole Karl Muru talutas kord Hando Runnelit.

MART VELSKER **Redutseeritud**

SASS SUUMAN. TARGEMAT EI OLE. Elmatar, Tartu, 1995. 94 lk.

Kriitika on endale teadmiseks võtnud, et eesti luules esinevad kolm Suumanit: noor – suurejoonelistesse kujunditesse kiindunud, lüüriline ja ajajärgu paatosesse sobiv; 1970. aastate Suuman – lüroepiline, rütmiline ja riimiline; ning lõpuks praegune – "antiluule" autor, üldistuste eest põiklev "minimalistlik" nal-

jamees. Mis me ikka selle teadmisega riidleme, hea, kui alljärgnev suudab neid kolme iseloomustust natukene omavahel tasandada ja mõnd määratlust kaheldavamaks rääkida.

Märgakem siis, et Suumani luulet aastakümneid läbistanud jooned on olemas ka raamatu "Targemat ei ole" vundamendis. Metafoor ja poeetiline võrdlus ei jäänud kopitama kuuekümnendate veerele, vaid on tagataskus ka nüüd. Nende väljakäimisega ollakse küll ettevaatlikum, kuid kui seda tehakse, siis suure hooga. Ümberütelse laad võib kogunisti saada peaõigustuseks teksti kirjapanemisele (nt "Komandering", "Noorkuu"). Samasugune ökonoomne mäng täispangale käib ka helija korduskujunditega. Kauniskirjanduse kaunistav suhe keelde taandub kujundi seesuguse iseseisvumisega.

Vähemalt kolmandikus luuletustest on alles jutustav Suuman. Varasemaga võrreldes koonerdab ta sõnadega, kasvatab detaili tähenduslikkust, teritab puanti, kuid räägib ikkagi lugusid. Püsisus temaatikas ja eluhoiakus on veel ilmsemad: ikka erootika, kunst, luule ja müstilised juhtumised ning inimkeskne, sõbralikult irvitav vaade kõigele sellele.

Põhjusi, miks Suumanile mõned aastad tagasi "antiluuletaja" silt külge kruviti, on mitmeid. Senise ontliku traditsiooni taustal osutusid tekstid ootamatult lühikesteks, naljakateks, tõsielulisteks ja kõnekeelseteks, suuremad seosed tekkisid selliste perifeersetega nähtustega nagu epigramm, aforism, anekdoot, konkreetne luule. Eesti värsiloomingus oli olnud heaks tooniks vihjata üldisele üksiku taga ning dekoreerida tekst spetsiifiliselt "poeetilise"

stiiliga. Kui nüüd tehti veidi teisiti, siis pidi see tähelepanu äratama. Hoiak "elu ongi luule" on käsitlejaile andnud alust Suumani ja Kaplinski muutumiste võrdluseks. Suumani puhul ei tee siiski paha üks täpsustus: mitte iga asi ega iga lugu ei pea meid köitma, vaid ikka ennekõike huvitav asi ja hea (salapärane, ootamatu, koomiline) lugu, mida jutustatakse tundlike esitusõhkudega. Suuman selekteerib, vormib, loob. Seda loomist aastal 1995 luulevastaseks nimetada on juba omajagu mõttetu. Eriti veel siis, kui suuremalt osalt lehekülgedelt annab kimpu kõita kenakese hulga tunnuseid, mis traditsioonilise formalistlikugi vaatleja jaoks luulest luule peaksid tegema. Ja Suumanist Suumani.

Äsjased ülestähendused võiks nüüd sujuvalt liita autori manifesteeringutega luuletamise lihtsusest ja kontseptsiooni-vabadusest. Arvustaja jääb siiski ustavaks "kuid" ja "aga" stiilile. Siinkohal Juri Lotmani abiga, kes ühes oma töös ("Kultuurisemiootika", lk 50–64) on näidanud, kuidas kunstiline proosa on keerulisem kui luule. Tegemist on tüüpilise struktuuralse lähenemisviisiga, mille jaoks on võrdselt tähenduslikud nii tunnuse olemasolu kui selle puudumine. Nii saame vaadelda ka Suumani luule näilist lihtsustumist kui miinus-tunnuste lisandumist, seega keerulise-maks muutumist. Riimi puudumine lisandub varasemale riimi olemasolule, sõnaökonoomsus vahepealsele sõnaohtrusele jne. Pole põhjust kahelda, et autori redutseeriv suhtumine on teadlik. Kirjandusloos veidigi orienteeruv luulelugeja (aga palju neid teistsuguseid tänapäeval ikka on) ei loe mitte ainult

värsse, vaid ka millegi sihilikku puuduolekut.

Suuman ise itsitaks pihku, kui selle teadlikkuse tõttu sarnastada ta kontseptualistide ja modernistidega, keda ta oma luuletustes aeg-ajalt tõgab. Annaks sõnu sedamoodi seada küll, kuid kui ei taheta, pole vaja ka. Sest kontseptsioon, mis tekstide tegemisel antud juhul taustaks on, sisaldab endas just kontseptsiooni eemaldamist ja teksti iseseisvumist. *KONTSEPTUALIST / Pildi sisse ei usu / Mitte üks põrm*. Sass usub ja lool sellega lõpp.

Viide Suumani teadlikkusele jäi ennist katvate näideteta. Neid oleks aga vaja kas või seetõttu, et siit omakorda võivad välja kasvada sõnad "rafineeritus", "subtiilsus" jne, mis näivad olevat vastuolus autori maameheliku ja sõltumatu ideoloogiaga. Suumani sihipärasus, nagu vihjatud, seisneb valdavalt eemaldavas tegevuses. Ühelt poolt võidab tema kahe viimase kogu lõovus rangete valikulisuse läbi – vanu tekste põimitakse uutega, aga ka uutest ei pääse raamatusse kaugeltki mitte kõik, mis käsi paberile pannud. Teisalt tegeleb ta kogus "Targemat ei ole" mitmeid kordi just millegi samasugusega, mida meile ilmutab Mati Undi "Tere, kollane kass!". Jah, ka Suuman kirjutab üle ja ümber oma varasemaid süžeesid. Undi puhul võime muu hulgas registreerida jõukatsumist omaenda (poliitilise) ilma-vaatega, Suumanil tuleks see arvesse ehk ainult luuletuses "Vaiksel metsaväljal", aga siingi on olulisem hoopis muu. Lood jutustatakse uuesti teistsugusel viisil, kahandatakse põhjalikult dekoratiivset võttestikku, kõneldavast jäetakse alles minimaalselt oluline, et tekst oleks

jälgitav, üksiku sõna funktsionaalsus omakorda kasvab. See ei tähenda veel, et teade struktureeruks vastavaks argisuhtluses edasiantava malliga. Tekst on tavakõne jaoks liialt "auguline" ja samal ajal on temas ühtteiste üleliia poeetilis. Näiteks võib võtta luuletuse "Kuused olid suhkrupääd". Sama juhtumi koolipõlvest on Suuman kirja pannud riimilistes nelikutes pealkirja all "Tundmatu" (kogus "Maa paistel"). Praegune tekst on endisest poole lühem, belletristikast hakkab signaliseerima nüüd ennekõike ellips, mida toetavad värsiliigendus ja kirjavahemärkide puudumine. Lisanud on aga reetlik märk haritud autorist, allusioon Henrik Visnapuu "Kümnendale kirjale Ingile". Teistsugune näide eemaldavast tegevusest asub kohe kõrvalleheküljel: *NOORKUU / Tumeda kõne ainus koma*. Tekstina esitatakse metafoor, mis sõnu ümber sätides on välja puhastatud autori debüütikogu luuletusest "Pühajärve pildid" VI.

Tark luuletaja, süüdimatu näoga tekstid. Just sellist Suumanit meile vaja ongi, lugejale kiiret lugemist ja kriitikule ootamatut takerdumisvõimalust. Viisakas arvustaja küsib sel kohal ikka, et tekstidest välja sipelda: mis nüüd kirjanik edasi teeb? Suuman on viimastel aastatel teinud omamoodi valikkogulise hõnguga kokkuvõtteid, aga pensioneerida on teda vara. Jõuab vasikale järele küll. Tõnu Õnnepalu kirjutas aastal 1987 (*Vikerkaar* nr 2) Kaplinskist, P.-E. Rummost ja Suumanist kui autoreist, kes on asunud lammutama automatiseerunud luulemasinat. Täna on tollane lammutamine vastse postamendi otsa seatud. Rummo käitub selles situatsioonis kõige monumen-

taalsemalt – ei luuleta, vaid laseb oma värsse kirjandusloolastel sahtlitesse toppida. Kaplinski kipub muudkui ausambalt alla ja selleski ei puudu suvēräänsus. Mida teeb Suuman? Ei tea, ei tea. On post või post- ja selle otsas Sass ehk redutseeritud post-Aleksander. Ei ole ausammas. Elab.

PRIIDU BEIER
Kolmkümmend päeva koerte
paradiisis

MIHKEL MUTT. INGLISMAA
PÄEVIK. Kupar, Tallinn, 1995. 88 lk.

"Inglismaa on koerte paradiis"
(Mihkel Mutt).

"Inglismaa päevik" on tegelikult juba teine Mihkel Muti reisiraamat. Esimene ilmus tal ka "Kupras" viis aastat tagasi ja koosnes kuuest väiksemast reisikirjast Koreasse, Vietnami, Mongooliasse, Inglismaale (Walesi), Rootsi ja Uus-Meremaale. Omal ajal võeti see raamat vastu üsna leigelt. Mutt ei saanud selle eest isegi mingit kolhoosi kirjanduspreemiat. Tegemist oli aga väga eredate ja isikupäraste reisikirjadega, mida võinuks julgelt kõrvutada ka Tuglase või Talveti, Smuuli või Mere reisimuljetega. Võib-olla "Inglismaa päevik" ei olegi nii särav raamat kui see esimene, kuigi kaaned on nüüd Tiina Tammetalu kujunduses hoopis uhkemad ja värvikamad ning kirjanik ise poseerib raamatu esikaanel otse Buckinghami palee väravas. Ilmselt tahab Mutt veel mitu korda Inglismaal käia, et olla nii avameelne ja kriitiline Lääne heaolühiskonna suhtes kui oma Uus-Meremaa reisimulje-

tes. Seda fotot uurides pidin tunnista-
ma, et Mihkel Mutt sobib sellesse ku-
ninglikku keskkonda, hoolimata oma
läbi ja lõhki maamehelikust nimest on
ta üks aristokraatsema poosi ja euroo-
palikuma vaimsusega eesti kirjamehi.
Kui teda tõesti kellegagi oma reisikire ja
distingeeritud vaimuaristokraadi hoia-
ku poolest võrrelda, siis muidugi meie
kõige rahvusvahelisema mehega kirja-
nike seltskonnast.

Eesti kirjanikud võibki jagada kahte
suurde leeri või parteisse: ühed, kes
aina reisivad, ja teised, kes istuvad kind-
lalt kodus. Nende vahele võib paiguta-
da veel teatud seltskonna, kes hirmsasti
tahaks kuhugi sõita, aga mingil arusaam-
atul põhjusel ei tule sellest ikka midagi
välja. Ennem oli välissõitudeks tarvis
partei usaldust ja enda raha. Nüüd veel
ainult raha, aga just seda kipub eesti
kirjanikul esialgu nappima. Mutt on ol-
nud selles mõttes õnnelikumas olukor-
ras, et tal on pool maailma välis-
eestlastest sugulasi täis. Nii on ta saanud
ära käia ka Uus-Meremaal, mis tundub
mullegi varasest lapsepõlvest peale väga
põneva ja salapärase paigana nagu Ar-
gentiina ja Jaapangi. Ka Inglismaal juht-
ub Muti sugulasi elama. Seekord pole
ta sattunud sinna siiski mitte vanatädile
küllä, vaid Põhjamere-lähedase Ida-Ing-
lismaa väikelinna Norwichi tõlkekesku-
sesse stipendiaadina elama ja tõlkima.
Seal veedab ta ühe toreda aprillikuu.
Muidugi pole Mutt mingi tõlkekorüfee
ja ta tunnistab ka ise häbelikult, et on
seni eesti keelde ainult 4–5 inglise näi-
dendit ümber pannud. East Anglia üli-
kooli linnakus elades simuleerib ta siis
hoolega William Somerset Maughami
autobiograafilise "Kokkuvõtte" tõlki-

mist. Seni pole eesti lugejad sellest tõl-
kest veel midagi kuulnud. Ilmselt süda-
metunnistuse rahustamiseks ja kade-
date kolleegide maharahustamiseks on
Mutt tulnud siis mõttele oma reisipäe-
vik raamatuna ära avaldada ja teinud
sellega eesti kultuurile kahtlemata tänu-
väärt kingituse.

Väliselt on Muti 1994. aasta aprilli-
kuu Inglismaal üsna sündmustevaene.
Põhiliselt on ta elu täidetud vaid luge-
misest, kohaliku televisiooni analüütili-
sest jälgimisest ja tervislikust sõrk-
jooksust kohalikul staadionil. Veel ma-
hub selle kuu sisse ära mõne sugulase ja
tuttava külastamine ja tutvumine Inglis-
maa obligatoorsete vaatamisväärsuste-
ga. Mulle jäi neist sõitudest eriti meelde
Muti bussiekskursioon Stonehenge'i,
võib-olla sellepärast, et olen ise kunsti-
ajaloo õpetaja. Mutile oli see kohtumi-
ne kuulsa esiajaloolise kultuuri mäles-
tusemärgiga küll tõeline pettumus –
oodatud vägevate kivivaremete asemel
ainult paarkümmend tagasihoidlikku
kivisammast. Ometi pole seda sünd-
musteta reisipäevikut sugugi igav luge-
da, sest pidevalt on tunda kirjaniku en-
da poleemilise ja analüütilise isiku
kohalolekut ning see kõik on esitatud
nii kenas sarkastilises kordumatult
omapärasel garneeringus. Mutt ei mata
lugejat oma eruditsiooni alla, vaid ergu-
tab teda edasi lugema üha uute huvita-
vate faktide ja eruditsioonivälkude
tulevärgi ootel. Muti inglise orientat-
sioon oli ju ennegi teada, siiski oli mulle
meeldivaks üllatuseks, et isegi Inglis-
maal, oma valikkodumaal, viibides ei
suuda ta unustada Eestit ja eestlasi. Vaa-
ta et pool selle suhteliselt napi inglise
reisikirja mahust on pühendatud mõ-

tisklustele Eestist ja eestlastest ning need on vast teose kõige õpetlikumad, valusamad ja eredamad leheküljed. Õnneks ei muutunud Mutt oma sarkasmis kunagi väga ühemõtteliseks ja tüütavaks. Ta jääb ka kibestununa mõnusaks vestlejaks. Huumorimeele abil sõuab ta nii mõnestki kibeduse ja alanduse karikast elurõõmsalt välja. Ja nii meenub tahestahtmata Oskar Luts, kellest Mutt ühes hiljutises intervjuus küll üsna lugupidamatult distantseerus. Muidugi on Mutt hoopis intellektuaalsem kui Luts, kuid Lutsu mitte-intellektuaaliks pidada ka vast ei tasuks. Käis ju temagi Tartu Ülikoolis ja õppis ladina keelegi selgeks, milles ta nii mõndagi praegust Eesti intellektuaali ületab. Tahab Mutt seda või mitte, aga praeguses kirjandussituatsioonis on tal täita umbes sama roll, mis Oskar Lutsul 20. aastate Eesti Vabariigis. Praegune aeg ju lausa kisendab satiiri ja huumori järele.

Oma reisiraamatu alguses on Mutt jaotanud kogu maailma reisikirjanduse kaheks suureks haruks: objektiivsemaks ja subjektiivsemaks. Objektiivne reisikiri sisaldab Muti meelest eeskätt andmeid ja analüüsi, subjektiivne aga muljeid. Objektiivse reisikirja näiteks on ta toonud oma hea tuttava J. K. kolmesajaleheküljelise raamatu N. riigi kohta. Tõesti, Jaak Kangilaski "Norra. Maa, rahvas, kunst" on tõeline entsüklopeediline teatmeteos sellest võluvast fjordidemaast, mida on raske oma žanris ületada. Mutt ise liigitab oma reisikirjad subjektiivse muljelise reisikirjanduse lahtrisse. Kui võtta selle kirjandusliigi etalonosteks Sterne'i "Tundeline teekond Prantsusmaale ja Itaaliasse" või Heine "Harzi-reis", siis

Muti reisikirjad näivad sel taustal väga analüütilised ja arutlevad. Pole neisse ju ühtki suuremat hingedraamat või armulugu sisse pletitud. Muti kui subjektiivse muljetealt kirjaniku püha kohus oleks olnud Norwichis salapärase proua Bodhisattva õige nimi välja uurida, nüüd peab ta oma piinlikku mälu lünka selle kunstliku poeetilise varjunimega välja vabandama. Miks elavad Eesti kirjanikud välismaal nii karskelt ja korralikult!?

Inglaste puhul on mind ennast seni kõige rohkem häirinud nende üldtuntud koerte ja kasside kultus, millest ka Mutt irooniliselt kirjutab. Võib-olla kohtab siin igipõlist inglaste ja prantslaste rivaliteeti, kuid mulle meenusid inglaste koertearmastusest lugedes miskipärast Jean-Paul Sartre'i kunagi kibedusega öeldud sõnad, et kes armastab liiga palju loomi, see armastab neid inimeste arvel. Nii et inglased on mulle tundunud ehk liiga ratsionaalsed, külmad ja isegi südamedud. Kõige rohkem on mul seda tunnet tekitanud Ovtšinnikovi neli-viis aastat tagasi eesti keelde tõlgitud raamat "Inglased", kuid ka Muti reisikiri ei suuda seda muljet täiesti väärata. Siiski on kahju, et prantslastest ja Prantsusmaast pole eesti keeles ilmunud seni nii põhjalikke ja köitvaid sotsiaalpsühholoogilisi käsitlusi nagu eelpoolmainitud Ovtšinnikovi ja Muti raamatud või kolmekümne aasta tagune Mart Pordi "Arhitekti pilguga Inglismaal". Miks pole Lauri Leesi veel avaldanud ühtki reisikirja Prantsusmaast?

Aasta tagasi, kui ilmus Mihkel Muti väike suurteos Eesti laulvast revolutsioonist "Rahvusvaheline mees", väitis

Kalev Kesküla, et Mutt on Eesti üleminekuaja tähtis kirjanik. Nüüd on Ülo Tont "Postimehes" Muti uut jutukogu "Üleminekuage" arvustades seda Kesküla väidet taas meelde tuletanud. Arvan, et olgu selle tähtsusega kuidas on, aga Mutt on tõesti taas heas vormis ja suutnud oma hinge sellest varasemast väiklasest abielulahutusdraamast puhtaks kirjutada, mis tundus liiga sageli mänguna ühe värava all. Nüüd on uus kaunis muusa kannustanud meie kirjameest hoopis kõrgemate kirjanduslike ja poliitiliste horisontide poole. Võib-olla tereendub sealt kord vastu isegi EV välisministri portfelli, kui Riivo Sinijärvele "Inglismaa päevikus" nii lahkesti peaministri portfelli pakutakse... Võib-olla aga hoopis Brookeri kirjandusauhind, kui Mihkel Mutt taipab ükskord Salman Rushdie kombel oma valikkodumaal ka tolle maa keeles midagi paberile panna.

JÜRI EHLVEST **Täiuslikult lame**

MIHKEL MUTT. ÜLEMINEKUAEG. Novelle ja följetone. Kupar, Tallinn, 1995. 112 lk.

Raamat on muidugi väga nõrk. Arutlused on hõredad. Vaimukused kasinad, lähenevad labasustele. Raamatut lugedes ootas, millal lõpevad ometi need nn novellid ja algavad följetonid (ehk on need autoril paremini õnnestunud), kuid mingit üleminekut ühelt žanrilt teisele ma ei märganud.

Hoolikal lugemisel võib teoses avastada ühe läbivama joone. See on olme-

filosoofiline reduktsionism. Toogem ära kõige eredamad näited:

"Jaa, tuleb läbi lüüa. Ükskõik, mis hinna eest. See on elus kõige tähtsam" (lk 23).

"Teiseks, et mehed kohtlevad naisi eelkõige kui naisi, alles seejärel kui inimesi. Viimane solvab mõningaid naisi hingepõhjani" (lk 24).

"Nad usuvad, et nende abil õnnestub neil hõivata ametikohti, kus on tarvis loogikat ja tahet. Mis alusel nad seda nõuavad ja usuvad, on nende asi" (lk 25).

"See [=naisliikumine] on juba ehtne kompartei" (lk 26).

"Aga, küsin ma kohe vastu, miks ei vaata too naine oma vestluskaaslast kui meest!?" (lk 27).

"Mulle tundub, et te võtate eeldusena seda, mida tuleb alles tõestada?" (lk 32).

"Külli teadis. Ta mõtles, et see on nõnda loodusest seatud" (lk 50).

"Minu poolt avastatud seaduspärasus võib olla pöördelise tähtsusega inimese uurimise ajaloos. (...) Piisab kui meenutada relatiivsusteooria või psühoanalüüsi saatust. (...) Et tema tundmaõppimine lülitataks õppeprogrammi-desse lasteaiast ülikoolini" (lk 86).

Pangem tähele, et teemad, situatsioonid, probleemid selles raamatus on eriti lihtsakoelised, triviaalsed. Seetõttu on raamatut rõhuv viimsete tõeterakeste otsimine lausa kummaline. Mida ma peaksin peale hakkama umbes sellise joru järeldustega, milleni see raamat mind juhatas:

Elus on tegelikult üks ja ainult üks asi kõige tähtsam. Iga inimest tohib kirjeldada ainult ühel kirjeldustasandil (näiteks inimese tasandil), mingil muul

tasandil (näiteks mees–naine) inimese vaatlemine on aga kas lihtsalt vale, äärmiselt solvav või majanduslikult kahjulik. Ametikohtade hõivamine, tahte ja loogika tarvitamine saab toimuda ainult mingil ühel kindlal alusel, ja kui seda alust ei oska nimetada, siis ei saagi loogikat ega tahet ega ametikohti sellisel inimesel olla. Paljud institutsioonid, mis nimed neil ka poleks, on tegelikult (viimse tõena!) komparteid. Mõnedes elusituatsioonides jällegi ei ole õige mitte see kirjeldustasand, mis oli õige enne, vaid hoopis teine (kedagi tuleb inimese asemel vaadelda mehena). Maailm ja guneb vääramatult mingi eeldus/tõestus-opositsiooni vahel. Alati peab viibima ainult ühel (õigel!) poolel. Tõeline teadmine on nõnda juba loodusest seatud. Mingid seaduspärasused on pöörjad ajalises loos, mis uurib inimest. Inimvaimu ülevaimad saavutused on reduktsionistlikud superteooriad (relatiivsusteooria, psühhoanalüüs). Inimese elu väärtuse määrab ära see, kas tema teosed lülitatakse õppeprogrammidesse lasteaiast ülikoolini.

Nüüd ma võin arvata ju – nii omaette, ise –, et maailmapilt, mille kohaselt igale olmesituatsioonile vastab ainult üks õige käitumisviis, hinnang ja kirjeldus, oleks ju väga naeruväärne. Aga kas see raamat on püüdnudki olla naeruväärne või on autor või kirjastaja või sotsiaalne tellimus leidnud, et vastupidi, see pole sugugi naerukoht? Selles on küsimus.

Reduktsionismist erinevat arusaamist esindavad näiteks nn levelistid. John R. Searle on kahe vaate erinevuse selgitamiseks püüdnud leida võimalikult lihtsa näite (Consciousness, the Brain and the Connection Principle: A

Reply. *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. LV, no 1, March 1995):

"Oletagem, et ma kuumutasin jäätüki veeks. Milline on antud juhul kausaalne seletus vee oleku muutumise kohta? On vähemalt kolm head vastust, kõik aga erineval tasandil:

1. Ma kuumutasin jääd.
2. Energia suurenemine põhjustas molekulide liikumise suurenemise.
3. Molekulid hakkasid liikuma üksteise suhtes juhuslikul moel."

Reduktsionisti meelest on õige ainult üks vastus, teised on kas taandatavad selleks üheks või tuleb nad kõrvale heita. Niisiis võib reduktsionist öelda: "Ma tulin õuest, oli külm, murdsin jääpurika. Toas panin jääpurika pliidi peale. Oleksin võinud arvata, et põhjustasin nii jäätüki sulamise. Tegelikult aga põhjustas jäätüki sulamise hoopis jää kristallvõre lagunemine!"

Searle juhib tähelepanu sellele, et sellise reduktsiooniga tegelikult murtakse mingeid aeg-ruumilisi antusi nii, et see uus, targem, viimsem seletus ei saa omada inimese jaoks mingit olulist tähtsust või pole selline reduktsioon igas tavalises olukorras üldse teostatavgi. Nii pakuvad mulle huvi seletused, mis paiknevad ajateljel minu enda elueaga kuidagi võrreldavalt, mind huvitab, mis juhtus eile või üleile ja mis siis sai ja nii edasi. Seletused, mille kehtivus on kas täiesti ajatu või mis kehtivad umbes sama kaua kui – nagu antud näites – Universumis eksisteerib vedelik nimega vesi, ei ole minu igapäevase elu-oluga kompatiiblid.

Üldiselt, eks Searle esita ju selle veejää näite tänu selle näite positiivsusele –

selle kohta on olnud võimalik luua palju erinevaid kirjeldusi erinevatel tasanditel, ta sarnaneb siis näiteks keha-vaimu probleemiga ja muude sellistega. Mihkel Muti puhul on ühelt poolt hämmastav see tema veendunud reduktsionistlik hoiak, aga veel enam see, mida ta üldse maailmast eest leiab, mida ta näeb ja mida ta siis lõpuks ka redutseerida püüab – milles ta püüab selguse,

tõeni jõuda. Siin tekib nimelt kahtlus, et Mutt jõuab päralt juba enne pealehakkamist. Selle kohta, mida ta maailmast eest leiab, pole võimalik luua rohkem kirjeldusi kui see ainumõeldav, millega vaid Mutt suudab hakkama saada, järelikult pole seal ka midagi võimalik redutseerida, igasugused teised mõeldavad tasandid ju puuduvad, maailm on täiuslikult lame.

FOORUM

CORNELIUS HASSELBLATT **Kaastundeavaldus Valeria Ränikule ehk soomlaste kaitseks**

Olen truu *Vikerkaare* lugeja selle ajakirja sünnihetkest saadik, kuid sellist *nonsense*'i (teist sõna siin ei saagi kasutada) nagu Valeria Räniku "Tähelepanekuid soomlase olemusest" (1995, nr 7, lk 91–94) pole ma kunagi *Vikerkaare* värviküllastel lehekülgedel lugenud.

Ma ei tunne Valeriat isiklikult, aga arvatavasti on meil küllaltki palju ühi-seid tuttavaid, nii et ma sõandan asjasse sekkuda. Minagi tulen kaugelt, minagi olen 500 päeva, tegelikult rohkemgi, Soomes viibinud, elanud, töötanud, olnud. Lugenud Räniku tähelepanekuid, oli esimene küsimus: kust selline viha? Miks hakkab keegi oma naabrit nii põhjalikult või isegi põhjatult vihkama? Kas on põhjuseks kadetus? Halvad kogemused? Või mõni pettumus?

Asi vajaks nähtavasti psühhiaatrilist lähenemist, kuid mina pole psühhiaater

ega taha ka kedagi ravidada. Arvan siiski, et *Vikerkaare* lugejal on õigus teada: probleem pole soomlastes, vaid kirjutajas endas. Seda pean vajalikuks nentida sellepärast, et Valeria teksti žanr pole piisavalt selge. Ma pole ju huumorimeelela inimene, pigem huumorimeelne, ning näen, et provokatsioon oli kindlasti üks teksti olulisi eesmärke, kuid et mõjuda satiirina, et vähegi anda võimalust naermiseks, oleks pidanud satiir selgelt väljenduma, selleks oleks pidanud rohkem rõhutama sisu absurdust. Nüüd on see pigem kibestunud kõrvaltvaataja kirjutatud reisikiri, mille intensioon on tõenäoliselt luua pilt Eesti põhjanaabrist, sellest, milline ta on ja milline ta tahaks olla. Ja sellisena nõuab tekst vastuvaidlemist!

Esiteks võiks loomulikult viia kõik Valeria kogemused isiklikule, st juhuslikule tasandile ning tuua oma kogemusi tema väidete ümberlukkamiseks, näiteks:

– Töötanud ligi aasta ühes Helsingi linnaraamatukogus, tean väga hästi, et soomlased laenutavad muudki peale koomiksita ja pildiraamatute, nad laenutavad mõnikord isegi rohkem kui viisteist raamatut. Euroopa lugemiskultuuri taustal on Soome üsna kõrgel kohal.

– Valeria nimetatud "laiskusepiiri" olen minagi edasi-tagasi umbes 25 korda ületanud, kuid nii 1982. aastal kui 1995. aastal olid Helsingi tänavad puhutamad ning vastutulijate (ja ka kaupluste müüjate/müüjannade) näod naeratavamad kui Soome lahe lõunapoolsel kaldal. Kes seda ei näe, on kodumaa-armastuse pimedusega löödud.

– Soome bussides tehakse kindlasti katuseluuke lahti.

– Suvepäikeses on bussisoojendus välja lülitatud.

– Soomes leidub kindlasti soome-rootslasi, kes halvasti soome keelt oskavad jne.

Teiseks võib esitada üldisi statistilisi andmeid või tuua näiteid mujalt, et osutada, kui rumalasti mainitud artiklis on argumenteeritud, näiteks:

– Lapsi sünnib (protsentuaalselt) Soomes minu teada rohkem kui Eestis või Saksamaal.

– Kõik Euroopa joomise-statistikad näitavad, et itaallased, prantslased ja sakslased on esikohal, teine asi on, et Soomes paistavad joodikud mõnikord rohkem silma.

– Rühmaturism pole Soomes kindlasti levinum kui mujal, vaadake ainult jaapanlasi ja sakslasi!

– Kiriklikud pühad ja kiriku liikmeks olemine, "sest peres on nii kombeks olnud": nõnda on kõigis protestantlikes

maades, eriti Saksamaal, kus peale DDRiga liitumist isegi ei diskuteeritud kirikumaksu probleemide üle. Ja näiteks Rootsis on vastsündinud laps automaatselt kiriku liige, kas ta seda tahab või ei taha (kuni 2000. aastani, siis lahutatakse Rootsis jälle kirik riigist pärast ühendamist 1523. aastal...).

– Kodakondsus, rahvus, emakeel, ema keel: siin tuleb siiski nentida, et soomlased saavad sellest tuhat korda paremini aru kui sakslased. Oma töö on loomulikult teinud tõsiasi, et viiskümmend aastat polnud Eestit läänemaailma jaoks olemas. Kuid kaugemate riikide jaoks oli teda veel vähem olemas kui Soome jaoks, kus ikkagi teati, et lõuna pool elutseb mingi sugulasrahvas. Kõik on suhteline.

– Bürokraatia söimamine on lapsik: kas see on Soomes tõesti teistsugune kui mujal? Võimatu!

Kolmandaks võin kõrvutada Valeria väiteid soomlaste kohta ja iseenda kogemusi eestlastega ning küsida, kas vahe ongi nii suur, näiteks:

– Soomlased ei taluvat neile suunatud pilku. See vastab võib-olla *mutatis mutandis* tõele, kuid selle kohta on üks soome psühholoog juba viis aastat tagasi palju tabavamalt kirjutanud (vt Jorma Palo, Mykkien maassa ei katsota eikä kuunnella. – *Helsingin Sanomien* kuukausiliite no 22, marraskuu 1990). Ometi tunnen minagi paljusid eestlasi, kellele pole sugugi lihtne otse silma vaadata.

– Soomlased rääkivat harva millestki muust peale ostmise – no kuulge! Millest siis eestlased praegusel ajal räägivad? Kas Emil Tode "Piiririik" on lugemata jäänud? Ja teiseks: ostmine ja ela-

mine ostmise jaoks on meie lääne ühiskonna peatunnuseid, üks põhimõte (konstateerin asjaolu seda pooldamata!). See ei käi niisiis ainult Soome kohta, vaid kõikide lääneriikide ja tänapäeval ka Eesti kohta!

– Televiisorite alatist lahtiolekut – seda Ameerikast tulnud maitseelagedust – olen kahjuks ka juba Eestis kohanud, soomlased pole ainukesed. Ja kuidas on näiteks rootslastega?

– Naljakas on väide, et eestlane kogu aeg liigub, kuid soomlane istub ja õhtul "ei jaksa midagi teha". Võib-olla tuleb see arvamine asjaolust, et eestlane on viiskümmend nõukogude aastat maha istunud ja märkab nüüd, et tuleb veidi liigutada, et elus läbi saada? Seda aga on soomlane kogu aeg teadnud...

Mis siis Valeria Räniku vihapurskest alles jääb? Ma väga vabandan, aga suurem osa on niisiis tõesti *nonsense*. Nii ei saa ju, kirjutada, mida sülg suhu toob, mõlemata selle mõttekuse üle. Eesti-soome suhteid nagu mitmeid muidki suhteid või teatud rahva iseloomu võib alati vaimukalt ja teravalt analüüsida, kommenteerida ja arvustada. Valeria tegi seda üksnes teravalt, vaimu polnud kuskil, selle asemel valitses külm viha. Kahju, sest nõnda on ta nii mõndagi soomlast solvanud. Kas see toob rahuldust? Kui toob, siis avaldan sügavat kaastunnet...

Kui ma *Vikerkaar*e ilusast kaksiknumbrist Steven Sampsoni ülevaatlukku artiklit¹ lugesin, tuli mulle meelde järgmine juhtum.

1993. aasta jõulude eel olin ma koos ühe sõbraga esmakordselt Rumeenia pealinnas. Ilm ei kutsunud väljas jalutama. Lumesadu läks üle lõrtsiks, see omakorda vihmaks. Ja vastupidi. Tänavaid koristati ainult kesklinnas. Lombid olid kohati sügavad nagu väikesed tiigid. Jääkamakad sarnanesid barrikaadidega. Raadio teatas, et Baragani stepis on sajad autod maanteedele kinni jäänud. Reisijate päästmiseks saadeti kohale helikopterid. Raadio teatas veel, et kõikide hädaliste jaoks helikoptereid ei jätku.

Ent loodusõnnetustest hoolimata tegi meie külalislahke võõrustaja proua C. ettepaneku võtta ette jalutuskäik Bukaresti vanalinna. Enesestmõistetavalt olime kohe nõus. Nagu võiski arvata, ei rääkinud me teekonna jooksul mitte niivõrd linna ajaloost ja arhitektuurist kui 1989. aasta detsembrisündmustest.

Kui me Bukaresti keskväljakul kommunistliku partei keskkomitee endise hoone ette jõudsime, mis asub otse kuningapalee vastas, jutustas proua C. meile värinaga hääles: "Siia tulid kokku inimesed kõikidest linnajagudest, eeslinnadest ja isegi teistest linnadest. Kokku kogunes sadu tuhandeid. Kui demonstrandid hakkasid skandeerima "Maha Ceaușescu!", ava-

1 Vt St. Sampson, Ida-Euroopa kollaboratsiooni antropoloogiast. *Vikerkaar* 1995, nr 5-6, lk 112.

sid kuulipildujad igast ilmakaarest tule. Kõik viskusid maha. Voolas palju verd."

Ma katkestasin tahtmatult: "Aga kus teie sel ajal olite?"

"Meie instituudis oli parteikoosolek," kõlas vastus.

Pärast seda püüdsin oma Bukaresti tuttavatele mitte enam esitada küsimusi Rumeenia revolutsiooni ja üleüldse Rumeenia uuema ajaloo kohta. *Nolens volens* jätkasin küsimuste esitamist iseendale ja teen seda senimaani.

Siin on üks nendest: Mis on rumeenia kollaboratsioonism?

Vastus: Kahtlemata on see eluviis. Rumeenlase jaoks on poliitiliste võimudega kollaboreerimine loomulik, ent ka kasulik. Samas ei ole vastupanu, olgu ta kui tahes väike ja tähtsusetu, kasulik, enamgi veel, see on ohtlik. See võib põhjustada raskusi nii rumeenlasele endale kui tema perekonnale. Korraliku pereinimesena ei saa rumeenlane endale lubada luksust olla opositsioonis.

Või teine küsimus: Kas kunagi on olemas olnud rumeenia vastupanu?

Vastus: Rumeenlaste peaaegu ainuke vastupanu oli nali. Näiteks ütlus "*Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor*" (Isanda vahetumine rõõmustab lolle), mis tekkis 18. sajandi alguses ja näitab muu seas ilmekalt, et vastupanu ei too midagi head. Teine, veidi hilisem ütlus kõlab "*Tutun si răbdare*" (Tubakat ja kannatust), sellepärast rumeenlased suitsetavadki (statistiliste andmete järgi suitsetatakse Rumeenias kõige rohkem sigarette ühe elaniku kohta Euroopas) ja kannatavad.

Parim asjatundja sellel alal oli muidugi Eugène Ionesco, kes mälestusteraamatus "Présent passé présent"

andis lühida kokkuvõtte kaasaegsest rumeenia kollaboratsioonismist, võttes aluseks oma isa saatuse.

"Ma mõtlen sellele Bukaresti advokaadile, kes 1918. aastal, kui Wilhelm II sõjavägi oli okupeerinud Rumeenia, töötas politseiülemana vaenlasega kollaboreerivas valitsuses... Pärast sakslaste lüüasaamist palutakse rahvuskangelasel kindral Averescul võim üle võtta. Valitsuse liikmeid, kes vaenlastega kollaboreerisid, loomulikult maha ei lasta ega vanglasse ei panda: nad lähevad lihtsalt oma maavaldustesse peitu... Advokaat ennast ei peida. Temast saab kindral Averescu partei liige...

1930.–1935. aasta paiku sünnib uus liikumine ja areneb rahvuslikult meeletatud talupoegade demokraatlikuks parteiks. Advokaat jätab kindral Averescu maha ja astub talupoegade rahvuslikku parteisse... Raudkaart levib üle kogu maa. Kollektiivne hullus, innustunud massilised ühinemised liikumisega... Advokaadist saab Raudkaardi poolehoidja ja ta ütleb oma pojale: "Ma olen teinud elus ühe suure vea: ma ei ole hoidnud oma verd puhtana"... Raudkaart kukutatakse võimult, ühest teisest kindralist saab Rumeenia armee ülemjuhataja ja riikliku nõnkogu esimees: advokaat on veendunud, et Antonescu teguviis on õige, ja ta mõistab kuritegelikud anarhistid hukka... Venelased okupeerivad maa, võimule tuleb kommunistlik partei. Advokaate ei lähe enam vaja. Kommunistid kihutavad minema kõik, välja arvatud viis inimest, nende seas ka meie advokaat, kes jälle käppadele kukub... Ja ometi ei olnud see inimene tõeline oportunist. Temas oli seda, mida Jean Grenier nimetas

"ortodokslikkuse vaimuks"... Ta oli instinktiivne hegeliaan: tema jaoks tõde oli riik.¹

Võin siiski loota, et demokraatliku riigikorra kehtestamisega Rumeenias lõpeb see hetkevajadustega kohanemise lohisev ahel. Et tavaline rumeenlane ei peaks enam poliitilisest võimust endale religiooni tegema ja et mina ei tunneks kohustust juurelda rumeenia kollaboratsioonismi üle. Ent, sosistab mulle keegi salamahti, arvatavasti minu rumeenia hing, selliste järeldestega peaks veidi ootama. Oodata oleks hea veel ühel põhjusel: tundub, et ma tean, millisesse parteisse kuulub praegu Ionesco advokaat.

BORIS BURACINCHI sündis 1964 Chisinaus. Aastast 1991 elab Eestis, teeb kaastööd raadio Vaba Euroopa rumeeniakeelsetele saadetele.

TOM GILHESPY **Ettevaatust – Kuraatorid!**

Selle aasta juulis-augustis käisin taas Eestis pärast oma esimest lühivisiiti Tallinnasse 1988. aastal. Ehkki ootasin suuri muutusi, pean tunnistama, et olin tõeliselt üllatunud nähes, kui põhjalikult on lääne kultuuri embleemid end sisse seadnud vanade ikoonide asemele. Olgugi et Eestis toimunud ühiskondlikud, poliitilised ja majanduslikud muutused on minu meelest äärmiselt huvitavad, ei pea ma end pädevaks neid analüüsima. Kuid tunnen, et kunstnikuna, kes võitleb oma olemasolu eest Wa-

lesis, võin ma kommenteerida kunsti olukorda ja eriti näitust Fabrique d'His-toire, mis minu meelest seostub ka eel-pool mainitud muutustega.

Eestis viibides oli mul võimalus näha palju näitusi ja käia kunstnike ateljeedes. Nägin palju huvitavat ja palju kaht-lase väärtusega töid. Muidugi on Eesti kunstnikud 1991. aastast peale pidanud kohanema uute ja teistsuguste mõjutus-tega. Mõned on muutustega kaasneva-tele raskustele reageerinud väärikalt ja ma hindan kõrgelt nende jõupingutusi. Kuid leidub ka tuulelippe, kes pöördu-vad vastavalt tuule suunale.

Minu jaoks oli *Ajaloo vabriku* näitus Saaremaal pettumuseks, mis ei paku-nud palju enam kui kimbukese moe-kaid ideid ja kujundeid, mis valitsevad rahvusvahelises kunstis. Muidugi võib ainult kõige lihtsameelsem optimist ar-vata, et vabaturumajandus toob kaasa ka vaba kunsti, kuid olles reisinud tu-handete kilomeetrite kaugusele iseseis-vasse Eestisse, lootsin, et paljude Balti kunstnike osalusel toimuv oluline näi-tus väljendab mingit omapärasest näge-must ja mitte rahvusvahelise kunsti moevoole, mida matkib peaaegu iga Suurbritannia kunstiõppur. Kas Eesti ja teiste Balti riikide kunst ei peaks siis peegeldama nende ühiskondi? Sotsia-listlikku realismi kritiseeriti ju ka selle-pärasest, et see ei peegeldanud ühiskonda tõepäraselt. Kas seda kriitikat ei saaks siis rakendada praeguselegi kunstile?

Eestimaal ringi reisides mõistsin, et mõned inimesed võtavad seda Saare-maa veidrust tõsiselt ja teised ei julge-suud lahti teha, kartes näida konservaa-

1 E. I o n e s c o, *Présent passé passé présent*, lk 190–192.

tiividenä. Et oma muljet kontrollida, uurisin biennaali kataloogi ja heitsin pilgu ka teistesse pihkupuutunud kataloogidesse. Peab ütleva, et isegi pärast näituse Kuraatori artikli hoolikat läbilugemist ei saa ma võtta seda näitust väga tõsiselt. (Eve Linnap oli näituse kaaskuraator, kuid kataloogis ta ei esine, millest on kahju, sest otsustades ta kirjutise põhjal *Aine-Aineta* näituse kataloogis kirjutab ta märksa arukamalt ja loogilisemalt kui ta partner.)

Kuraatori tiitel on olnud juba pikka aega käibel, et tähistada heatahtlikku inimest, kes hoolitseb muuseumi ja selle kollektsiooni eest. See tähendus on nüüdseks muutunud, arenenud ja saanud palju agressiivsemaks. Sõna "kureerima" on moes. Praegune Kuraator on ambitsioonikas tegelane, keda huvitab peamiselt iseenda ja oma ideede upitamine. Ta pakub välja eksootilise näituse teema, haarab kaasa ühe kuulsa või – veelgi parem – kurikuulsa kunstniku, kes peaks andma asjale usutavuse. Kunstniku teosed on Kuraatori nägemuse kõrval sekundaarse tähtsusega. Seejärel rõhutab Kuraator oma autoriteeti ja tähtsust luksuslikus kataloogis, mis läheb ajalukku ja mida saab siis kasutada uurimiseks, viitamiseks ja õigustamiseks.

Ajaloo vabriku Kuraatorgi tunnistab, et "on olemas niisama palju ajalugusid, kui on olemas tegevusvaldkondi" ja et Kuraatorid ja nende "Suured skeemid" manipuleerivad kunsti ja selle ajalugu. Ilmselt on see ka Saaremaa näituse eesmärgiks, sest nagu ütleb Kuraator "nähtus, millel puudub ajalugu, on sama hea kui olematu". Niisugused ideed ja kunst, mida Kuraator kiidab, nõuavad

teoreetilist ja intellektuaalset põhjendust. Seda veidram on, et tema kataloogiartiklis puudub selgus ja loogika. Kuraator võib küll nautida Barthes'i, Derrida ja Foucault' ideid, kuid need esinevad tema essees läbiseedimata ja segasel kujul. Ta räägib endale vastu, on obskurantistlik ja agar esitama kõiksugu konspiratsiooniteooriaid. Ta kirjutab just nagu usuhull. Algul arvasin, et see on tõlke viga, aga ei. Näiteks Heie Treieri essee Ajaloo Artelli kataloogis on vägagi selge ja täpne. Kui ma ka tema väidetega ei nõustu, pean ometi mõnema, et need väited on sidusad. Sama võib öelda ka John Stathatose ja vähe-mal määral Jan-Erik Lundströmi kirjutiste kohta näituse põhikataloogis.

Et oma muljet põhjendada, võtan lähema vaatluse alla mõned lõigud. Ma ei arva, et need moonutaksid Kuraatori artikli põhitooni, mis enamasti on küll veelgi pöörasem.

Avalõigus öeldakse: "Vähemused ütlevad, et senised ajalood on valge-Euroomes-kesksed ning arvustades kroonikaid leiavad neis nõndapalju parandusi, ümberkirjutusi ja korrektoori vajavat, et lihtsam on kirjutada uued." Niisiis liigitab Kuraator naised ja mittekaukaasia rasside esindajad minoriteetide hulka. Minu meelest on see nii seksuaalselt kui rassiliselt solvav. Tegemist on mõtlematu hoiakuga, mis jätkab ajaloo käsitlemist Euroopa mehe kesksena. Naistel ja mittekaukaaslastel võib küll olla vähemushääl ja mõnes ühiskonnas võib neil ehk hääl üldse puududa, kuid nad ei ole vähemused.

Edasi tehakse samalaadne elementaarne viga, kui üht mõistet kantakse üle ühest kultuurist teise. India ja Paa-

pua Uus-Ginea "niinimetatud primitiivsed kultuurid" on erinevad ja oluline on võrrelda sarnast sarnasega, mitte suruda neid eesti või inglise käsituse alla primitiivsest ajaloost, kunstist või kultuurist. Seda tehes moonutatakse ja võltsitakse nende ajalugu, kunsti ja kultuuri, milles Kuraator teisi nii väga inukalt süüdistab.

Samas essees väidab Kuraator, et kirjapandud ajalugu on "ekskursioon", milles peame läbima kindlaid marsruute punktist A punkti B. Rajalt maha astuda ei saa, sest kõrvalepõigetekes pole võimalusi jäetud. Kuid eespool on ta ju öelnud, et vähemusrühmad kirjutavad ajalugu ümber ja et on olemas erinevaid ajalugusid. Kuidas saab see siis loogiliselt nõnda olla? Siis peab ju leiduma erinevaid radasid ja revideeritud ning uuesti märgitud marsruute.

Kuraator küsib: "Kellele ülepeakaela on tarvis "ajaloo ühikuid" nagu aasta, sajand, dekaad? 1922-, 1923-, 1924-tüüpi daatumeid ning ühiskondlike formatsioonide teooriat, mis opereerib mõistetega "vanaaeg", "keskaeg" ja "uus-aeg"? On see teadus, statistika, poliitika või suvaline voim?" Et leida neile kurjakuulutavatele küsimustele vastust, võiks neis küsimustes mõne daatumi ja mõne ajastu asendada teisega. Näiteks 1991 ja Nõukogude ajastu. On neid ühikuid tarvis teadusele, statistikale, poliitikale või suvalisele võimule? Või ehk hoopis ajaloole? Tahaks loota viimast.

Kuraatori stiili omapäraks on, et ta pidevalt küsib küsimusi oma küsimuste kohta. Mõnikord on selles raske mõtet leida ja vahetevahel on tulemus nalja-

kas. Ta küsib, kas meie kohamälu "ise" võtab reduktiivse *snapshot*'i kuju või on see seotud uue meediumi, fotograafia leiutamise-ga. Kas fotod on meid "õpetanud, kuidas kohti mäletada"? Arvan, et maalikunst on vastus, mida Kuraator püüab vältida. Nii nagu film põhines algselt romaanil ja romaan ajalool, nii põhines fotograafia maalil ja just maal õpetas algselt inimesi, kuidas ümbritsevat maailma näha. (Meenutagem kas või Claude'i klaasi, vahendit, läbi mille vaadates looduslikud maastikud näisid Claude Lorraini maastikumaalidena.)

Kuraator küsib: "Kas tänapäevane "ajalugu" saab veel olla fanaatikute looming, kronikeerimise ekstaas, südame-tunnistuse pihtimus, läbielatu siiras väljendus? Kas nendesse sihtidesse saab lülitada kunsti?" Mis sihtidesse? Kas sihti olla tänapäevane ajalugu? Ent pole ju mõtet küsida, kas kunst võib olla "fanaatikute looming, kronikeerimise ekstaas, südame-tunnistuse pihtimus, läbielatu siiras väljendus", sest kunst on ju seda pikka aega ilmselgelt olnud.

Ajaloo vabriku Kuraatori ideed "ulatuvad ikonoklastiast isegi kaugemale", nagu ta ütleb oma *Aine-Aineta* näituse avalduses (see avaldus on küll allkirjastamata, kuid stiil on selgesti äratuntav). Ta võib küll tahta olla ikonoklastiline, kuid Saaremaa näituse kuraatorlus on madalalennuline, klappides ilusti kokku mõnede moeideedega. Ta ütleb, et "allikaid ja dokumente võib lõputult valida, moonutada, tuletada ja unustada". Arvan, et see lause sobib ka kogu näitust kokku võtma.

31. august 1995
Inglise keelest tõlkinud M.V.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 60 13 18.
Marika Mikli 60 12 86.
Kajar Pruul 60 12 86.
(Tartus teisip reedeni kell 14-16 431 373).
Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.
Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

11/1995.

Hind 8 krooni.

Vikerkaar

11/1995

